

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

NÜZÛL SIRASINA GÖRE KUR'AN TEFSİRİ AÇISINDAN
ALLAH'IN SIFATLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SÜLEYMAN ESEN

BALIKESİR, 2022

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

NÜZÛL SIRASINA GÖRE KUR'AN TEFSİRİ AÇISINDAN
ALLAH'IN SIFATLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SÜLEYMAN ESEN

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. ABDULLAH BAYRAM

BALIKESİR, 2022

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı'nda 201812573014 numaralı Süleyman ESEN'in hazırladığı "Nüzûl Sırasına Göre Kur'an Tefsiri Açısından Allah'ın Sıfatları" konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 23.06.2022 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/OY ÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

Üye (Başkan) Doç. Dr. Ziya ŞEN

İmza

Üye (Danışman) Doç. Dr. Abdullah BAYRAM

İmza

Üye Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz FİDAN

İmza

.../.../2022
Enstitü Onayı

ETİK BEYAN

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

..../..../2022

İmza

Süleyman ESEN

ÖNSÖZ

Dünyanın farklı coğrafyalarında ve farklı zamanlarında var olan inanç akideleri insanın varoluşundan beri aşkın/müteâl ve yaratılanlara benzemeyen ilahî bir varlığa iman etme ve O'na iltica etme ihtiyacı gerçeğini hissettirmiştir. Bu anlamda inanan insan, O'nu tanıma ve kulluk etme çabasına da girmiştir. Bu halde bilinmesi gereken ilk durum, varlıkların da yaratıcısı olan Yüce Allah hakkındaki bilgidir. Yüce Allah'ın zâtı ve mâhiyeti akılla ve duyularla kavranamadığından yalnızca sıfatlar ve isimler vesilesiyle sınırlı anlamda bilinebilir.

Kur'an'da bütün izahlar Allah merkezli bir üslûp örgüsü içerisinde sunulmaktadır. Bu açıdan Allah'ın sıfatlarının ve esmâsının bilinmesi âyetlerin daha iyi anlaşılmasına ve daha doğru bir şekilde tefsir ve te'vil edilmesine katkı sağlayacağı bir hakikattir. Kur'an'ın bu üslûbu bütün âyetlerin insicamında mevcut olup Kur'ân-ı Kerîm'i referans alarak Allah'ın sıfatlarını değerlendirebilmek, Allah'ın bize kendisini ne şekilde tanıttığını kavrayabilmek açısından önemlidir.

Allah'ı anlamak, tanımak ve kulluk vazifesini ifa etmek isteyen insan, bunu Allah'ın isim ve sıfatlarına ilişkin naslarda yer alan ifadelerden hareketle başarabilir. Söz konusu isim ve sıfatlar bizim yaratıcıyı tanımamızda ve Allah'ın kendisini bize tanıtmada belirleyici bir role sahiptir. Şu halde müslüman için ubudiyet kavramı alanında Kur'an'ı referans alarak Allah'ın isimlerini değerlendirmek, O'nun zatını bize ne şekilde tanıttığını görme açısından önem arz etmektedir. Allah'ı tanımak isteyen insan, naslarda O'nu niteleyen ifadeler yardımıyla bunu gerçekleştirecektir. Söz konusu isimler Allah'ın zatını bize tanıtmada ve bizim de o isimler aracılığıyla yaratıcıyı tanımamız açısından önemlidir.

Yüksek lisansımın her aşamasında desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen tez danışmanım Doç. Dr. Abdullah BAYRAM'a, tez jürimde bulunup katkılarıyla ve eleştirileriyle tezimin daha iyi bir seviyeye ulaşmasını sağlayan kıymetli hocalarım Doç. Dr. Ziya ŞEN ve Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz FİDAN'a şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca beni yetiştirip bugünlere getiren, çıktığım bu zorlu ve uzun ilim yolunda bana her daim destek olan ve hayır dualarını hiçbir zaman eksik etmeyen anne ve babama, zor günlerimde hep yanımda olan kardeşimlerime ve aileme tüm kalbimle teşekkürlerimi sunarım.

BALIKESİR, 2022

SÜLEYMAN ESEN

ÖZET

NÜZÛL SIRASINA GÖRE KUR'AN TEFSİRİ AÇISINDAN ALLAH'IN SIFATLARI

ESEN, Süleyman

Yüksek Lisans, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Abdullah BAYRAM

2022, 98 Sayfa

Bir varlığa inanmak, onu tanımlama ve izah etme ihtiyacı hissettirir. Hakkında hiçbir bilginin olmadığı bir varlığa inanmak mümkün değildir. Çünkü inanma, ifade etmeyi, ifade de bazı sıfatlar taşıyan kelimeleri kullanmayı zorunlu kılmaktadır. İşte Allah'ı tanımak hem insanın içinde olan iradî bir istek, hem de Allah'ın insanlardan bir talebidir. Ancak Allah'ın duyularla algılanan her şeyden tamamen farklı olması O'nu anlamayı güçleştirmektedir. İnsanoğlu, bilgiye ulaşma yollarından olan akıl, duyu, tecrübe, sezgi ve benzeri metotlarla Allah'ı anlamak ve kavramaktan âcizdir. Bu sebeple Allah'ı; isimleri, sıfatları ve fiillerinden hareketle tanımaya çalışmaktadır. Öyleyse Allah'ı bilmek ve O'na iman etmek; O'nda bulunması ve bulunmaması gereken vasıfları ve O'na mahsus esmâyı bilmek ve inanmakla mümkündür. Nitekim Kur'an âyetleri, değişik kalıp ve üslûplarda farklı sıfat ve isimlerle Allah'ı mahlûkata tanıtmış, bu isimler “esmâ-i hüsnâ” diye adlandırılmıştır.

Kur'an-ı Kerîm bütünlüğünde Allah'ın isim ve sıfatlarının kullanımı geçtiği âyet ve sûrelerin muhtevası ile tutarlı olmakla birlikte zikredilen esmâ ve sıfatların esasen âyetin doğru anlaşılmasına da katkı sağlayacağı bir hakikattir. Allah'ın eşi ve benzerinin olmaması, tek bir yaratıcı olduğunun insanların kavrayabilecekleri bir anlamda ortaya konulması, varlığının sıfatlarıyla anlatılıp hafızalara yerleştirilmesi için Kur'an'da çok geniş bir içerikte, farklı üslûp ve kalıplarda “esmâ-i hüsnâ” kullanılmıştır.

Esmâ-i hüsnânın tahlili, efrâdını câmi, ağıârını mâni bir şekilde ele alınması, çalışmanın sınırlarını zorlayacağından dolayı çalışmamızda sadece Allah'ın sıfatları iniş sıralamasına göre tablo haline getirildi. Araştırmamızın planında başlıkların, bölümlerin ve alt başlıkların bütünlüğüne, bölümler ile başlıklar arası anlam ve konu tertibine riayet edilmeye çalışıldı.

Bu tez, tefsir alanında yapılmış bir kronoloji çalışmasıdır. Allah'ın sıfatları sûrelerin de inmiş olduğu nüzûl sıralamasına göre tasnif edilmiştir. Söz konusu sıfatlar sadece Kur'an'da geçtiği şekliyle ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Tefsir, Nüzûl, Esmâ-i Hüsnâ, Allah'ın Sıfatları

ABSTRACT

IN ORDER OF DESCENT THE ADJECTIVES OF GOD IN TERMS OF THE QUR'AN

ESEN, Süleyman

Master of Arts, Department of Basic Islamic Sciences

Advisor: Ass. Prof. Abdullah BAYRAM

2022, 98 Pages

Believing in a being makes you feel the need to define and explain it. It is impossible to believe in a being about which there is no information. Because believing requires expressing, and expression requires using words with some adjectives. Knowing God is both a willful desire in man and a request of God from people. However, the fact that Allah is completely different from everything perceived by the senses makes it difficult to understand Him. Human beings are incapable of adequately understanding and comprehending Allah through the mind, sense, experience, intuition and similar methods, which are ways of reaching knowledge. For this reason, people try to recognize Allah from their names, attributes and actions. So knowing Allah and believing in Him; It is possible to know and believe the attributes that should or should not be found in Him and the names peculiar to Him. As a matter of fact, the verses of the Qur'an introduced Allah to the creatures with different attributes and names, and these names were called "esmâ-i hüsnâ".

It is a fact that the use of Allah's names and attributes throughout the Qur'an is compatible with the content of the verses and suras in which it is mentioned, and will contribute to the correct understanding of the verse with its names. "esmâ-i hüsnâ" has been used in a wide range of content and in different styles and patterns in the Qur'an in order to place it in memories that Allah has no equal or likeness, and that there is only one Creator.

Since the comprehensive treatment of esmâ-i hüsnâ will push the limits of the study, only the Attributes of Allah have been tabulated in the order of revelation in our study. In the plan of our research, it was tried to comply with the integrity of the titles, sections and sub-titles, the meaning and subject order between the chapters and the titles.

This thesis is a chronological study in the field of tafsir. Attributes of Allah are classified according to the order of revelation in which the surahs were also revealed. The adjectives in question have been dealt with only as they appear in the Qur'an.

Key Words: Qur'an, Tafsir, Revelation, Esmâ-i Hüsnâ, Adjectives of Allah.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖNSÖZ	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu	1
1.2. Araştırmanın Amacı	2
1.3. Araştırmanın Önemi.....	2
1.4. Araştırmanın Varsayımları.....	3
1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları	3
1.6. Tanımlar	4
2. İLGİLİ ALANYAZIN.....	5
2.1. Kuramsal Çerçeve	5
2.2. İlgili Araştırmalar	5
3. YÖNTEM.....	8
3.1. Araştırmanın Modeli	8
3.2. Evren ve Örneklem.....	9
3.3. Veri Toplama Araçları ve Teknikleri.....	9
3.4. Verilerin Toplanma Süreci.....	9
3.5. Verilerin Analizi.....	9
4. BULGULAR VE YORUMLAR.....	10
4.1. Mekkî ve Medenî Sûrelerin Özellikleri.....	13
4.1.1. Mekkî Âyetlerin Özellikleri.....	14
4.1.2. Medenî Âyetlerin Özellikleri	14
4.1.3. Muhteva ve Üslûp Bakımından Mekkî ve Medenî Âyetlerin Özellikleri .	15
4.2. Bazı Mezheplerin Sıfatlar Konusundaki Görüşleri	16
4.2.1. Müşebbihe ve Mücessime.....	17
4.2.2. Cehmiyye ve Mu'tezile.....	18
4.2.3. Şîa	19

4.2.4. Ehl-i Sünnet	20
4.3. Esmâ-i Hüsnâ'nın Tevkîfi Olup Olmadığı Meselesi.....	22
4.4. Kur'an'da Allah'ın İsimleri ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi.....	24
4.5. Mushaf ve Nüzûl Tertibi	26
4.6. Vahyi Tarihlendirmede Başvurulan Kaynaklar	30
4.6.1. Mekkî ve Medenî İlmi	31
4.6.2. Esbâb-ı Nüzûl İlmi.....	39
4.6.3. Nâsîh Mensûh İlmi.....	40
4.7. Kur'an Vahyini Tarihlendirme Çalışmaları	41
4.7.1. Kur'an'ın Metinleşme Süreci	42
4.7.2. İslam Dünyasında İlk Nüzûl Sıralaması Çalışmaları.....	43
4.7.3. Batı'da Yapılan Nüzûl Sıralaması Çalışmaları.....	52
4.8. Âyetlerde Geçen Allah'ın İsimleri, Anlamları ve İlk Geçtiği Yerler.....	63
4.9. Allah'ın Bazı Örnek Sıfatlarının Geçtiği Âyetlerle Münasebeti.....	67
5. SONUÇ VE ÖNERİLER	74
5.1. Sonuç.....	74
5.2. Analiz	76
KAYNAKÇA	79
EKLER.....	84

KISALTMALAR LİSTESİ

- a.s** : Aleyhisselam
bkz. : Bakınız
c. : Cilt
Çev. : Çeviri
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
TDV: Türkiye Diyanet Vakfı
İFAV: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
Hz. : Hazreti
md. : Madde
s. : Sayfa
S : Sayı
vb. : Ve benzeri
vs. : Vesaire

1. GİRİŞ

Kur’ân-ı Kerîm, ulûhiyetin vasıflarını izah edecek “en güzel isim ve sıfatlarla” Allah’ı açıklamaktadır. Bu ilâhî isim ve sıfatlar vesilesiyle insan, Allah’a yönelme imkânına kavuşur. Esmâ-i hüsnânın en önemli vasfı, Allah ile insan, insan ile Allah arasındaki bağılılığı en ideal ve mükemmel bir seviyede gerçekleştirmesidir. Böylece bu sıfatlar, insana dair mümkün olan en yüksek mertebede menfaat ve marifetullahı gerçekleştirir. Ayrıca esmâ-i hüsnâ bilgisi, Allah-âlem münasebetine ışık tutması bakımından da ayrı bir önem taşır. Her fiilini hikmet üzerine bina eden yüce Allah zatını insanların kavrayabilecekleri bir açıklıkta, varlığının nitelik ve sıfatları ile bildirdiği vahiy ile inşa etmiştir. Çalışmamızın sınırları içerisinde bu isim ve sıfatlar bina edilerek incelenecektir.

1.1. Araştırmanın Konusu

Tevhidî amaca uygun olarak kıyamete kadar sürecek ilahî hitabın emri gereği Yüce Allah’ı isim ve sıfatları ile tanımak dünya ve ahiret saadetine vesile olacaktır. Bu isim ve sıfatların Kur’an’da kullanımını âyetlerin anlaşılması ve yorumuna katkı sağlayacağı gibi Yüce Allah’ın zâtını daha iyi tanımaya da vesile olacaktır. Çalışmamızın konusu da nüzûl süreci bağlamında Allah’ın benzersiz, eşsiz ve yegâne yaratıcı olduğunun insanların anlayabilecekleri bir izahta ortaya konulması, mevcudiyetinin sıfatlarıyla tanıtılıp zihinlere yerleştirilmesi için Kur’an’da çok geniş bir yelpazede, farklı üslûp ve kalıplarda nitelenen Allah’ın sıfatları olacaktır.

Âyetlerde zikredilen esmâ-i hüsnânın nüzûl süreci bağlamında münâsebeti kurularak Allah’ın isim ve sıfatlarının geçtikleri âyetlerin muhtevası ve tevhidî akîde ile olan ilişkisi ana gayemiz olacaktır. Her yönüyle mu’ciz bir kelâm olan Kur’ân-ı Kerîm’in birçok âyetinde zikredilen esmâ-i hüsnânın ilgili âyetlerle insicâmı ortaya konulmaya çalışılacak, konu ile ilgili bütün âyetleri incelemek bir tezin sınırları açısından mümkün olamayacağı için örnekleme metodu kullanılacaktır.

Kur'ân-ı Kerîm bugüne kadar ağırlıklı olarak mushaf sırasına göre sûre sûre tefsir edilmiş olup son yıllarda farklı bir metot takip edilerek bu defa sûreler nüzûl yani iniş sırasına göre tefsir edilmeye başlanmıştır. Diğer yandan Allah'ın sıfatları yine farklı araştırmacılarca bazen âyetlerde geçtiği şekliyle, çoğunlukla da hadislerde geçtiği ve halk arasında esmâ-i hüsnâ diye bilinen doksan dokuz isim olarak ele alınmıştır. Bu çalışmanın konusu Allah 'ın sıfatlarını sadece Kur'an'da geçtiği şekliyle ve iniş sıralamasına göre incelemektir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Kur'an âyetleri, farklı tamlama ve değişik isim-sıfatlarla Allah'ı insanlara tanıtmış, bu isim-sıfatları “esmâ-i hüsnâ” diye niteleyerek Allah'ın insanların kavrayabilecekleri bir açıklıkta ortaya konulması, varlığının nitelikleriyle tanıtılıp zihinlere yerleştirilmesi için eşsiz, benzersiz bir tek varlık olduğu vurgulanmıştır. Bu açıdan Kur'an'da esmâ ve sıfatların kullanımını âyetlerin muhtevası ile örtüşmekte, anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Kur'an'da yer alan Allah'a ait bazı isimleri ve söz konusu isimlerin müslüman inanç telakkisiyle Allah tasavvurunun oluşumunda hangi ölçüde etkili olduğunu ele alarak çalışmamızın farklı bakış açılarına sahip olmasını sağlamaya gayret edeceğiz.

Yüce Allah'ın her türlü eksik sıfatlardan uzak olan ve güzel sıfatlara sahip olan zâtını anlamak konusunda insan aklı âciz kalır. Allah'ın ancak sıfatları yani özellikleri düşünülebilir. İşte bu sıfatlarla Allah daha yakından tanınıp bilinebilir. Bu çalışmada söz konusu Allah'ın sıfatları farklı bir tarzda nüzûl sırasına göre ele alınarak yüce Allah daha yakından tanınmış ve bilinmiş olacak böylece yer yer bu isimlerle indiği ortamdaki ortak noktalar açığa çıkacaktır. Bu amaç doğrultusunda Allah'ın sıfatları kronolojik bir sıralamaya tabi tutularak nüzûl sırasına göre tefsir yöntemine farklı bir pencereden bakılmış olacaktır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Kur'an'ı referans alarak Allah'ın isimlerini değerlendirmek, O'nun kendisini bize ne şekilde tanıttığını kavrama açısından önemlidir. Söz konusu isim ve sıfatlar Allah'ın kendisini bize tanıtmada ve bizim yaratıcıyı tanımamızda belirleyici bir yere sahiptir. Şu halde müslüman için tevhid tasavvurunun oluşumunda Allah'ı

niteleyen isim ve sıfatlar ayrıca etkindir. Bu tasavvurun anlaşılması ve izah edilmesi, söz konusu nitelemelerin zamansal olarak hangi bağlamda kullanıldığı ile de doğrudan ilişkilidir.

Yüce Allah tarafından Cebrâil (a.s.) aracılığıyla Hz. Peygamber'e yirmi üç yıllık bir sürede ihtiyaca binaen ve olaylar üzerine nâzil olan Kur'an, hem mu'ciz hem de muhteva özellikleriyle ön plana çıkan bir kitaptır. İnen her bir âyet Allah resûlünün işareti ile belli bir sırayla vahiy katiplerince yazılmış ve böylece âyetler tevkîfî olarak bugünkü halini almıştır. Kur'an'ın gerek mushaf ve gerekse nüzûl sıralamasına göre tefsiri noktasında yüzlerce eser kaleme alınmış olup nüzûl sıralamasına göre tefsiri ise Kur'an'a kronolojik bir bakış açısı kazandırmıştır. Bu bağlamda Allah'ın sıfatlarının iniş sıralamasına göre sıralanması tefsir ilmine bir katkı sağlayacağı gibi yüce Allah'ın daha yakından tanınmasına da vesile olacaktır.

1.4. Araştırmanın Varsayımları

Araştırma kapsamında her ne kadar Kur'an sûrelerinin nüzûl sıralamasında tam bir ittifak olmasa da bu alanda bugüne kadar yapılan nüzûl sırası çalışmalarında kabul gören ve günümüze kadar ulaşan eserlerde de takip edilen sıralamanın en uygun sıralama olduğu varsayılmıştır. Durum böyle olunca aynı sıralamaya göre tablo haline getirilen sıralamamızın da doğru olduğu varsayılmıştır.

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bütün dini metin ve öğretilerde kutsal olduğuna inanılan varlığı niteleyen ifadeler aracılığıyla söz konusu varlığa zihnî düzeyde bir yücelik atfedilmektedir. Allah'ı nitelemede kullanılan sıfatların Kur'an'da geçiş şekilleri tespit edilerek ve söz konusu isimlerin müslüman Tanrı tasavvurunun oluşumunda hangi ölçüde etkili olduğu ele alınacaktır. Çalışmamız bir tefsir tezi olarak Allah'ın isim ve sıfatlarını kronolojik olarak sıralamayı esas alarak, geçtiği âyetlerdeki kullanımını ve Kur'an tefsirine katkısı izah edilmeye çalışılacaktır.

Allah'ı nitelemek için kullanılan isim ve sıfatların Kur'an'da geçiş şekilleri ve söz konusu ifadelerde yer alan insan biçimci dilin kullanımı, tefsir kaynaklarından yararlanılarak tespit edilmeye çalışılmaktadır. Allah'ın isimleri bugüne kadar hem

âyetlerde ve hem hadislerde geçtiği şekilde ele alınmış olup, çalışmamızda âyetlerde geçen sıfatlar nüzûl sıralamasına göre tasnif edilecektir. Zaten hadislerde geçen isimlerin neredeyse tamamı âyetlerde de geçmekte olup sadece âyetlerde geçen bu isimleri ele almak daha kapsayıcı olacaktır. Diğer taraftan sûrelerin iniş sıralaması ile ilgili birçok görüş olmakla birlikte çalışmamızda Hazreti Osman'a atfedilen yaygın iniş sıralaması esas alınacaktır. Allah'ın sıfatları da bu yaygın iniş sıralamasına göre sıralanacaktır.

1.6. Tanımlar

Çalışmaya konu olan bazı kelimeler ile ilgili kısa tanımlar yapılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm: “Allah tarafından Cebrâîl vasıtasıyla mahiyeti bilinmeyen bir şekilde son peygamber Hz. Muhammed'e indirilen, mushaflarda yazılan, tevâtürle nakledilen, okunmasıyla ibadet edilen, Fâtiha sûresiyle başlayıp Nâs sûresiyle biten, başkalarının benzerini getirmekten âciz kaldığı Arapça mûciz bir kelâmdır” (Şevkânî, 1992, s. 62).

Vahiy: Sözlükte “hızlı bir şekilde ve gizlice söylemek, işaret etmek, ilham etmek” anlamındaki vahiy (vahy) terim olarak “Allah'ın bir emri, bir hükmü veya bilgiyi peygamberine gizli olarak bildirmesi” demektir (İbn Manzûr, 2005, “vhy” md.).

Nüzûl: Sözlükte “yukarıdan aşağıya inmek, gelmek, konaklamak” mânasında masdar ve “iniş” anlamında isim olan nüzûl kelimesi “ilâhî kitapların, özellikle de Kur'an'ın Allah katından gelişini” ifade eder (İsfahânî, 1992, “nzl” md.).

Tefsir: “Âyetlerin, sûre ve kıssaların inişi, nüzûl sebepleri, Mekkî ve Medenî olarak düzenlenmesi, muhkemi-müteşâbihî, nâsihi-mensuhu, hass'ı-âmm'ı, mutlakı-mukayyedi, mücmeli ve müfesseri bilmeye yarayan bir ilimdir” (Zerkeşi, tarihsiz, s. 164).

Sıfat: “Bir varlığın nitelik, hal ve özelliklerini belirtmek” anlamında masdar ve “bir varlığın tanınmasını sağlayan hal ve nitelik” mânasında isim, “Allah'ın insanlarca bilinmesini sağlayan nitelik” diye tanımlanır (İsfahânî, 1992, “vsf” md.).

2. İLGİLİ ALANYAZIN

2.1. Kuramsal Çerçeve

Çalışmamızın girişini teşkil eden birinci bölümde araştırmanın konusu, amacı, önemi ve sınırları anlatılmış, ikinci bölümde kuramsal çerçeve çizilerek bu konuda yapılan bazı akademik çalışmalara yer verilmiş, üçüncü bölümde araştırmanın modeli ile bilgi toplama kaynakları izah edilmiş, dördüncü bölümde ise Allah'ın sıfatları, Kur'an âyetleri ile muteber klasik ve modern tefsirler ışığında detaylıca işlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca hazırladığımız çalışmada daha önce telif edilmiş olan klasik eserler, araştırma eserleri ve alana dair ele alınan kitapların bazıları incelenmiştir.

Araştırmamızın temel amacı, bu konuda hem klasik kaynaklardan, hem de çağımızda yapılmış olan çalışmalardan faydalanmak sûretiyle bir tefsir tezi olarak Allah'ın isim ve sıfatlarını kronolojik olarak sıralamayı esas alarak, geçtiği âyetlerle muhtevası ve Kur'an tefsirine katkısı îzah edilmeye çalışılacaktır. Yüce Allah'ın zatına dair yapılan tanım ve anlamlarla yegâne kutsal varlık tanımlanmaya çalışıldığından açıklamaya çalıştığımız meramın en iyi ve açık olduğu yerde bile ifademizin eksik kalacağı bir vâkıdır. Bu anlamda ifade ve izahdaki eksiklikler dolayısıyla yüce Mevla'nın rahmet ve merhametine sığınırız.

2.2. İlgili Araştırmalar

1. Şahin, H. (1989). *Esmâ-i Hüsnâ ve Eserleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kelam Bilim Dalı.

2. Koçar, M. (1992). *İmam Maturidî'de Esmâ-i Hüsnâ*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

3. Erol, M. F. (1993). *Son Devir Mu'tezile Kelamcısı Kâdı Abdülcebbâr'a Göre Allah'ın Sıfatları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı.

4. Yarımbaş, E. (2000). *Kur'ân-ı Kerîm'de Esmâ-i Hüsnâ ve Mesajları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

5. Gadirova, R. (2001). *Gazâlî ve İbn Rüşd'ün Tehâfütlerinde Allah'ın Sıfatları Meselesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı.

6. Bilginsoy, M. (2003). *Aliyyü'l Kârî'nin Kelami Görüşleri (Emâlî Şerhinde Allah'ın Sıfatları ve Peygamberlik Konuları)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı.

7. Memiş, Ü. (2007). *Derviş Ahmet'in Mir'âtu'l- Akaid İsimli Eseri ve İman, Allah'ın Sıfatları ve Kulların Fiilleri Hakkındaki Görüşlerinin Neseî ve Sabunî'nin Görüşleriyle Karşılaştırılması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kelam Bilim Dalı.

8. Karasu, H. (2009). *Allah'ın Sıfatlarına İman ve Sosyal Hayat Yansımaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kelam Bilim Dalı.

9. Maden, M. (2014). *Gazzâlîye Göre Allah'ın Sıfatları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kelam Bilim Dalı.

10. Altın, M. (2015). *Esmâ-i Hüsnânın Semantik Tahlili ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı.

11. Köksal, E. (2016). *Kur'an'da Allah'ın İsimleri (Câhiliye Din Kültüründen İlk Dönem Kelam Tartışmalarına Uzanan Süreçte Bir Değerlendirme)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı.

12. Arca, A. (2017). *Fahreddin Râzî'ye göre Allah'ın Sıfatları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kelam Bilim Dalı.

13. Taşcı, K. (2021). *Ebu'l-Muîn En-Neseî'nin Tebsiratü'l-Edille Adlı Eserinde Mu'tezile'ye yönelttiği eleştiriler (Allah'ın Sıfatlarının İspatı Örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı.

İlgili alışmalarda Allah'ın sıfatları ile ilgili daha ziyade kelâm alanında çalışmalar yapılmış olup Allah'ın isimleri semantik tahlil, mesajları ve münasebet açısından değerlendirilmiştir. Çalışmamızda alana dair Allah'ın sıfatları nüzûl sıralamasıyla değerlendirmeye tabi tutularak, vahyî süreç içerisinde Allah'ın isimlerinin nüzûl ortamı ilahî mesaja uygunluğu ve âyetlerin anlaşılmasına katkısı bizi bu çalışmaya sevk etmiştir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

İslamî kültürde Allah'a ilişkin nitelermeleri ele alırken Kur'an, temel kaynak görevi üstlenmektedir. Allah'ın isim ve sıfatları üzerine yapılan çalışmalar veya söz konusu nitelermeler hakkında nüzül sıralamasına göre bir yaklaşımla tefsir kaynakları önceliklendirilerek bilgi toplamanın ilk sırasında yer alacaktır. İslâm kültürünün ilk kaynaklarından yararlanılarak mezhepler arasında Allah'ın isim ve sıfatları konusunda ortaya çıkan tartışmalara ve bu konulara ilişkin mezheplerin yaklaşımlarından da bahsedilecektir. Daha sonra konu bağlamında diğer kaynaklara da müracaat edilmiş, konunun farklı boyutları incelenmiştir. Çalışmada klasik kaynaklar incelendiği gibi Türkçe ve yabancı modern kaynaklar da incelenmiştir.

Elimizdeki veriler esmâ-i hüsnânın doksan dokuz isimle sınırlandırılmasının mümkün olmadığını ortaya koyduğu için araştırmada esmâ-i hüsnâ yani en güzel isimleri bulabilme ilkesi çerçevesinde tercihler yapılmıştır. İsimler tespit edilirken hadisler baz alınmamış, mutlaka 99 sayısına ulaşmak hedeflenmemiş veya bu rakama ulaşmak için fiil ya da mastardan isim türetmek gibi zorlama bir yöntem başvurulmamıştır. İsim tespitinde bu ilke çerçevesinde mutlak ve yalın olarak gelen ve ilahî zata ait olan Allah isminin yanı sıra, belirlilik takısıyla mutlak olarak gelen isim sıfatlar, cümle içinde temyiz ve haber konumlarında belirsiz formda gelen isim sıfatlar ile muzaf ve özne olarak terkip ve kalıplar içinde gelen isim sıfatlar ism-i fâil, sıfat-ı müşebbehe ve masdardan menkul gibi formlarda ele alınmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen fakat bazıları mevcut esmâ-i hüsnâ listelerinde görülemeyip değişik kalıplarda yalın halde veya tamlama konumunda olan isim ve isim sıfatların tespitine ve bunların bağlamları dikkate alınmak suretiyle değerlendirmeler yapılarak bir liste oluşturulmasına çalışılmıştır. Kur'an'da geçmediği halde hadis kaynaklarıyla bir takım tefsir ve tasavvufî eserlerde Allah'a isnat edilen isim ve sıfatlar ise inceleme dışı tutulmuş ayrıca oluşturulan listede sûre ve âyet tertibi gözetilmiştir.

3.2. Evren ve Örneklem

Bu çalışmada yalnızca Allah'ın sıfatlarının nüzûl sırasının tefsirlerde nasıl yorumlandığı üzerinde durulmuş ve nüzûl sıralaması bağlamında geçtiği âyetlerin içeriğiyle münasebeti incelenmiştir.

3.3. Veri Toplama Araçları ve Teknikleri

Allah'ın sıfatlarının nüzûl sıralamasına göre ortaya konulması için öncelikle temel kaynağımız Kur'ân-ı Kerîm olacaktır. Bu alanda kaleme alınan özellikle nüzûl süreci ile ilgili eser ve makalelerle içeriğe dair Kur'an tefsiri eserlerinin bir kısmı kronolojik anlamda incelenecektir.

Tez çalışmamızda literatür taraması ve içerik analizi yöntemi kullanılacaktır. Söz konusu muhteva kapsamına giren âyetlerde zikredilen sıfatların anlamları ve kendileriyle kastedilmiş olabilecek anlamlar farklı kaynaklardan derlenerek tevhidi bağlam açısından değerlendirilmesi yapılacaktır.

3.4. Verilerin Toplanma Süreci

Çalışmamızda Kurân'ın nüzûl üslûbu göz önüne alınarak konumuz bağlamında tefsir kaynaklarının gelişim süreci ele alınacaktır. Veriler âyetlerin klasik ve modern kaynaklardaki bağlamına uygun şekilde tahlil edilecektir.

Kronolojik seyir içerisinde Allah'ın sıfatlarına dair kavramlar, tanımlar detaylı araştırılarak incelemeye çalışılacaktır. Geri kalan süreçte de elde edilen veriler ve bilgiler ışığında içerik analizi gerçekleştirilecektir.

3.5. Verilerin Analizi

Verilerin analizi, Allah'ın sıfatlarının nasıl bir sıralama ile indiği yani tefsir literatüründeki nüzûl sıralaması ekseninde gerçekleştirilmiştir. Allah'ın sıfatlarının Kur'ân-ı Kerîm'de geçtiği tüm âyetler incelenmiş ve bu isimler Kur'an tarihi araştırmalarında kabul gören iniş sırasına göre tablo haline getirilip analiz edilmeye çalışılmıştır.

4. BULGULAR VE YORUMLAR

Esmâ-i hüsnâ terkibi “ism”in cemisi olan “esmâ” ile, “güzel”, “en güzel” manasındaki “hüsnâ” kelimelerinden tertip edilmiş olup “Allah’a dair tüm isimleri açıklamak üzere en güzel isimler” demektir (İbn Manzûr, 2005, “hsn” md.). Yükseklik manasına gelen isim, varlıkları tanımak ve onların bilinmesini sağlamak için kullanılmaktadır (Râgıb el-İsfahânî, tarihsiz, “smv” md.).

Esmâ-i hüsnâ terkibi dört âyette beyân edilir (A’râf 7/180; İsrâ 17/110; Tâhâ 20/8; Haşr 59/24). Bu âyetlerde Allah’ın birliği vurgulanmakta, bu isimler yoluyla Allah’ı tazim, tesbih ve O’nu zikretmek gerektiği belirtilmekte, yine bu isimler yoluyla Allah’a iltica edilmesi istenmekte ve O’nun isimleri konusunda ilhada/inkâra düşenler kınanmaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ı niteleyen kavramlar tek bir zâta delâlet etmeleri bakımından özel isim, çeşitli manaları içermeleri yönüyle sıfattırlar. İsim ve sıfat arasında bazı teknik ayırımlara işaret edilmekle birlikte zât-ı ilâhîye nispet edilen kavramlara delâlet etmek üzere her iki terimin de kullanıldığı bir vâkıdır (Zeccâcî, 1986, s. 265). Allah’ın isimleri ister sıfat sığasıyla ister isim, fiil veya zarf şeklinde olsun, hepsinde niteleme anlamı gözetildiğinden “sıfat” diye anılır. Diğer taraftan sıfatların işaret ettiği zata alametleri gözetilerek “esmâ” da denir. Yani Allah bu sıfatlarla o derece nitelenmiştir ki Allah’ın zatına nispet edilen mana ve mefhum tanımla isim konumuna girmiş sayılır (Çelebi, 2009, s. 100).

Esmâ-i hüsnânın meşhur olması, özellikle doksan dokuz isim çerçevesinde bir literatür, kültür, ezkâr ve evrâd oluşması bazı hadis kaynaklarında yer alan rivayetlerle ilintilidir. Esmâ-i hüsnâ sayısının 99 olduğunu belirten rivayet Ebû Hüreyre’den gelmekte olup şöyledir: “Allah’ın 99 ismi vardır; bunları kim ihsâ ederse cennete girer.” Bu hadisi, *Kütüb-i Sitte*’den Buhârî (ö. 256/869), Müslim (ö. 261/875), Tirmizî (ö. 279/892) ve İbn Mâce (ö. 273/887) nakletmişlerdir (Buhârî, Deavât 68, hadis no: 6410; Müslim, Zikir 5, hadis no: 6809; Tirmizî, Deavât 82, hadis no: 3508, İbn Mâce,

Esmâullah 10, hadis no: 3860, 3861). Buhârî ve Müslim'in rivayetlerinde sadece isimleri zikreden ya da hafızalarda yer edenlerin cennete gireceği ifade edilmekte ve bu isimlerin hangileri olduğu hakkında izah yapılmamaktadır. Ancak Tirmizî ve İbn Mâce'nin rivayetlerinde ise doksan dokuz ismin tamamı sayılmaktadır. İbn Mâce'nin *Sünen*'inde bulunup da Tirmizî'de yer almayan isimler şunlardır: Ber, Cemîl, Kâhir, Karîb, Râşid, Rab, Mübîn, Burhân, Şedîd, Vâkî, Kâim, Dâim, Hâfız, Fâtır, Sâmi, Mu'tî, Kâfi, Ebed, Âlim, Sâdık, Münîr, Tâm, Kâdîm, Vitr, Ahad.

Tirmizî'nin rivayetinde bulunan bazı isimler de İbn Mâce'nin rivayetinde yoktur. Tirmizî'nin *Sünen*'inde bulunup da İbn Mâce'nin *Sünen*'inde yer almayan isimler şunlardır: "Kuddûs, Gafûr, Kakhâr, Fettâh, Hâkim, Adl, Kebîr, Hafız, Mukît, Hâsib, Rakîb, Vâsî, Hamîd, Muhsî, Muktedir, Mukaddim, Muahhir, Muntekim, Muğnî, Bedî', Sabûr'dur."

Kur'an'da zikredilen bazı isimler ise her iki rivayette de bulunmamaktadır. Kur'an-ı Kerîm'de isim sîgası halinde bulunduğu halde, Tirmizî'nin hadisinde bulunmayan isimler: Rab, İlâh, Muhît, Kâdir, Kâfi, Şâkir, Hâkim, Kâhir, Mevlâ, Nasîr, Hâlik, Melîk, Kefîl, Hallâk, Ekrem, A'lâ, Mübîn, Hafî, Karîb, Ehad'dir.

Esmâ-i hüsnâ sayısının 99 olduğunu belirten rivayet çerçevesinde ele alınan bir başka konu, esmâ-i hüsnânın 99 sayısı ile sınırlı olup olmama konusudur. Cumhuriyet ulema isimlerinin adedinin doksan dokuzdan fazla olduğu fikrini benimsemişlerdir. Bu bağlamda Nevevî (ö. 676/1277) isimlerin sayısının mezkûr rakamdan fazla olduğu hususunda âlimlerin ittifakının olduğunu söyler ve şöyle devam eder: "Bu rivayette Allah'ın isimleri hasr edilmemiştir. Yani "O'nun doksan dokuzdan başka ismi yoktur" denilemez. Hadisin maksadı bu doksan dokuz ismi sayanın cennete gideceğini vurgulamaktır. Yoksa isimlerin bu sayıdan ibaret olduğunun vurgulanması değildir" (Nevevî, 1972, s. 5). Bu hususu Hz. Peygamberden nakledilen şu rivayet de desteklemektedir: "Allah'ım! Senden kendine verdiği her isimle ve katındaki gayb ilminde saklayıp da kullarına muttali kılmadığın isimlerinle sana niyazda bulunurum" (Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, 1995, s. 215). Ayrıca rivayette geçen 99 rakamının çokluktan kinaye olabileceğini söyleyen âlimler de olmuştur (İbn Kayyim, 1995, s. 33).

Aynı kökten gelen ve Kur'an'da çoğu zaman birlikte zikredilen Rahmân ve Rahîm isimleri arasında da bazı ayrımlar bulunmaktadır. Allah zâtını bir arada

zikrettiği bu iki esmâ ile izah ettiğine göre, bunlar arasında ayırım olması düşünülebilmektedir (Taberî, 2001, s. 124-134; Âlûsî, tarihsiz, s. 58-63). Taberî (ö. 310/923), bu iki ismin aynı kökten türetilmelerine rağmen, her bir ismin diğerinden farklı bir manaya geldiğini söyleyerek bu durumu şöyle izah eder: “Arap belâgatı yönünden “rahmân” kelimesi, türetildiği kök olan رحم fiiline, “rahîm” kelimesinden daha uzaktır. Bir şeyi, türetildiği köke daha uzak olan bir kelimeyle sıfatlandırmak onu, ziyadesiyle övmek veya yermek olur. “Rahmân” kelimesi, naat için zikredildiğinden, Allah’ı bu sıfatla isimlendirmek, “Rahîm” sıfatıyla vasıflandırmaktan daha anlamlıdır. Bu itibarla rahmânın anlamı, rahîmden daha geniştir (Taberî, 2001, s. 124).

Kur’ân-ı Kerîm incelendiğinde, baştan sona Allah’ın esmâ-i hüsnâsı, kemâl sıfatları, kutsiyeti, ulûhiyeti, hâlkiyeti, rahmâniyeti ve rubûbiyeti, gibi Allah’ı tasvir eden kelimeler ve tabirlerle dolu olduğu görülecektir (Îzutsu, 2012, s. 85). Kur’an’da, gerek dinî ve dünyevî muâmelatla alâkalı hükümlerle ilgili âyetleri, gerekse şahsî, ailevi ve ictimâî hayata dair âyetleri incelediğimizde, Allah’ın isim veya sıfatlarından pek çoğunun bu âyetlerde zikredildiğini görebiliriz. Öyle ki hemen hemen tüm pasajlarda Allah’ın isimlerine, fiillerine ve sıfatlarına ya açıktan veya bir zamirle ya da dolaylı yönden mutlaka yer verilir.

Muhammed Dirâz da (ö. 1958) “ister Allah’ın ismi veya zamiriyle ister sıfatlarından herhangi biriyle O’nun adının zikredilmediği yalnızca bir sayfanın değil, tek bir satırın dâhi bulunduğunu söyleyemeyiz” demektedir. Ona göre neredeyse Kur’ân-ı Kerîm’i meydana getiren yaklaşık 600 sayfa içinde ortalama olarak 15 satırlık her sayfaya 20 ilâhî isim ve sıfat düşmektedir (Dirâz, 1993, s. 258).

Kur’an’da zikredilen ilâhî isimler yüzden fazladır (Topaloğlu, 1995, s. 413; Biçer, 1999, s. 133). Meselâ ilk sûre olan Fâtiha’da “Allah, Rab, Rahmân, Rahîm, Mâlik” isimleri zikredilirken, son sûre olan Nâs’da ise; Rab, Melik ve İlâh isimleri sıralanır. Bazen üç ya da daha fazla isim bir arada peş peşe gelirken (Haşr 59/23-24; Cum’a 62/1; Tâhâ 20/114), bazen de peşi sıra gelen âyetlerin sonu bir veya birden daha fazla ilâhî isimle bitmektedir (Bakara 2/224-228; Nisâ 4/126-135; Lokmân 31/26-30). Kur’an’da Allah’ın isimlerinin en toplu halde görüldüğü sûre, Haşr sûresinin sonudur. Burada ardarda şu isimler yer alır: “Allah, İlâh, Âlim, Rahmân, Rahîm, Kuddûs, Melik, Selâm, Müheymin, Mü’min, Cebbâr, Mütekebbir, Bârî, Hâlık, Musavvir, Azîz ve Hakîm.”

İlim, hikmet, meşîet, kudret, mağfiret, rahmet, hilm, afv, sevgi, rızâ ve benzeri manalar ihtivâ eden bütün isimler Kur'an'da kendi kompozisyonları çerçevesinde yerli yerindedir. "Bilin ki Allah'ın cezalandırması çetindir ve Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir" (Mâide 5/98).

Kur'an-ı Kerim tetkik edildiğinde esmâ-i hüsnânın Kur'an'da genelde âyetlerde; ism-i fâil, ism-i tafdîl, sıfat-ı müşebbehe ve masdar şeklinde geldiği görülmektedir. Bu isimler, çoğunlukla Kur'an'da âyetlerin sonlarında tekli veya ikili olarak, ma'rife/belirli veya nekra/belirsiz, tekil veya çoğul, yalın veya izâfet terkibi şeklinde, isim veya fiil cümlelerinde geçmektedir. Öyle ki Kur'an-ı Kerim'de esmâ-i hüsnâ 465 fâsılayı oluşturmaktadır (Hasnâvî, 2000, s. 313).

4.1. Mekkî ve Medenî Sûrelerin Özellikleri

Kur'an, muhatap aldığı ve nâzil olduğu insanların yaşadığı ortam göz önüne alınarak indirilmiştir. Aynı zamanda kime, ne zaman ve nasıl hitap edileceği de dikkate alınmıştır. Burada âyetlerin hangi dönemde indirildiğini bilmek sadece mekânları tespit etmek mânâsına gelmemektedir. Âyetin nerede ve ne zaman indiğini bilmek nasıl bir ortam içerisinde indiğine ışık tutması açısından büyük önem taşımaktadır. Mekkî ve Medenî sûrelerin ayrımını bilmek, İslâm'ın ana kaynağı olan vahyi ileten kitabı daha iyi anlamak ve bunun hayatın bir parçası yapılması konusunda önemli ölçüde yararlı olacaktır.

Mekke'de inen sûreler ile Medine'de inen sûreleri tespit etmek konusunda bazı ihtilâflar ortaya çıkmıştır. İhtilâflar sadece sûrelerin nâzil olduğu yer ve zaman hakkında olup muhtevaları ile alakalı değildir. Sûrelerin Mekkî ve Medenî olarak ayrımı konusunda üç temel görüş esas alınmıştır (Süyûtî, 1987, s. 21). Birinci görüş, hicretî dikkate alarak yapılan ayırmadır. Bu görüşe göre hicret öncesi nâzil olan sûreler Mekkî, hicretten sonra nâzil olan sûreler ise Medenî olarak kabul edilmiştir. İkinci görüş, mekânı dikkate alarak yapılan ayırmadır. Burada hicretten önce veya sonra nâzil olmasına bakılmadan Mekke'de nâzil olan sûreler Mekkî, Medine'de nâzil olan sûreler Medenî olarak kabul edilmiştir. Üçüncü görüş, muhatapları dikkate alarak yapılan ayırmadır. Mekke ehline hitaben nâzil olan âyetler Mekkî, Medine ehline hitaben nâzil olan âyetler de Medenî olarak kabul edilmektedir (Zerkeşî, tarihsiz, s. 135; Süyûtî, 1987, s. 21). Sûrelerin Mekkî ve Medenî oluşlarıyla ilgili bilgiler sahâbe ve tâbiûna

dayanmaktadır. Hz. Peygamber'den bu konu ile alakalı gelen bir rivayet bulunmamakla birlikte bu konuda farklı tasnifler yapılmıştır (Zerkeşî, tarihsiz, s. 135-137; Süyûtî, 1987, s. 21-26).

4.1.1. Mekkî Âyetlerin Özellikleri

1- Bakara sûresi dışında peygamberlerin ve geçmiş milletlerin kıssalarını içeren sûreler Mekkî'dir.

2- Bakara sûresi dışında içerisinde Hz. Âdem ve İblis kıssalarını içeren her sûre Mekkî'dir.

3- İçinde secde bulunan her sûre Mekkî'dir.

4- Allah'a ve ahiret gününe inanmaya davet eden ve cennet ve cehennem tasvirinde bulunan âyetler genellikle Mekkî'dir.

5- Yüce ahlâka ve iyilik üzere istikamete tutunmaya davet eden âyetler genellikle Mekkî'dir.

6- Müşriklerle mücadele eden ve onların düşüncelerinin basitliğini ortaya koyan âyetler genellikle Mekkî'dir (Zerkeşî, tarihsiz, s. 188-189; Süyûtî, 1987, s. 69).

Söz konusu özellikler genellikle istisnalar içermektedir. İstisnaları çok nadir olanlar belirtilmiştir. Ancak istisnalar daha fazla ise bunlar belirtilmemiş yaygın olan özellikler olarak tespit edilmiştir. Bu bağlamda bu özellikleri Subhî es-Sâlih (ö. 1407/1986) değerlendirirken kesin olanları ve yaygın olanları birbirinden ayırmaktadır. O, yukarıda verilenlerden ilk üçünü kesin; son üçünü ise yaygın olan özellikler olarak görmektedir (Sâlih, 1990, s. 183).

4.1.2. Medenî Âyetlerin Özellikleri

1- Cihadın zikredildiği ve cihat hükümlerinin açıklandığı sûreler Medenî'dir.

2- Hadlerle ve mirasla ilgili hükümlerin konu edinildiği, toplumsal ve devletlerarası hukuktan bahseden sûreler Medenî'dir.

3- Ankebût sûresi dışında münafıklardan bahseden sûreler Medenî'dir. Ancak bu sûrenin ilk on bir âyeti münafıklardan bahsettiği halde Mekkî'dir.

4- Ehl-i kitapla mücadele etmeyi konu alan ve onların dinleri hususunda katı olmamaya davet eden sûreler Medenî'dir.

5- Hukukî meseleleri konu alan sûreler genellikle Medenî'dir (Sâlih, 1990, s. 183).

4.1.3. Muhteva ve Üslûp Bakımından Mekkî ve Medenî Âyetlerin Özellikleri

Öncelikle Mekke döneminin bir eğitim ve hazırlık dönemi olduğunun altı çizilmesi gereklidir. Burada amaç bu dönemde inananların kalplerine tevhid ve iman prensipleri yerleştirilmesiydi. Muhabbet ve kardeşlik duyguları öğretilmeseydi, ecir beklentisi ve sabır, tâhâmmül vurgulanmasaydı, daha da önemlisi Mekke'de müslümanlar imanları hususunda cefa çekmeyi tecrübe etmemiş olsalardı belki de İslâm'ın bir Medine dönemi olmayacaktı (Ünver, 1998, s. 283). Bu bağlamda Makâsıdü'ş-Şerîa denilen "Dinin Ana Gayeleri" ve şeriatın evrensel ortak hedefleri olarak görülen din, akıl, can, nesil ve malın korunması temelindeki hükümlerle, ahlak ve fazilet öğretileri de Mekkî sûrelerin ağırlıklı konularındır (Yılmaz, 2014, s. 111).

Kur'an'ı açıklama görevi (Nahl 16/44) olan Peygamber'in âyetlerle ilgili açıklamalarının ve nüzûl ortamının şahidi olan sahâbenin sözlerinin, yazıya geçirilene dek rivayet yoluyla aktarıldığını görmekteyiz. Bunun yanında Kur'an'ın cümlelerinden kelimelerine kadar ve indiği ortamla ilgili birçok çalışmalar yapılmış ve bizlere, bu konularla ilgili çok zengin bir miras kalmıştır. Her bir âyet ya da âyet grubu bir durumla bağlantılı olarak inmiştir (İbn Teymiyye, 1980, s. 37).

Mekkî âyetlerde câhiliye toplumunun putlara tapması ve Allah'a ortak koşmalarından dolayı tevhit inancına vurgu vardır. Tevhit inancına vurgu yapılırken de sadece insanların müşahede ettiği varlıklardan delil getirilmekle yetinilmiyor, aynı zamanda taptıkları putların onlara hiçbir fayda ve zarar veremeyen, yaratma özelliği olmayan (Râ'd 13/16; Mâide 5/76; Enbiyâ 21/66), işitip göremeyen (Meryem 19/42), sadece isimlerden ibaret olan (Yûsuf 12/40), rızık veremeyen (Nahl 16/73), cansız varlıklar olduklarına dikkat çekilerek atalarının izinden bu gibi varlıklara ibadet eden kişiler bu davranışlarından vazgeçirilmeye çalışılır. Mekkî sûrelerde görülen deliller serdederek tevhide çağırma metodu, insanın aklını ön planda tutan bir metot olma özelliği taşır (Yargıcı, 2004, s. 285). Mekkî sûrelerde Allah'a ibadet etme, nübüvvet,

ahiret hayatı, temel ahlaki esaslar, geçmiş ümmetlerin hayatlarından ibretler alınması gibi konulara yer verilmiştir. Ayrıca Mekke döneminde nâzil olan sûrelerde mutlak hükümler de bulunmaktadır. Özel hükümler Medine döneminde nâzil olmuştur. Bu dönemde tedricilik metodu izlenmiştir. Şartlar oluştuğunda günümüzde de mutlak ve özel hükümlerin devreye girebileceği söylenebilir (Akpınar, 2013, s. 279).

Mekke döneminde inen vahyin genel olarak muhteva özellikleri, bütün insanları tevhide davet, imani esasları takrir, inananları teşvik ve teselli sadedinde peygamberlerin ve geçmiş ümmetlerin kıssalarını anlatmak ve zamanın mekânının değişmesiyle değişmeyen din ve ahlâk esaslarına dâvet şeklinde özetleyebiliriz.

Medenî sûrelerde çok rastlanmayan yemin üslûbu ve “Ey iman edenler” hitabını içeren sûreler dahilinde Hz. Muhammed’in (s.a.v.) Mekke’den Medine’ye hicreti, kendisine inen vahyin özü aynı kalmakla birlikte, birçok açıdan içerik, üslûp, vs. konularında değişikliklere uğramasına neden olmuştur. Medine’de inen âyetlerde gördüğümüz bu değişikliğin temelinde vahye muhatap olan toplumun farklılaşması yatmaktadır (Hamîdullah, 1993, s. 18-23).

Mekke’de müslümanların karşısında genellikle puta tapan müşrikler bulunmaktaydı (Hamîdullah, 1993, s. 18-23). Medine’de ise müslümanların karşısında müşrikler, Yahudiler ve Hıristiyanlar yer almaktaydı. Zamanla İslâm’ın güçlenmesi ile birlikte kalbiyle inanmadığı halde iman ettiklerini söyleyen münafıklar da ortaya çıktı. Münafıklarla ilgili Medine’de inen birçok âyet bulunmaktadır (Âl-i İmrân 3/167; Nisâ 4/13). Hatta münafıklardan bahseden ve ismini ilk âyetinde geçen Münâfikûn kelimesinden alan bir sûre vardır.

Mekke ve Medine toplumunu oluşturan din, siyaset, ekonomi vb. durumlar, sadece bireyleri değil tüm toplumu etkileyen alanlar oluşturmuştur. Âyetlerde zikredilen konuların öncekilerin devamı olması, Mekke’den Medine’ye göç edenlerin ve Medine halkından iman edenlerin varlığı ile hepsinin bir bütünlük oluşturması temelinde Medine devrinin Mekke devrinin bir devamı olduğu anlaşılabilir.

4.2. Bazı Mezheplerin Sıfatlar Konusundaki Görüşleri

İnsan ilk zamanlardan beri Allah’a doğru yönelmiş, Allah’ı anlayıp bilmek için gayret göstermiştir. Bu konuda merakını gidermek adına önce ulûhiyet meselesinde akıl yürütmüş sonunda ise çeşitli akıl yürütmelerine karşılık aklının aczini ikrar ederek

Allah'ın zâtını düşünmenin onun anlam seviyesinin üstünde kaldığını kabul etmiştir. Bu konuda Hz. Peygamber şu şekilde uyarıda bulunmuştur: “Siz Allah Teâlâ'nın nimetlerini ve kudretinin eserlerini düşününüz, zatını ise tefekküre dalmayınız, çünkü O'na gücünüz yetmez” (Süyûtî, 1954, s. 132). Bu hadis-i şerifte akıl, kulluk vazifelerini ifa etmek için önemli bir nimet olarak görülmekte fakat insan Allah'ın zatını ne kadar derinlemesine düşünürse düşünsün kavrayamayacağı ve bu noktada acziyet içine düşeceği vurgulanmaktadır. Ancak kulluk vazifelerimiz arasında Allah'ın varlığını ve sıfatlarını bilmek ona iman etmek yer almış, “Allah'ın varlığı” denildiğinde onun hakikati, hüviyeti anlaşılmıştır. Zira bu durumda mezkûr ifadeyle onun esmâ ve sıfatları kast olunmaktadır.

Allah'a nispet edilebileceği konusunda vahyin bildirdiği isim ve sıfatlar ile Allah'a nispet edilmesi uygun görülmeyen isim ve sıfatlar hakkında anlaşmazlık yoktur. Tartışılan konu, Allah'a nispet edilmesi halinde muhal olan fakat bu konuda şeriatta izin veya yasak bulunmayan isim ve sıfatlar konusudur.

Hız. Peygamber'in ashâbı Kur'an ve sünnetteki zât ve sıfatlarla ilgili konulara şek ve şüphesiz bir imanla inandılar ve bu meselede ihtilâf etmediler. Nitekim sahâbe, imanları sağlam ve kuvvetli olduğu için bu hususla ilgili herhangi bir şeyi de Hz. Peygamber'e sormamışlardır. Bu sebeple Allah'ın zât ve sıfatları onların döneminde bir sorun teşkil etmemiştir. Bu konunun anlaşmazlık teşkil etmesi daha sonraki süreçte olmuştur.

Bazı aşırı Şifler Allah'ın sıfatları hakkında teşbîh ve teccîme meylettiler. Bir kısım Mu'tezililer sıfatların nefyinde aşırılığa kaçarak ta'tile ve nefye gittiler. Ehl-i sünnet ise sıfatları ispat edici bir kararlılığı benimsediler. Bu konuda bazı mutasavvıflar, akli bir tarafa bırakıp onun aczini kabul ettiler. Onlar Allaha keşif, müşahede ve zevk yoluyla ulaşabileceğini söylemektedirler. Çünkü Allah gözlerin kendisini idrak etmesinden ve akılların kendisini kavramasından yücedir (Gölcük, 2015, s. 206).

4.2.1. Müşebbihe ve Mücessime

Müşebbihe; “Allah'ı yaratıklara veya yaratıkları da Allah'a benzetme sonucunu doğuran inançları benimsemiş gruplara verilen ad olup, Allah'ı cisim olarak düşünenleri veya O'na cismanî özellikler nispet edenleri ifade eden bir terimdir.”

Bunlar ilâhî zatı, yaratılmışların zatlarına benzetip bazen de onu cisim sıfatları olan bir cisim olarak kabul etmişlerdir (Bağdâdî, 2007, s. 225).

Teşbih meselesinin ortaya çıkışının arka planına bakıldığında İslâm mezhepleri tarihçilerine göre dış etkenlerden İslâm'a girmiştir. Bunun yanında Mustafa Abdürrâzık (ö. 1947) ve Abdulhamîd İrfan (ö. 2007) gibi yakın dönem mezhepler tarihi araştırmacıları bu meselenin tamamen İslâm orijinli olduğu görüşünü benimsemektedirler. Bunlara göre Kur'an'da ve hadiste haberi sıfatlarda insanı teşbihe sürükleyen birçok ifade vardır (Abdulhamîd, 1983, s. 228-243). Bu tür âyet ve hadisler zahiri ve lafzi olarak açıklandığında teşbih ve tescîme işaret etmektedir.

İslâm coğrafyasında zaman zaman muhtelif fırkaların bir diğerini müşebbihe olmakla suçladığı da görülmektedir. Mesela, Mu'tezileye göre "Allah'ın görüleceğini söylemek, aynı zamanda Allah'ın cisim olduğunu, belli bir mekânda ve belli bir yönde olduğunu söylemekle eş anlamlıdır ve bu sebeple de Allah'ın görüleceğini söyleyenler hem müşebbihe ve hem de mücessimedirler" (Sinanoğlu, 2005, s.120).

4.2.2. Cehmiyye ve Mu'tezile

Mu'tezile, Allah'ın sıfatlarını kabul eden bir mezheptir. Yalnız kabul ettikleri bu sıfatlar Allah'ın zatından ayrı manâlar olmayıp, zatında mündemiçtir. Mu'tezile Allah'ın sıfatları meselesi gibi diğer itikadî konulardaki görüşlerini beş ana prensip (usûl-i hamse) üzerine bina etmektedir. Bunlar; tevhîd, adâlet, va'd ve vaîd, el-menzile beynel menzileteyn ve emri bil ma'ruf nehiy anil münker'dir.

Zât ve sıfatlar meselesinde Müşebbihe ve Mücessime'ye zıt bir başka akım daha vardır ki, o da sıfatların nefyi ve inkârı düşüncesidir. Bu görüş ilk olarak Cehm b. Safvân (ö. 128/745) tarafından dillendirildi. İlk olarak Ca'd b. Dirhem (ö. 124/742) tarafından dillendirildiği ve Cehm'in ondan aldığı da söylenmektedir. Cehm b. Safvân, Allah'ın, insanların aklettiği sıfatlarla nitelenmesinin caiz olmayacağını iddia ediyordu. Çünkü bu ona göre teşbihi gerektirirdi. O halde, "Allah'ın hayat sahibi ve âlim olmasını nefyi; Kâdir, Fâil ve Hâlik olmasını ispat" etmek gerekir. Çünkü insan kudret, fiil ve yaratma ile vasıflanamaz.

Mu'tezile âlimleri sıfatlara varlık verildiği takdirde ortaya çıkacak problemlerden kaçmak için sıfatları zattan ayrı kabul etmemişlerdir. Sıfatların nefyi fikrini ortaya atan Vâsıl (ö. 131/748), Allah'ın kadim olan sıfatlarının varlığını kabul

etmenin iki ilâhın ve iki kadimin varlığını kabul anlamına geleceğini ve böylece kadimlerin çoğalacağını (Teaddüd-i Kudemâ) söylüyordu. Ancak bu görüş zât ve sıfatlar hakkındaki Müşebbihe ve Mücessime'nin yaydığı şüphelere tabii bir tepki olarak ortaya çıkmıştır.

Mu'tezile'nin çoğunluğu sıfatları nefyederken şöyle demişlerdir: “O, zatıyla âlim, zatıyla kadir, zatıyla hayat sahibi ve diridir. O'nun en özel vasfı olan kıdeme sıfatlar iştirak ederse bunlar onun uluhiyyetine de iştirak ederler” (Şehristânî, 1975, s. 44-45).

Burada kısaca görüşlerini aktarmaya çalıştığımız Mu'tezile, sıfatların özel varlık olarak kabulü ve isbâtı da zât ile kâim olarak kabul ve isbâtı da insanı şirke veya kadîm ve varlığı zorunlu olan Allah'ı mümkün varlık mesabesinde görmeye sevk etmektedir. Sıfatlar konusunda, geriye kalan tek tercih ve tesmiye yolu, onların tek bir zâta ait aklî itibar ve vecihler olarak tesbit ve kabulüdür. Bu itibar ve vecihler vesilesiyle insan, zât ile ilgi kurabilir. Zât da insana kendini bunlarla tanıtır. Zât hakkında her hüküm, bu aklî itibarlar ve vecihlerden tereküp eder. Allah hakkında zât-sıfat ayrımını kabul etmeyen Mu'tezile, bunu değişik tarzlarla ifade ve beyan etmiştir. Mu'tezile mezhebinin büyük çoğunluğu, “Allah, zâtına zaid bir ilimle değil zâtı ile âlimdir.” görüşünü ileri sürmüş ve bunu diğer sıfatlar için de aynen tekrarlamıştır. Sıfatları inkâr ederken Mu'tezilenin esas hareket noktası, şirke düşmekten, sıfatlar adedince kadîm ve ezelî ilah ispatından kaçınmaktır (Yurdagür, 1984, s. 278).

4.2.3. Şîa

Şîa; “Hz. Peygamber'in vefatından sonra devlet idaresinin Hz. Ali'ye ve onun soyundan gelenlere ait olduğu düşüncesi etrafında birleşen çeşitli grupların ortak adıdır.” Mu'tezile'nin sıfatları nefyetme ve inkâr anlayışı, özellikle Şîa mezhebince kabul görmüştür. İmamiyye/İsnâaşeriyye, zat ve sıfatlar meselesinde Mu'tezile ile aynı görüştedir. Mu'tezile'de olduğu gibi onlar da sıfatları zâtın aynı olarak kabul etmişlerdir.

İsnâaşeriyye'ye göre, “ilim, kudret, irade, hayat ve hiçbir şeye muhtaç olmama gibi kemâlî, hakîkî subûtî sıfatlar, Allah'ın zatının aynıdır. Bunlar O'nun zâtı üzerine zâid sıfatlar değildir. Subûtî sıfatların zât üzerine zâid olduğunu söyleyen bir kimse,

onlara göre, kadimlerin birden fazla olduğunu söylemiş ve Vâcibü'l-Vücûd'un ortakları olduğunu kabul etmiş olur. O hayat sahibi olduğundan kâdirdir, kâdir olduğu için de hayat sahibidir.” Diğer kemal sıfatlar için de durum böyledir. Şîî fırkalar içerisinde sıfatların nefyi meselesinde aşırı giden İsmâiliyye fırkasıdır. Onlara göre sıfatların ispatı Allah ile mahlûkat arasında ortaklığı icap ettirir. Bu sebeple, “Allah mevcuttur, kâdirdir, âciz değildir” gibi şeyler söylenmez (Gölcük ve Toprak, 2015, s. 213).

4.2.4. Ehl-i Sünnet

Ehl-i sünnet, Hz. Peygamber ve ashabın oluşturduğu cemaatin yolunu takip edenler anlamına gelmektedir. Kendilerine Ehl-i sünnet-i hâssa da denilen Selefiye'den büyük bir topluluk, Allah için; “ilim, hayat, kudret, irade, işitme, görme, kelâm, celâl, ikram, in'am, izzet ve azamet” gibi ezeli sıfatları ispat ediyordu. Onlar zât sıfatları ile fiil sıfatları arasında fark gözetmeyip sıfatlar konusunda bir tek ifade kullanıyorlardı.

Ehl-i sünnet âlimleri sıfatlar meselesine daha çok Mu'tezile'ye cevap vermek için dahil olmuşlardır. Bundan dolayı da Sünnî kelamecılarının bu konudaki görüşleri, kendi tezleri olması yanında, daha çok Mu'tezilenin görüşlerine cevap mahiyetindedir. Mu'tezilenin bu konudaki görüşü, “sıfatlar zâtın aynıdır” şeklindeydi. Ehl-i sünnet ise onların bu görüşünü çürütmek üzerine benimsediği metot “Allah'ın sıfatları zâtının ne aynısı, ne de gayrısıdır” şeklinde formüle edilmiştir.

Eş'arî, Allah'ın zâtıyla kâim yedi sıfatı ispat ederek şöyle der: “Allah ilimle âlim, kudretle kâdir, hayatla diri, irade ile irade eden, kelâmla konuşan, sem' ile işiten, basar ile görendir. Bunlar onun zâtıyla kâim ezeli sıfatlarıdır.” “Sıfatlar O'dur ve O'ndan başkadır denemez. Sıfatlar, zât değildir ama zattan başka bir şey de değildir.” Başka bir ifadeyle, sıfatlar zâtın aynı da değildir, gayrı da değildir (Eş'arî, 1952, s. 7).

Ehl-i sünnet'e göre Yüce Allah'ın sıfatları, zâtın aynı olmadığı gibi, gayrı da değildir. Sıfatların kabulü, ondan başkasının kıdemini gerektirmediği gibi, kadimlerin çokluğu da söz konusu olmaz. Allah, sıfatlarıyla kadîmdir, ezeldir (Ebû Hanîfe, 2017, s. 6). O'nun sıfatları mahlûkattan hiçbirinin sıfatlarına benzemez. O, zâtında bir olduğu gibi, sıfatlarında da birdir. O halde Allah'ı lâıyk olduğu tarzda vasıflamak gerekir.

Sonuç olarak, İslâm dünyasında sıfatlar meselesi hicri II. asrın başlarında ortaya çıkmıştır. Her ne kadar müsteşriklerin çoğu bu meselenin yabancı kaynakların (Hristiyan teolojisi, Yahudilik ve Eski Yunan felsefesi) tesiri ile ortaya çıktığı tezini savunsa da İslâm'ın bizzat kendi doktrinini sebebiyle ortaya çıkmıştır. Zira bilindiği üzere Kur'an'da ve hadiste haberi sıfatlarda insanı teşbihe sürükleyen birçok ifade vardır. Bu tür âyet ve hadisler harfî-zahirî ve lafzî açıklandığında teşbih ve tecsîme işaret etmektedir. Dolayısıyla bunlar sıfatların ortaya çıkmasında belirleyici olmuştur.

İslâm âlimlerinin tamamı Allah'ın sıfatları olduğu noktasında ittifak halindedir. Fakat Allah'ın zatının bu sıfatlarla olan ilişkisinin nasıl olduğu konusunda ise ihtilâfa düşmüşler hatta bu meselede aynı mezhebe mensup âlimler arasında bile çoğunlukla görüş birliği sağlanamamıştır. Bu konuda her mezhep kendince bir yol tutmuş, bir metot ortaya koymuştur. Sıfatların zât ile olan ilişkisinin izahı hakkında mezheplerin kimisi teşbihi bir dil, kimisi tenzîhî bir dil, kimisi ise ta'til dilini benimsemiştir. Benimsedikleri izah tarzından dolayı bazı mezhepler teşbihe ve tecsîme düşerken bazısı ise soyut ve faal olmayan bir tanrı ortaya çıkarmıştır ki bu görüşlerin birincisi ifrata, ikincisi ise tefrite düşmüştür.

Selefiyye bu tür sıfatları, Kur'an'da ve sünnette geldiği gibi kabul etmiştir. Bu sıfatları teşbih, tevil, ta'til etmeden ve bunların keyfiyetini sorgulamadan, bir problem olarak görmeden saf, pak katıksız bir imanla inanılması gerektiğini savunmuştur. Bu sıfatların zat ile ilişkisinin nasıl olacağı hakkında araştırmaya girmemiş ve girenleri ise bu konuda bid'ata düşmekle suçlamıştır. Mu'tezile ise "tevhid" prensibine aykırı bulduğundan zatın dışında sıfatların varlığını kabul etmez. Fakat Kur'an-ı Kerîm, Allah'ın sıfatlarının varlığını açık bir şekilde ifade ettiğinden, Mu'tezile bunları mecburi olarak kabul etmekte, inkâr edememektedir. Dolayısı ile bu noktada Mu'tezileye göre bir çelişki ortaya çıkmaktadır. Mu'tezile bu çelişkiden kurtulmak için sıfatları zatın aynı kabul etmektedir. Bu şekilde kendilerine göre, hem zatın sıfatlarla olan ilişkisini bir problem olmaktan çıkarmış, hem de sıfatları "tevhid" prensibine uygun hale getirmiş oluyorlardı. Ancak bize göre burada Mu'tezile daha büyük bir sorunla karşı karşıya kalmaktadır. Zira sıfatlar, zâtın aynı kabul edilince ortada sıfat diye nitelendirebileceğimiz ayrı bir kavram kalmayacağı açıktır. Diğer bir ifadeyle sıfat diye bir şeyden bahsettikten ve onun varlığı kabul edildikten sonra, onları zâtın aynı kabul etmek; varlığı önce kabul edilen şeyi sonradan yok farz etmektir. Bu ise açık bir çelişkidir ve aklın kabul edemeyeceği bir durumdur. Kısaca Mu'tezile

sıfatlar konusunda teşbîhe, tecsîme ve tevhid ilkesine aykırı düşmemek için aşırı tenzîhî bir dil benimsemiş ve bunun sonucu sıfatların nefyine kadar gitmiştir. Böylece Mu'tezile, Müşebbihe ve Mücessime'nin tam karşısında yer alarak bu meselede tefrite düşmekten kurtulamamıştır. Ehl-i sünnet mezhebi Müşebbihe gibi teşbîhe ve tecsîme düşmeden; Mu'tezile gibi inkara sapsmadan bu mezhepler arasında orta yolu benimsemiştir.

4.3. Esmâ-i Hüsnâ'nın Tevkîfi Olup Olmadığı Meselesi

Kur'ân-ı Kerîm'i referans alarak Allah'ın isimlerini değerlendirmek, O'nun zatını bize hangi şekilde ve nasıl tanıttığını görme açısından önem arz etmektedir. Allah'ı tanımak isteyen insan, naslarda O'nu niteleyen isim ve sıfatlar yardımıyla bunu gerçekleştirecektir. Söz konusu isimler Allah'ın zâtını bize tanıtmayı ve bizim de o isimler aracılığıyla Yüce Allah'ı tanımamız açısından önemlidir.

Muhtelif kelime ve lafızlarla Yüce Allah'a nispet edilen esmâ-i hüsnânın tamamı Yüce Allah'ı nitelendiren ve O'nu insan anlayışına belirli ölçüde yaklaştıran ve anlaşılmasını insanın akıl ve bilgisi nispetinde sağlayan kavramlardır. Bu yüzden İslâm âlimleri naslarda sabit olan isim ve sıfatları tereddütsüz kabul ederken, nasla sabit olmayan bir kavramı Allah'a izafe etmenin caiz olup olmadığı konusunu da ihtilâf etmişlerdir. Böyle bir nitelendirmeyi nasların çizdiği genel ulûhiyet anlayışına aykırı düşmemek şartıyla caiz görenler olduğu gibi, böyle bir nitelendirmeyi hiçbir şekilde caiz görmeyenler de mevcuttur (Topaloğlu, 1995, s. 410).

Allah'ın isimleri ile ilgili olarak İslâm düşüncesinde tartışılan mesele, varlıkları kesin ve sabit olan ve bizlere bildirilen esmâsının dışında aklî kıyas yoluyla Allah'a isim nispet edilip edilemeyeceği, bir başka ifadeyle O'nun isimlerinin tevkîfi olup olmadığıdır. Bu anlamda ilahî isim ve sıfatların tevkîfliğinden maksat ya bizzat Allah'ın Kur'an'da kendi zâtına nispet ettiği veya Resûlüllah'ın hadislerinde O'na atfettiği isim ve sıfatların dışında, aklî tefekkür ve kıyas yoluyla Allah'a isim nispetinden kaçınılması, bu noktada tevakkuf edilmesi demektir. Böyle bir meselenin tartışma konusu yapılmasının sebebi A'râf sûresinde yer alan, "O'nun isimleri hakkında eğri yola gidenleri bırakın" (A'râf 7/180) ifadesinden neyin kastedildiği tahkik edilirken bu konu gündeme gelmiş ve tartışılmıştır. Yani bu konudaki tartışmanın sebebi tamamen nazari olmayıp Kur'an nassına dayanmaktadır.

En güzel isimler (esmâ-i hüsnâ) demek; en güzel anlamlara delalet eden lafızlar demektir. Âyetten açıkça anlaşılıyor ki, Allah'ı isimlendirirken O'na sadece güzel isimler nispet edilebilir ve O'nun isimlerinde eğriliğe sapıp, aykırı davranmak caiz değildir.

Selef âlimleri ile muhaddisler esmâ-i ilahîyyenin Allah'ın bildirmesine bağlı (tevkîfi) olduğu, dolayısıyla bu isimlerin sadece naslarla sınırlı bulunduğu görüşündedirler. İmam Eş'arî'nin (ö. 324/935-36) naklettiğine göre Mu'tezilenin Bağdat ekolü de aynı görüştedir. İbn Fûrek (ö. 406/1015), Eş'arî'nin de bu görüşü benimsediğini belirtmektedir (İbn Fûrek, 1987, s. 42).

Esmâ-i hüsnânın tevkîfi olduğunu kabul eden İbn Hazm (ö. 456/1064), kesin övgü ifade etse bile naslarda yer almayan izahların Allah'a nispet edilmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Hatta naslarda yer alan fakat fiil sığılarıyla Allah'ın zatına izafe edilen kavramlardan isim türetmeyi de uygun bulmamıştır. İbn Hazm, Tirmizî'nin rivayetinde yer alan yirmiye yakın ismin Allah'a nispet edilemeyeceği fikrini savunmaktadır (İbn Hazm, 1982, s. 341).

Bu konuda Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) ve İmam Gazzâlî (ö. 505/1111) ortak bir görüşe sahiptirler. Onlara göre bu mevzuda doğru bir sonuç hâsıl etmek için öncelikle “isim” ile “vasıf” kavramlarının birbirinden bağımsız olarak ele alınması gerekmektedir ve âyetlerde yer almamakla birlikte tenzih mahiyetinde olan terkip ve kelimelerle Allah'ın tanımlandırılmasında herhangi bir sakınca görmemişlerdir. Bu mahiyetteki isimlerin tevkîfi olmadığını kabul etmekle beraber, muhteviyatında yetkinlik yanında, noksanlık ve kusur unsurları bulunan, bu sebeple de Allah'a isim veya sıfat olarak verilmesi câiz olmayan bazı kavramlara dikkat çekmektedirler. Meselâ manasının içinde men etme, engelleme unsuru bulunan “akıl” kelimesiyle Allah'ın adlandırılması doğru değildir. Kur'an'da fiil sığıyla Allah'a nispet edilen “remy” (Enfâl 8/17) (atmak) kavramından hareketle “Ya Râmî” demek doğru değildir. Çünkü bu üslûp ve ifade açısından küçümsemeyi andırır. Öte yandan “sabûr, halîm” gibi isimler beşer çerçevesinde düşünülüğünde duygusal anlamlar taşıdığı halde nassın müsaadesiyle Allah'a nispet edilmiştir (Gazzalî, 1982, s. 194). Yine ortak kanaate göre nas ile sabit olmayan bir ismi elbette Allah'a nispet etmek caiz değildir. Ancak Yüce Allah'ı ulûhiyete ters düşmeyen bir sıfatla nitelendirmek pekâlâ mümkündür. Dolayısıyla bu kanaatler incelendiğinde aslında iki zatın görüşlerine göre Allah'ın esmâsı kıyasîdir (Gazzalî, 1982, s. 192).

İslâm âlimlerinin çoğunluğuna göre Cenab-ı Hak'ın en özel adı, herhangi bir kelimeden türememiş ve sözlük anlamı olmayan “Allah” lafzıdır. Bu ismin dışındakilerin hem zât-ı ilâhiyenin niteliklerine uygun düşmesine, hem de tazim ve saygı unsurları taşımasına dikkat edilmelidir. Bu da ancak isimlerin naslardan seçilmesine (tevkîfilik), naslarda yer almayanlarında O'na nispet edilmemesine bağlıdır. Ancak şu da bir gerçektir ki “tevkîf” ilkesini benimseyenler bile bu ilkeye tam anlamıyla uymadıkları eserlerinde yapılan incelemelerde görülmektedir (Yurdağür, 2006, s. 26).

Bütün bunlara ilaveten Arap olmayan diğer müslümanların kendi dil ve lehçeleriyle Allah'a bazı isim ve sıfatları nispet ettikleri, örneğin Türklerin İslâmiyet'i kabul ettikten sonra da Allah'a “Tanrı” kelimesini nispet ettikleri, Farsçanın da etkisiyle Ortadoğu'da bazı müslümanların da “Hüdâ” kelimesini ilave ettikleri açık bir şekilde görülmektedir. Bu ve benzeri uygulamaları dikkate alarak esmâ-i hüsnânın tevkîfî olmadığı yönünde fiilî bir icmanın oluştuğu söylenebilir. O halde muhteva, dil ve üslûp bakımından küçümseme ve yetersizlik ifade etmeyen, ulûhiyet makamıyla uyuşan kavramlarla Allah'ı vasıflandırarak nitelemekte bir sakınca görülmemektedir.

Tevkîfilik anlayışı ile kıyâsîlik anlayışı tamamen aynı iki anlayış olmamakla beraber, her iki anlayış arasında ortak paydada benzerlikler olduğu bir vakıadır. Yüce Allah'ın zâtı konusunda naslarda geçen isimleri başkasına ihtiyaç bırakmayacak kadar kâfidir. Kaldı ki insan Allah'ı ne kadar anlamaya ve anlatmaya çalışırsa çalışsın yine de O'nu tam olarak kavramaktan acizdir. Öyleyse Allah'ı, kendisinin anlattığı kadar anlamak yeterlidir. Bu, aklî tefekkür sahasında bir donukluk olarak anlaşılmalıdır. Zira konu hassastır ve doğrudan doğruya Allah'ın zâtıyla ilgilidir. Binaenaleyh yaratılmışların, Hâlik'ini aklen tavsîf edememesi akıl için bir donukluk değil; bilakis onun hakkını ve gücünün sınırını tanımasıdır (Özler, 1997, s. 76)

4.4. Kur'an'da Allah'ın İsimleri ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi

Kur'an-ı Kerim'in i'câz yönlerinden birisi hiç şüphesiz nazmının ve tertibinin bir uyum ve ahenk içerisinde olmasıdır. Yüce Allah, kâinattaki her varlığı, bir hikmet, düzen ve insicam içerisinde yaratmıştır. Mikro alemde makro aleme kadar evrende var ettiği her şeyi bir ahenk ve düzen içinde yaratan Yüce Allah'ın kendi kelamının bir bütünlük ve insicamdan uzak olması beklenemez. Kur'an-ı Kerim'i oluşturan unsurlar

arasında öyle kuvvetli bir bağ var ki, aralarındaki bir bağlacın bile kaldırılması, manayı etkilemeye yeterlidir. Kur’ân-ı Kerîm, lafız ve mana yönüyle mucize olduğu gibi tertibi yönüyle de mucizedir. Kur’an âyetlerinin gerek indiriliş şeklinin gerekse de tertip yönünün Allah’ın ilmine dayalı olması, onun insicamlı bir yapıya sahip olmasını gerektirmiştir. Bununla beraber indiriliş şekli ve tarihi itibariyle farklı olan Mekkî ve Medenî âyetler, Kur’an’ın bu ahengine ve bütünlüğüne zarar vermemekte, yerine göre birbirini açıklayıp tamamlamasına ve bir bütünlük arz etmesine yardımcı olmaktadır (Albayrak, 2018, s. 25).

Kur’an, konulara ve konu başlıklarına göre tertip edilmiş bir kitap değildir. Dolayısıyla aklın bu konudaki en önemli etkisi, Kur’an âyetleri arasında esasen var olan irtibatı tespit edip âyetler arasındaki açıklayıcı unsurları ortaya çıkarmaktır. Bu irtibat ve unsurlar bazen açıkça görülmekte ve herhangi zihinsel bir çabayı gerektirmemektedir. Şöyle ki, ardarda gelen âyetlerin sonuncusu ilk âyetlerin tekidi, tefsiri, tahsisi, tafsili, bedeli veya atf-ı beyânı olabilmektedir. Böyle olunca da âyetler arasında başka bir münasebet aramaya gerek kalmamaktadır (Zerkeşî, tarihsiz, s. 40).

Vahiy yoluyla Kur’an’daki yerini bulan âyetler, kendi içlerinde bir bütünlük oluşturdukları gibi kendinden önceki ve sonraki âyetlerle de bir irtibat ve bütünlük halindedirler. Kur’ân-ı Kerîm’i oluşturan âyetler arasında sıkı bir irtibat olduğu gibi âyetleri oluşturan lafız, kelime ve cümleler arasında da sıkı bir uyum ve ahenk bulunmaktadır. Bu nedenle kelimeleri oluşturan harflerden biri düşürülse, yerine başka bir harf konulsa veya takdim-te’hir yapılmak suretiyle yeri değiştirilse âyetin fesâhatı, akıcılığı ve insicâmı bozulacaktır. Dolayısıyla Kur’ân-ı Kerîm’de gereksiz lafız bulunmadığı gibi eksik lafız ve kelime de bulunmaz (Kutub, 2019, s. 152.)

“Allah Teâlâ’ya yakışan her türlü sıfatla O’nu vasıflamak uygundur” ve “Esmâ-i hüsnâda temel kriter, Allah’ı kusurlardan tenzih etmekten ibarettir” usulünce Kur’an âyetlerinin bazısının bazısıyla olan irtibatının, manaları birbirine kenetlenmiş tek kelime gibi olduğunu (Kurtubî, 2006, s. 160; Zerkeşî, tarihsiz, s. 132) ifade etmeleri insanların benzerini getirmekten âciz kaldıkları ilâhî bir kitap olduğu gerçek ve hakikatini özetlemektedir. Kur’ân-ı Kerîm’in âyetlerinin son cümleleri incelendiğinde çok yaygın bir şekilde yüce Allah’ın isimleriyle bittiğini ve bu isimlerin buldukları âyetin anlamını pekiştirmekle beraber o âyeti tamamladıkları ve özetledikleri dikkat çekecektir (Polater, 2007, s. 46)

Allah'ın isimleri de âyetlerin ve sûrelerin muhtevasıyla bazen açık, bazen de kapalı sıkı bir münâsebet içindedirler. Kur'an'da çok yaygın bir biçimde bulunan bu isimler genellikle âyetlerin sonlarında tekli veya ikili olarak yer almaktadırlar. Tek ya da ikili, Allah'ın isimleri, sonunda geldikleri âyetlerin ve o âyetlerin içerisinde yer aldıkları pasajların muhtevasıyla sıkı bir münasebet içindedirler. Bilhassa ikili isimler ilk bakışta secî için getirilmiş kâfiye unsurları olarak görünse de dikkatli bir bakış bunun temel nedeninin anlam ve âyetle olan münasebet olduğu görülecektir (Fadl, 1991, s. 216).

4.5. Mushaf ve Nüzûl Tertibi

Kur'ân-ı Kerîm'in mushaf olarak adlandırılan mevcut formu, vahiylerin nâzil olduğu tertip ve sıraya göre düzenlenmemiş, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Osman dönemindeki cem ve istinsah faaliyetleri neticesinde nihai halini almıştır. İslâm âlimleri Kur'an'daki âyet ve sûrelerin mushaftaki düzenleri ve sıraları hakkında farklı görüşler ileri sürmüş olup, âyetlerin sûreler içindeki tertibi ve sûrelerin mushaftaki sırası şeklinde mesele iki yönden ele alınmıştır:

Kur'an âyetlerinin sûrelerdeki tertiplerinin tevkîfî olduğu, Kur'an ilimleri alanındaki otoriteler arasında tartışmasız bir icma ile kabul görmüştür (Zürkânî, 2003, s. 346). Buna karşın sûrelerin tertibi noktasında aynı ittifak sağlanamamıştır. Sûrelerin tertibinin ictihâdî veya tevkîfî olup olmadığı konusunda âlimler farklı görüşler benimsemişlerdir (Zerkeşî, tarihsiz, s. 324). Kaynaklarda bu meselede âlimlerin üç farklı yaklaşım sergiledikleri nakledilmiştir: Buna göre bir grup, sûrelerin tertibinin tevkîfî olduğunu ileri sürerken ikinci grup, aksi yönde görüş belirterek sûrelerin tertibinin tamamen ictihadî bir mesele olduğunu savunmuştur. Üçüncü grup ise bu iki görüşü ortak bir noktada toplamakta, sûrelerin bir kısmının ictihadî bir diğer kısmının da tevkîfî olduğunu ileri sürmüştür (Bilgin, 2018, s. 84).

Sûrelerin tertibinin tevkîfî olduğunu ileri sürenlerin başında Ebû Bekir el-Enbârî (ö. 328/940), Ebû Ca'fer en-Nehhâs (ö. 338/950) ve Âlûsi (ö. 1270/1854) gelmektedir. Onlara göre, Kur'an levh-i mahfûzdaki tertibiyle nâzil olmuştur. Bu âlimlere göre Cebrâil (a.s.), buradaki tertibe göre Allah'tan vahiyleri almış ve peygambere bildirmiştir. Hz. Peygamber âyet ve sûrelerin yerlerini ya bizzat açıklayarak ya da işaret yoluyla bildirmiş, sahâbe de bu tertip üzere icma etmiştir. Hz.

Peygamber daha hayattayken Kur'an'ın üç, beş, on bir gibi hiziplere ayrıldığı, mufassal olan hizbin Kâf sûresinden itibaren Kur'an'ın sonuna kadarki tüm sûreleri içerdiği bilinmekle birlikte, Hz. Osman döneminde gerçekleştirilen resmî'l-mushaftaki sûre tertibine hiçbir sahâbe karşı çıkmamıştır. Bu da tertibin tevkîfi olduğunu göstermektedir (Süyûtî, 1987, s. 197).

Sûrelerin ictihadî bir tertiple düzenlendiğini savunanlar ise sahâbenin elindeki şahsi nüshalarda farklı bir sûre tertiplerinin olduğunu, Hz. Peygamber'in namaz kıraatinde bir tertip takip etmediği, Hz. Ali'ye nüzûl sıralı bir tertibin isnat edildiği ve Hz. Osman'ın "Berâe / Tevbe" sûresini şahsi ictihadiyle Enfâl'den sonraya koyduğu şeklinde bazı argümanlar ileri sürmüşlerdir. Bu görüşü savunan alimlerin başında da İmam Mâlik (ö. 179/795) gelmektedir. Aynı görüşte olan Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-Bâkılânî (ö. 403/1013) "Bugün elimizde bulunan mushafların tertibinin sahâbenin ictihadına dayandığını" söylemektedir (Kurtubî, 2006, s. 59). Süyûtî (ö. 311/1505) ve Zürkânî (ö. 1367/1948) ulemanın çoğunluğunun bu görüşü benimsediğini ifade etmişlerdir. Sûre tertibinin ictihadî olduğunu savunanlar arasında Ebû Bekr el-Bâkılânî gibi âlimler bulunmaktadır (Cerrahoğlu, 1997, s. 58).

Sûre tertibi hakkında diğer iki gruptan farklı görüşler ileri süren üçüncü grup ise Peygamberin tevkîfi olarak belirlemediği bazı sûrelerin tertibinin sahâbenin ictihadiyle gerçekleştiğini dile getirmektedir. İbn Atiyye (ö. 541/1147) ve Beyhakî'nin (ö. 458/1066) temsilciliğini yaptığı bu gruba göre Mufassallar, Seb'ut-Tivâl ve Hâmîmler Hz. Peygamberin tevkîfiyle, geri kalan sûreler ise ashabin ictihadiyle tertip edilmiştir (Zerkeşî, tarihsiz, s. 257). Sûrelerin tertibinde ictihadîlik olduğunu savunanların da tevkîfîlik görüşünü benimseyenlerin de bu hususta görece olarak ikna edici delillere dayandıkları söylenebilir. Zira tertibin ictihadî olduğunu savunanların, âyetlerin tertibi hakkında sahâbenin ittifakı varken Kur'an bilgisi üst seviyede olan bazı sahâbenin sûrelerin tertibindeki tevkîfîliğe aykırı hareket etmeleri kabul edilecek bir tasarruf olarak görülmemelidir, şeklindeki temellendirmeleri, son derece anlaşılır gözükmemelidir (Zürkânî, 2003, s. 354).

Bu anlamda Hz. Osman'ın nihaî derleme sırasında sûre tertibine müdahil olduğu rivayetleri de yadsınamaz. Buna ilaveten erken dönem hadis ve fıkıh ilimlerinde yetkin olan bir âlim İmam Mâlik'inde tertibin ictihadî olduğu yönünde görüş belirtmesi de dikkate şayandır. Fakat bununla beraber bu mevzuda farklı görüş belirtenler de akıl ve nakil açısından ikna edici dayanaklar ileri sürmüşlerdir. Bu

nedenden olsa gerek; Süyûtî, konuya dair şahsi görüşü hakkında açık bir ifade kullanmamıştır (Süyûtî, 1987, s. 199).

Kaynaklarda belirtildiği üzere, nâzil olan her yeni vahiy grubu ile birlikte bütün âyet ve sûreleri her yıl Cebrâil'e okuyarak arz eden Hz. Peygamber, muhakkak bir sıralama takip etmiş olmalıdır. Üstelik Hz. Peygamber, Kur'an hafızlarının ezberlerini de muhtemelen bu sıralamaya göre dinlemiştir. Ayrıca, her yıl ramazan ayında Cebrâil'e bir defa arz edilen Kur'an'ın, peygamberimizin vefatından önceki Ramazan ayında iki defa arz edilmesi, bu sıralamanın ashâb ve ümmet tarafından öğrenilmesini temin etme amacı taşıdığına yorulması mümkündür (Hamidullah, 2005, s. 52). Gerek Hz. Ebû Bekir'in gerçekleştirdiği ilk mushaf çalışması sürecinde gerekse de Hz. Osman dönemi nihâi derleme faaliyeti sırasında, sûrelerin tertibi hakkında, ashâbtan neredeyse hiçbir eleştiri gelmediği de bir vâkıadır (Zürkânî, 2003, s. 354).

Genellikle vahyin nüzûlünü takiben kısa bir süre sonra metne dökülen ilahî hitabın ve Hz. Peygamberin vefatının hemen ardından gerçekleştirilen mushaf tertibinin, zihinlerde ve sadırlarda muhafaza edilen tertiple aynı olması lazım gelirdi. İlk mushaf, Hz. Peygamberin evinde korunan vahiy malzemesinin bir kısmı ve diğer sahâbelerdeki yazılı nüshaların bir araya toplanarak bir kitap formatında sıralanmasıyla nihâyete erdirilerek oluşturulmuştu. Daha sonraki düzenlemede ise bu tertibe hiçbir şekilde dokunulmamış, sadece yedi harf ruhsatından kaynaklı olarak farklı okunan bazı âyetlerin kıraatleri Kureyş lehçesine uygun olarak yeniden yazılmıştır (Zerkeşî, tarihsiz, s. 297-302). Mushafın nihaî tertibi hakkında İslâmî gelenekte ilk dönemde bir itiraz gelmediği gibi günümüze kadar tarihi süreçte oryantalistler, sapkın bazı kişi ve fırkalar hariç bahse konu edilecek bir muhalefet de görülmemiştir (Dağ, 2013, s. 113). Bunun yanı sıra bilindiği üzere tam anlamıyla herhangi bir üst tahkik ve onay süreci olmaksızın kaleme alınan şahsi nüshalardaki sûre tertibinin belli bir oranda birbirlerinden farklı olması, gâyet tabii karşılanmalıdır (Ersöz, 1996, s. 92).

Sahâbenin, Kur'an'ı öğrenmedeki bireysel farklılıkları, şahsi nüshalarındaki sûre tertibinin de farklı olmasına sebep olduğundan bu konuda sahâbeye verilmiş özel bir izin varlığından da söz edilebilir. Bunun yanında şahsi nüsha sahiplerinden hiçbiri, kendi sûre tertibinin Peygamberin sûre tertibiyle aynı olduğunu ileri sürmemiştir. Onların tertibindeki ictihadîlik sadece kendi nüshaları için geçerlidir (Sâlih, 1990, s. 71).

Haddi zatında vahyin inmeye devam ettiği bir süreçte Peygamber'in tespit ve tayini olmaksızın en son ve kesin tertibin yapılması zaten mümkün değildir. Neticede arza ve mukabele faaliyetleriyle o tarihe kadar takip edilen tertip, her yılın Ramazan ayında yinelenerek netlik kazanmış, ezberler ve şahsi nüshalar imkânlar nispetinde buna göre revize edilmiş olmalıdır. Tertibin ictihadiliğini savunanlar daha ziyade peygamberimizin namazda okuduğu sûrelerin bir tertip düzeni izlemediğini ileri sürerek görüşlerini ispatlamaya çalışmışlardır (Kattân, 2000, s.142-144). Hz. Peygamber'in namazda farklı rekâtlarda farklı sûrelerden ve âyetlerden okuması sûrelerin hâfızadaki ve mushaftaki sıralamalarına aykırı bir durum oluşturmamaktadır. Namaz dua içeren bir ibadettir. Bu sebeple kul Kur'an kıraati tercihinde muhayyer bırakılmıştır. Hangi âyetler veya sûreler onu rabbine daha yakın hissettiriyorsa onlardan dilediğini okuyabilmektedir. Zira bu konuda "Senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, yarısını, üçte birini ibadetle geçirdiğini ve beraberinde bulunanlardan bir grubun da (böyle yaptığını) rabbın elbette bilir. Gece ve gündüzü belirleyen ancak Allah'tır. O, sizin (istenen) vakti tesbit edemeyeceğinizi bilmektedir. Bu yüzden de sizi bağışlamıştır. Artık Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun. Allah bilmektedir ki içinizde hastalar bulunacak, bir kısmınız Allah'ın lutfundan rızık aramak üzere yeryüzünde dolaşacak, diğerleri de Allah yolunda çarpışacaktır. O halde Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun. Namazı kılın, zekâtı ödeyin, Allah'a güzel bir borç verin. Kendiniz için önceden ne iyilik hazırlarsanız Allah katında onu bulursunuz; işte bu daha iyidir ve mükâfatı daha büyüktür. Allah'tan bağışlanmayı dileyin, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı çok esirgeyicidir" buyrulmaktadır (Müzzemmil, 73/20). Bu açıdan namaz esnasında okunan âyet ve sûrelerden yola çıkarak Kur'an'ın sûre tertibi hakkında bir değerlendirme yapmak yanıltıcı olacaktır.

Uzlaştırımcı yaklaşımı olarak da isimlendirilen üçüncü grubun görüşleri dikkatle incelendiğinde aslında onların da zımnen tertibin tevkîfi olduğunu kabul ettikleri görülecektir. Çünkü Hz. Osman dönemindeki resmî'l-mushaf çalışmasında ilk tertip neredeyse aynen kabul edilmiştir. Üstelik Hz. Osman'ın, Tevbe sûresini başında besmele olmaksızın Enfâl ile birleştirerek Seb'ut-Tivâl içinde değerlendirmesi dışında bir istisna da yoktur (Dirâz, 2006, s. 40). Subhî es-Sâlih uzlaştırımcı yaklaşımı savunanların bu konudaki delillerinden, Yezîd İbn Fârisî'den naklen İbn-i Abbas'a dayandırılan hadisin aslının olmadığını belirtmiştir. Zira Buhârî'nin, Yezid'i zayıflardan addettiğini belirten Sâlih, ayrıca hadiste sûrelere ilişkin yanlış bilgilerin

zikredildiğini ifade etmiştir. Sâlih özellikle Hz. Osman'ın Basmelenin sûre başlarındaki pozisyonunu arzusuna göre belirleme yetkisine sahipmiş gibi anlatıldığını ifade etmiştir (Sâlih, 1990, s. 71). Netice itibarıyla Seb'ut-Tivâl, Hâmîmler ve Mufassalların tertibi yanında geriye kalan diğer sûrelerin tertibi de ashabın tüm kâtip ve hafızlarının ittifakıyla mushaftaki yerini almıştır (Demirci, 1997, s. 165).

Nüzûl süreci boyunca Hz. Peygamber, tedricen gelen vahiyleri Cebrâil'in tayin etmesiyle sûrelerdeki yerlerine tevkiî bir tasarrufla yerleştiriyordu. Bu durumda hâfiz ve kâtiplere düşen görev ise Hz. Peygamber'in inen her yeni âyet grubunun hangi sûrenin hangi bölümüne yerleştirileceğini açıklayan yönlendirmelerini takip ederek yazı ve ezberlerini buna göre güncellemektir. Bu süreçte tek defada incek sûreler hariç o döneme kadar nâzil olan mevcut sûrelerin de bir tertibi olduğu söylenebilir. Nitekim hangi sûrenin diğerinden önce veya sonra olduğu bilgisi, ezber ve yazıyla kayıt faaliyetini kolaylaştıran bir unsur olacaktır.

Sûrelerin bir kısmının icthadî olarak tertip edildiğini savunanlar, Tevbe sûresi dışında başka bir örnek verememektedirler. Buna göre Tevbe sûresinin başında Besmele olmaksızın Enfâl sûresinden sonraya yerleştirilmesi, Hz. Osman'ın icthadıyla gerçekleşmiştir. Bunun sebebi ise Hz. Osman'ın sûrenin yeri hakkında bağlayıcı bir delile ulaşamamış olmasıdır (Dirâz, 1997, s. 248).

4.6. Vahiy Tarihlendirmede Başvurulan Kaynaklar

Kur'an kronolojisine veri sağlayan temel İslâmî kaynaklar arasında, Kur'an ve tefsir ilimleri içerisinde tasnif edilmiş olan Mekkî ve Medenî, esbâb-ı nüzûl, nâsih mensûh gibi ilimler ile hadis, siyer, İslâm tarihi ve tabakât gibi bazı müstakil İslâmî ilimler yer almaktadır. Tefsir usûlü ve ulûmü'l-Kur'ân eserleri, Kur'an vahyinin tarihlendirilmesi mevzuunu çalışacak araştırmacıların öncelikli başvuru kaynaklarıdır. Zira bu eserlerde Mekkî ve Medenî, esbâb-ı nüzûl ve nâsih, mensûh gibi mevzular yanında Kur'an tarihi, mushaf ve nüzûl tertibi gibi konu ve meseleler ele alınmıştır. Ayrıca çağdaş bazı Tefsir usulü, Kur'an tarihi ve Kur'an ilimleri eserlerinde, oryantalistlerin bu konulara ilişkin savundukları iddia ve görüşlere değinilmiş ve bunlar tenkit edilmiştir (Demirci, 1997, s. 280-282).

Vahiylerin nüzûl zamanlarının bilinmesi, Kur'an'ın ilk muhataplarının son derece önem verdikleri bir husustur. Haddi zatında Hz. Peygamber'in yanı başında

onunla aynı atmosferi paylaşmak ve nâzil olur olmaz vahiylerle tanışmak ashabın hayatında, çoğu zaman fizyolojik ihtiyaçlardan bile önce gelen bir gereksinim haline gelmiştir. Peygamber ile bir arada olmak aynı zamanda vahiy ile de bir yakınlık anlamı taşıyordu. Kur'an'da, müslümanlar için her yönüyle rol model insan olarak tanıtılan Hz. Muhammed'in (Ahzâb 33/21), iman edenlerin nazarında da "yürüyen Kur'an" olarak algılanmasında bu ilişkinin payı yadsınamaz. Hz. Peygamberin ağzından dökülen vahiyler hem kendisinin hem de inananların hayatlarını sulayan can suyu değerindedir. Vahiy tüm benliğiyle Allah'a teslim olmuş insanın hayatını ahlâkî, sosyal, hukûkî, ekonomik, siyâsi vb. muhtelif açılardan düzenleyerek ona işlerlik kazandıran ve bu sayede insanı hem dünya hem de âhiret saadetine eriştiren ilâhî kaynaktır.

Vahyin nüzûl zamanı ve atmosferine muttali olmanın önemi, ashabın Hz. Peygamber'in dizinin dibinden ayrılmak istemeyen konumlanmasında müşahede edilmektedir. Bu sebepten olsa gerek bazı sahâbiler Peygamberin vefatından sonra vahyin nüzûl zamanı ve şartları konusundaki bilgi ve tecrübelerini, Kur'an'ı doğru anlama hususunda sahip oldukları bir faziletten öte, onu anlamının temel şartlarından biri olarak değerlendirmişler (Süyûtî, 1987, s. 27). Bu bilgiye sahip olmadan Kur'an hakkında konuşmayı, helâk olmakla bir addetmişlerdir. Abdullah b. Abbas, Hz. Ali, Ubeyy b. Ka'b, Abdullah b. Mes'ûd gibi sahâbe ve tabiîn neslinin ilmi yeterlilikleriyle temeyyüz etmiş simaları, vahiylerin nüzûl koşulları, zamanları ve manaları konusunda sahih ve dakik malumatlara sahip oldukları için ashabın âlimleri olarak zikredilmeye lââyık görülmüşlerdir.

4.6.1. Mekkî ve Medenî İlmî

Kur'an-ı Kerîm'i daha iyi tanımak ve tanıtmak, mahiyet ve muhtevasını kavrayabilmek için, sûreleri tertip ve tesmiye açısından mushaflara konu ve anlam bakımından yansımış olduklarını tahlil etmek önemlidir. Hitap ettiği evrensel biçim açısından hem iman edenlere hem de inkârcılara yapılan çeşitli hitapları anlamak açısından Mekkî ve Medenî ilmî gerekli bir ilimdir. Vahyin nüzûl kronolojisine göre tertip edilmesi ve bu tertibin herkesçe bilinmesi Kur'an'ın veya Hz. Peygamberin doğrudan işaret ettiği İslâmî bir sorumluluk olmadığı gibi, Mekkî ve Medenî çerçevesinde vahyin nüzûl zamanı ve şartlarını bilmek; manayı, hükmü ve hikmeti

doğru tespit etmek adına tefsir, fıkıh, hadis, siyer ve kelim gibi İslâmî ilimler için vazgeçilmez bir koşuldur. Bu sayede âyetlerin iniş hikmetleri ve gayeleri daha iyi anlaşılacak ve zihinlerdeki ve kalplerdeki kapalılıkların yanı sıra amelî anlamda uygulamalardaki sıkıntılar da giderilmiş olacaktır.

Âyet ve sûrelerin Mekkî ve Medenîliği konusunda Hz. Peygamber'in özel bir vurgusu olmadığı bilinmektedir (Koçyiğit, 2013, s. 80). Bununla beraber gerek Hz. Ali'nin vahyi nüzûl sırasına göre tertip ettiği yönündeki rivayetler gerekse de sahâbenin nüzûl vasatını bilmeyi, Kur'an'ı doğru anlamakla ilişkilendirmiş olması ve erken dönemlerden itibaren vahyin Mekkî ve Medenîliği hakkında çalışmaların yapılmış olması bu konunun önemi hakkında yeterince bilgi vermektedir.

Müslüman ilim adamlarının kahir ekseriyeti, vahyin Mekkî veya Medenî olduğunun tespiti için temel referans kaynağı olarak Hz. Peygamberden ya da sahâbe ve tâbiînden nakledilen rivayetlere başvurulması gerektiğini savunmuşlardır. Bu konuyu ictihada medar olan mevzular içinde görmeyen İslâmî gelenek, hakkında rivayet olmayan vahiylerle ilişkin bir zaman tahdidinde bulunmaktan sakınmışlardır. Hakkında rivayet ve nakil bilgisi olmayan âyet ve sûrelerin tarihlendirilmesi konusunda ilk dönemde, az sayıda âlim olumlu görüş belirtmişken son birkaç asırda bu sayı gittikçe artmıştır (Süyûtî, 1987, s. 27- 53). Özellikle bir kısmı hâlâ hayatta olan müslüman araştırmacılar nakil ve rivayet yoluyla belirlenemeyen âyet ve sûrelerin Mekkî ve Medenîliğinin tespiti için başvurulabilecek ikinci yöntemin, her iki dönem vahyinin dil, üslûp ve konu özelliklerini dikkate alarak ictihatta bulunmak olduğuna kanaatindedirler (Ünver, 1998, s. 301).

Kaynaklar, Mekkî ve Medenî vahiylerin tanınmasında bazı ayırıcı özelliklerin bulunduğunu, bilhassa dil ve üslûp özellikleri açısından her iki dönem vahiylerin büyük oranda farklılaştıklarının müşahede edilebileceğini belirtmişlerdir. Buna göre Mekkî olanlar daha kısa, beliğ ve seci unsurları baskın iken Medenî olanlar daha uzun nesre daha yakın ve âyet sonları daha az kafiyelidir. Mekkî olanlarda secde âyetlerinin fazlalığı, yeminler ve “كلا” ifadesi göze çarpmaktadır (Süyûtî, 1987, s. 154). Ayrıca bazı istisnalarla birlikte hurûf-ı mukattaa ile başlayan sûreler ve hitabın “يَا أَيُّهَا النَّاسُ” şeklinde tüm insanlara dönük ifadelerin olduğuna âyetler Mekkî sayılmıştır. Medenî vahiy ise bu özelliklerden tamamen soyutlanmamakla beraber genellikle bunlardan çok daha az numuneler barındırmaktadırlar. Medenî vahiylerde hitap çoğu zaman tüm insanlardan ziyade müminlere ve Medine dönemindeki inanç gruplarına yöneliktir

(Zerkeşî, tarihsiz, s. 136). Mekkî vahiyde inanç, Allah'ın sıfatları, âhret ahvali ve önceki elçilerin kıssaları konuları işlenmişken Medenî vahiylerde dönemin vakıasına uygun olarak ağırlıklı şekilde muamelata dair hukukî belirlemeler, toplumsal ilişkiler ve sosyal siyâsî yapının muhafazasına yönelik mevzular ele alınmıştır (Derveze, 2008, s. 103).

İslâmî gelenekte Mekkî ve Medenî şeklinde ikili tasnifin neye göre yapılacağı hakkında da birbirinden farklı görüşler serdedilmiştir. Mekkî ve Medenî ayırımında muhataplar, mekân ve zaman şeklinde üç unsur göz önünde bulundurularak tasnif yapılabileceği dile getirilmiştir: İlkine göre Mekkelileri muhatap alan âyet ve sûreler Mekkî, Medinelilere hitap edenler ise Medenî kabul edilmelidir. İkinci görüşe göre zaman unsuru dikkate alınmaksızın vahiyler indikleri mekâna göre (Mekke, Medine, Kudüs, Taif gibi) tasnif edilmelidir. Üçüncü ve en çok kabul gören görüşe göre ise müslümanlar açısından önceki durumlarında dînî, siyâsî ve sosyal açıdan varoluşsal dönüşümleri dönüm noktası olan hicret olayı merkeze alınarak bu tarihten öncekiler Mekkî, sonrakiler Medenî olmak üzere tasnif edilmelidir (Zerkeşî, tarihsiz, s. 273).

Bu görüş neredeyse tartışmasız bir şekilde kabul görmüş ve sûreler, âyet grupları ve âyetler buna göre Mekkî ya da Medenî olarak adlandırılmıştır. Vahyin, muhatapları ve indiği yer önemli olmakla beraber vahiy muhatap ilişkisinin hangi vasatta gerçekleştiği, vahyin hangi süreçte ve hangi olgulara binaen geldiği çok daha önemlidir. Bu sebeple genel bir tasnif açısından hicretin esas alınmasının doğru bir tercih olduğu söylenebilir. Bununla beraber Hz. Peygamberin ve müslümanların hayatlarında hicret olayı gibi önemli, tesiri ve rolü belirgin olan başka olay ve olgulardan hareketle daha dakik ve dar çerçevede bazı tarihlendirme veya aşamalandırma tespitleri yapılabileceği de göz ardı edilmemelidir.

İslâmî kaynaklarda, bir sûrenin Mekkî ya da Medenî olarak tasnif edilebilmesi için bazı kriterlerin esas alındığına işaret edilmiştir. Buna göre şâyet bütün âyetleri Mekkî ise sûre kesinlikle Mekkî olarak nitelendirilmiştir. Nitekim Müddessir sûresinin bütün âyetleriyle Mekke'de nâzil olduğundan sûre Mekkî, Nûr sûresi ise tüm âyetler Medine döneminde nâzil olduğu için Medenî kabul edilmiştir. Bu özelliği haiz olmayan sûreler için farklı kıstaslar oluşturulmuş, sûrelerin Mekkî ya da Medenî olarak tasnif edilebilmesi için âyetlerinin çoğunlukla bu dönemlerde inmiş olması öngörülmüştür. Örneğin Nahl ve Muhammed sûreleri bu özelliğe sahip sûrelerdir. Zira

son üç âyeti hariç Nahl sûresinin tamamının Mekkî olduğu; Muhammed sûresinin ise 13. âyeti hariç tüm âyetleriyle Mekkî olduğu bildirilmiştir (Sâlih, 1990, s. 168).

Kur'an kronolojisinin ana kaynaklarından olan Mekkî ve Medenî ilmi, Kur'an ilimleri literatürünün temel kaynaklarından Süyûtî'nin *el-İtkân*'ında kendisinden ilk bahsedilen ilimdir. Süyûtî, Mekkî ve Medenî âyetler konusuna başlarken "neshi bilmenin ve bir görüşe göre de tahsisi bilmenin, Mekkî ve Medenî ilminin faydalarından olduğunu" söylemiştir (Süyûtî, 1987, s. 1). Zerkeşî ise Süyûtî'den farklı olarak *el-Burhân* adlı eserine, âyet ve sûrelerin nüzûl tarihlerine işaret eden veriler barındırması yönüyle vahiy kronolojisinin temel kaynaklarından sayılan esbâb-ı nüzûl ile başlamıştır. Ebû Bekr el-Bâkılânî (ö. 403/1013) *el-İntisâr*'ında şöyle demiştir: "Mekkî ve Medenî bilgisinde sahâbe ve tâbiînin hıfzına müracaat edilir, Mekkî ve Medenî ilmine dair Hz. Peygamber'den bir şey gelmemiştir. Çünkü o bununla emredilmemişti. Allah bunu ümmete emrettiği farzlardan kılmamıştır. Her ne kadar nâsih mensûhun tarihini bilme anlamında bir kısmını bilmeyi farz kılmış olsa da... Zaten o da Hz. Peygamber'e ait naslar dışında bir yolla bilinebilir" (Bâkılânî, 2001, s. 236). Bu eserlerde, Mekkî ve Medenî vahiyler, nüzûl yerleri ve zamanları açısından muhtelif kategorilere ayrılmıştır.

Nüzûl yeri hüküm ilişkisine göre yapılan tasnifte Mekkî olmakla birlikte hükümleri Mekkî veya Medenî olan âyetler, nüzûl yeri Medenî olmakla birlikte hükümleri Medenî veya Mekkî olan âyetler şeklinde bir tasnif yapılmıştır. Mekkî veya Medenî olarak nitelendirilen sûrelerde bulunan farklı dönem âyetleri dikkate alınarak yapılan tasnifin yanı sıra Mekke'den Medine'ye, Medine'den Mekke'ye taşınan âyetler başlığıyla da tasnifler yapılmıştır. Vahyin Hz. Peygambere indiği mekâna göre yapılan tasniflerde genellikle Beytü'l-Makdis'te, Tâif'te, Cuhfe'de, Hudeybiye'de nâzil olanlar şeklinde tasniflere yer verilmiştir (Zerkeşî, tarihsiz, s. 115). Bazı tasniflerde nüzûlün gerçekleştiği anda Hz. Peygamber'in hali, (yatakta, uykuda) içinde olunan mevsim (kışın, yazın) veya seferîlik durumu da dikkate alınmıştır. Ayrıca vahiyler ilk ve son inen âyetler şeklinde de tasnif edilmiştir (Süyûtî, 1987, s. 56).

Bu tasnifler, Kur'an ilimleri alanının kaynaklarını telif eden Süyûtî ve Zerkeşî gibi âlimlerin vahyin nüzûl süreci ve kronolojisi hakkında vermiş oldukları ma'lûmâtlar konuyu ne kadar önemsediklerini göstermesi açısından dikkate şayandır. Vahiy ile elçi arasındaki son derece girift ve bir o kadar da özel olan iletişim ile Mekkî ve Medenî vahiylerle ilişkin tüm verilere rağmen Kur'an vahiylerinin büyük kısmının

Hz. Muhammed'in yirmi üç yıllık nübüvvet hayatının hangi yıllarında ve süreçlerde geldiği tam olarak bilinmemektedir. Yukarıda belirtildiği üzere nakil bilgisi çoğu sûre ve âyet için yeterli olmayıp aynı âyet grubu hakkındaki mevcut rivayetler arasında ihtilâflar da bulunmaktadır. Ayrıca birçok sûre aynı zamanda hem Mekkî hem de Medenî çok sayıda âyet grubunu içermektedir (Meydânî, 2018, s. 225-230). Süyûtî *el-İtkân*'da bu durumu "Mekkî ve Medenî sûrelerdeki Müstesna Âyetler" başlığıyla işaret etmiş, Medenî sûrelerde Mekkî; Mekkî sûrelerdeki Medenî olarak tarihlendirilen müstesna bazı âyet ve âyet grupları hakkında yaklaşık on sayfa bilgi vermiştir. Süyûtî'nin bir kısmını paylaştığı müstesna âyetler, sûrelerin Mekkî ve Medenî tasnifinin dayandırıldığı esasları tartışılır bir pozisyona düşürmüştür. Ayrıca sınırlı sayıda sûre ve âyetin kronolojisi hakkında çoğunlukla birbirinden farklı zamanlara işaret eden nakillere dayanan Mekkî ve Medenî tarihlendirmesi, son derece ciddi bir tarihlendirme bilgisi sunmaktadır (Süyûtî, 1987, s. 43).

Sûrelerin Mekkî ve Medenî vahyin tasnifi ve nüzûl kronolojisi hakkında yukarıda bahsettiğimiz bütün ilmi faaliyetlerine rağmen İslâmî gelenekte, vahiylerin nüzûl sırasına göre tarihlendirilerek tasnifine hasredilmiş müstakil çalışmalar yapılmamıştır. Bunda ashabın tümünün onayını alan ve yazımından sonra tüm şahsi nüshaların imha edildiği mushafın tertibine aykırı davranarak kutsiyetine hâlel getirme endişesinin payı göz ardı edilemez (Ünsal, 2016, s. 80).

Kaynaklarda Hz. Osman, Hz. Ali, Abdullah b. Abbas, Nu'man b. Beşîr ve Câbir b. Zeyd (ö. 93/711) Cafer es-Sâdık (ö. 148/765), Katâde (ö. 117/735), Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), Ali b. Ebû Talha (ö. 143/760), İkrime el-Berberî (105/723), Hasan el-Basrî (ö. 110/728), Ata el-Horasânî (ö. 135/752) gibi sahâbeden sonraki nesillerden bazı isimlere farklı nüzûl tertibi listeleri isnat edilmiştir (Gözeler, 2016, s. 57). Bu listelerin gerçekten isimleri zikredilen âlimlere ait olup olmadığı tartışmalı olmakla beraber gerek ülkemizden gerekse İslâm âleminde bazı araştırmacılar, Hz. Osman'a nispet edilen nüzûl tertibi listesine sıklıkla atıfta bulunmuşlardır (Cerrahoğlu, 1997, s. 86-87). Listenin yaygınlaşmasında Mısır Kitap İnceleme Komisyonu, Derveze ve Cerrahoğlu'nun katkıları olduğunu belirten Ünsal, listenin gerçekten Hz. Osman'a aidiyetinin şüpheli olduğunu, zira kaynaklarda Hz. Osman'a ait bir nüzûl sıralı mushaf ve nüzûl sırası tertip listesi bulunduğu işaret eden verilere rastlanılmadığını dile getirmiştir (Ünsal, 2016, s. 81).

Süyûtî Hz. Ali'nin nüzûl sırası tertip listesinden bahsetmiş ve onun mushafındaki bazı sûrelerin sırasına işaret etmiştir. Ancak, Ehl-i sünnet ve Şîa kaynaklarında Hz. Ali'nin sûreleri nüzûl sırasına göre tasnif ettiğine dair haberler nakledilmiş olmakla birlikte, Ebü'l-Feth eş-Şehristânî (ö. 548/1153) dışında tam bir tertip listesi paylaşan olmamıştır. Şehristânî *Mefâtihu'l-Esrâr* adlı eserinde bu listeyi Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) tarikiyle kaydetmiştir (Ünsal, 2016, s. 86-87). Tefsir kaynaklarında nüzûl sıralı sûre tertiplerine ilişkin rivayetlerin büyük kısmı İbn Abbas'a isnat edilmiştir. Süyûtî, İbn Dureyd'den (ö. 321/933) naklen bu listeyi, ayrıca İkrime, Ali b. Ebî Talhâ ve Katâde'ye isnat edilen diğer listeleri kaydetmiştir (Süyûtî, 1987, s. 29-34).

Nüzûl süreci sona erdikten sonra Mekkî ve Medenî şeklinde iki ana kategoride tasnif edilen sûrelerin veya âyet gruplarının daha alt aşamalara ayrılması hususunda İslâmî kaynaklarda açıklayıcı bilgilere ulaşılamamış, bununla birlikte Zerkeşî ve Süyûtî Ebü'l-Kâsım en-Nîsâbûrî'nin (ö. 406/1016) tefsir ilmiyle iştiğal edecek kişinin Mekke ve Medine dönemlerinin başında, ortasında ve sonunda nâzil olan vahiyleri bilmesi gerektiğine yönelik açıklamalarını kaydetmişlerdir. Sâlih es-Sâlih, bu bilgiden hareketle İslâm ilim geleneğinde tertip listelerine dair rivayetler dışında vahiyleri aşamalara ayırarak tarihlendirme önerilerinin de yapıldığını belirtmiştir. Sâlih'in Zerkeşî ve Süyûtî'ye atıfla verdiği bilgilere göre bu hususta ilk görüş belirten kişi Nîsâbûrî'dir. Zerkeşî *el-Burhân* adlı eserinde Nîsâbûrî'nin bu hususta “başta nâzil olanların, ortada ve sonda nâzil olanların yerlerini ve sıralarını bilmesi gerekir” ifadelerini kaydetmiştir (Zerkeşî, tarihsiz, s. 115). Buna göre Nîsâbûrî Mekke'de ve Medine'de başta, ortada ve sonda nâzil olanların yerlerini ve sıralarını bilmeye atıfta bulunmaktadır. Nîsâbûrî bu ifadeleriyle vahyin tam olarak hangi dönemin hangi zaman diliminde nâzil olduğunu bilmenin önemine dikkat çekmiş, teknik anlamda bir aşamalandırmayı düşünmemiştir. Sâlih'e göre Weil (ö. 1889) ve Blachere (ö. 1973) gibi oryantalistler aslında kendilerinden çok daha önce kronolojik yöneme vurgu yapan Nîsâbûrî'nin bu görüşlerinden haberdar olmuşlar ve onun bu düşüncesini uygulamaya geçirmişlerdir (Sâlih, 1990, s. 169).

Sâlih, ilk baskısı 1958 yılında yayınlanan Kur'an ilimlerine dair kaleme aldığı eserinde, Nîsâbûrî'nin vahiyleri tarihi aşamalar içinde tasnif etme düşüncesini hayata geçirmiştir. Sâlih, Nîsâbûrî'nin “her bir dönemin başında ortasında ve sonunda nâzil olanların sırasını bilme” ifadesinden yola çıkarak Mekkî ve Medenî sûrelerin ilk, orta

ve son olmak üzere toplamda altı tarihi kronolojik aşama içinde tasnif edilebileceğini savunmuştur. Sâlih'in tasnifine göre Mekke Döneminin ilk aşamasındaki sûreler ilk inen vahiyler olup bunlar; “Alak, Müddessir, Tekvîr, A'lâ, Leyl, İnşirâh, Âdiyât, Tekâsür, Necm” sûreleridir. Mekke Döneminin ortasında nâzil olan sûreler “Abese, Tîn, Kâria, Kıyâme, Mürselât, Beled ve Hicr” sûreleridir. Mekke Döneminin son sûreleri ise “Sâffât, Zuhruf, Duhân, Zâriyât, Kehf, İbrâhîm ve Secde” sûreleridir. Sâlih'in üç aşamaya ayırdığı Medine dönemi sûrelerinin ilk aşamasında, “Bakara, Enfâl, Âl-i İmrân, Ahzâb, Mümtehine, Nisâ ve Hadîd” sûreleri yer almaktadır. Ortanca aşamada Muhammed, Talâk, Haşr, Nûr, Münâfikûn, Mücâdile ve Hucurât sûreleri bulunmaktadır. Medine döneminin son aşama vahiyleri ise Tahrîm, Cum'a, Mâide Tevbe ve Nasr sûreleridir (Sâlih, 1990, s. 231).

Vahyin aşamalı şekilde tarihlendirilmesi mevzuunu Sâlih'ten sonra ele alan ilk isim Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî (ö. 1979) olmuştur. Mevdûdî; *Tefhîmü'l-Kur'ân* adlı eserinde En'âm sûresinin tefsirinin başında, Mekkî sûreleri dört ana aşamaya ayırmanın mümkün olduğundan bahsetmiştir (Mevdûdî, 1990, s. 495-496).

Mevdûdî; Mekkî sûreleri dâvetin önemli aşamaları ve içeriklerini dikkate alarak tarihlendirmiştir. Buna göre ilk aşama, peygamberlik vazifesiyle başlamıştır. Bu aşama gizli dâvet dönemine denk gelen yılları (1-3) içermektedir. Bu aşama “Alak, Müddessir, Kalem, Tebbet, Duhâ, İnşirâh, Tekvîr, Şems, Leyl, Tîn, Zilzâl, Âdiyât, Kâria, Tekâsür, Hümeze, Fîl, Kureyş, Kevser, İnfîtâr, İnşikâk, Târik, A'lâ, İnsân, Gâşiye, Mutaffifîn, Nebe, Nâziât, Beled, Mürselât, Kıyâme, Nûh, Meâric, Hâkka, Mülk, Abese” sûreleridir.

İkinci aşama ise açık dâvetle başlamaktadır. Bu süreç türlü eziyetlerin yaşandığı yılları (3-5) içine almaktadır. Bu aşama Kâfirûn, Rahmân, Tûr, Zâriyât, Sebe', Sâd, Kehf ve Fecr sûrelerinden oluşmaktadır. Üçüncü aşama, müşriklerin Hz. Peygamberi ve inananları ortadan kaldırılmaları gereken en ciddi tehdit olarak algıladıkları ve çok sert tedbirlerle müminleri baskıladıkları yılları (5-10) kapsamaktadır. Bu süreçte Ebu Talip ve Hz. Hatice vefat etmişler, eziyetlerden bunalan müslümanlar Habeşistan'a hicret etmişlerdir. Bu aşama “Burûc, Neml, Kamer, Fâtır, Cin, Kehf, Secde, Meryem, Tâhâ, Enbiyâ, Mü'minûn, Furkân, Vâkıa, Şuarâ, Neml, Kasas, Ankebût, Rûm, Lokmân, Zümer, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Duhân, Câsiye, Ahkâf, Yâsîn, Sâffât, Felak, Nâs” sûrelerinden oluşmaktadır.

Dördüncü aşama, Hz. Peygamber'in son bir ümitle Mekke'de ve civarında davete cevap aradığı ve câhiliyenin baskısının tahammül edilemeyecek seviyeye ulaştığı yılları (10-13) içine almaktadır. Bu aşama da “En'âm, A'râf, Yûnus, Hûd, Yûsuf, Ra'd, İbrâhîm, Hicr, Nahl, İsrâ, Hac” sûrelerini kapsamaktadır (Sipahioğlu, 2015, s. 71).

Çağdaş müslüman ilim adamlarından Muhammed Âbid el-Câbirî (ö. 2010) de Kur'an vahyini Mekkî ve Medenî şeklindeki genel kategori içinde muhtelif aşamalara ayırarak incelemiştir. Câbirî, Mekke dönemine ait olduğunu düşündüğü elli iki sûreyi, Hz. Peygamber'in davetini esas alarak üç aşamaya ayırmıştır. Vahyin iniş süreci ile İslâm dâveti arasında kronolojik bir paralellik olduğunu düşünen Câbirî, bu aşamaları süreçte yoğunlukla ele alınan konulara göre isimlendirmiştir. Buna göre ilk aşama nübüvvet, rubûbiyet, ulûhiyet; ikinci aşama kıyamet sahneleri, yeniden diriliş ve hesap günü; üçüncü aşama ise şirkin ve putperestliğin eleştirilmesidir. Câbirî, Medine dönemi vahyini aşamalara ayırmaksızın tek dönemde ele alır. Ona göre bu dönemde siyasi ve sosyal koşulların değişmesi ile muhatapların çoğalması ve farklılaşması, Kur'an'daki konulara da yansımış, farklı konular belirli bir nüzûl düzeni olmaksızın iç içe işlenmiştir (Câbirî 2014, s. 15).

İslâmî kaynaklarda Mekkî ve Medenî'nin ayrıntılı olarak ele alınmış olması ve Mekkî ve Medenî ilminde yetkin olmayanların tefsirlerinin makbul addedilmemesi, tarihlendirmenin vahiy tarihinin ilk döneminden itibaren önemsendiğini net şekilde göstermektedir. Bu durumda yapılması gereken, nüzûl tarihleri hususunda haklarında kapalılık ve ihtilâf olan âyetler, âyet grupları ve sûrelerin muhtemel nüzûl tarihleri ve şartlarını amaca uygun enstrümanlarla aydınlatmaya çalışmaktır. Bu ifadeler, tek tek her âyetin veya âyet grubunun bi'setin hangi yılında nâzil olduğunun tam olarak tespit edilebileceği fikrine sahip olduğumuz manasına yorumlanmamalıdır. Zira vahiylerin bazıları Kur'an'ın inşa etmek istediği birey ve toplumu her vesileyle zinde tutmak için aynı hususları tekraren dile getirmiş olabilirler. Vahyin sıklıkla tekrar edilen temel mesajları için belirli bir tarih tespiti arayışı zorunlu olmamakla beraber bu ana mesajlara hangi süreçte vurgu yapıldığının bilinmesi başta dâvet metodolojisi ve eğitim ilkeleri açısından birtakım faydaları olacağı da göz önünde tutulmalıdır.

Netice itibarıyla kronoloji çalışmaları her ne kadar ilk bakışta bir Kur'an tarihi meselesi olarak algılanmış gözükse de aslında bu faaliyet tefsir ilmi ve usulüyle de ilişkilidir. Ayrıca Kur'an kronolojisi hakkında yapılacak dakik araştırmalarla Mekkî

ve Medenî bilgisinin dayandığı nakil malzemesi yeniden gözden geçirilmeli, hadis, tarih ve biyografi kaynakları vahiy tarihine ışık tutabilecek malzemeleri açısından tetkik edilmelidir. Vahyin tarihlendirilmesine hasredilen kronoloji çalışmaları sayesinde son sözünü söylemiş addedilen Mekkî ve Medenî ilmi yeniden canlılık kazanacaktır.

4.6.2. Esbâb-ı Nüzûl İlmi

İslâm âlimleri, vahiy kronolojisinde ikinci yardımcı kaynak olarak değerlendirilen esbâb-ı nüzûl ilminin kaynağı için ilgili rivayetlere ve sahâbe bilgisine başvurulması gerektiği ve bu konuda içtihadı yer olmadığı hususunda hemfikirdirler (Süyûtî, 1987, s. 93). Ancak çağdaş bazı müfessirler esbâb-ı nüzûlle ilgili rivayetlerin birbirlerinden tenakuz derecesinde farklılıklarının rivayetin sıhhatine hâlel getirdiğini, bu durumun da gerek ilgili oldukları vahiy pasajının anlaşılması gerekse de zamanı hakkında yeni tartışmalara yol açtığı görüşündedirler. Onlara göre bu yüzden sebep-i nüzûlle ilgili rivayetler, sıhhat açısından tetkik edilmeli, içinde buldukları pasaj, siyak, sibakı, zaman ve konu bütünlüğü dikkate alınarak değerlendirilmelidir (Serinsu, 2012, s. 196).

Esbâb-ı nüzûl ilk dönemden itibaren sahâbe ve tabiîn nezdinde Kur'an'ı anlamının ana kaynağı olarak kabul edilmiştir. Âyetlerin veya sûrelerin indikleri yer, zaman ve şartların yanı sıra muhataplar hakkında da önemli bilgiler içeren olay ve gelişmelerin bilgisine sahip olmak, vahyi doğru anlama noktasında onlara tartışmasız bir üstünlük sağlamaktaydı (Kattân, 2000, s.75). Nitekim gerek sahâbilerden gerekse tabiînden birçok kimse esbâb-ı nüzûle vukufiyetiyle övünmüştür (Serinsu, 2012, s. 58).

İslâmî ilimlerin tedvin döneminde Kur'an ilimleri içinde tasnif edilen ilk ilim esbâb-ı nüzûl ilmi olmuştur. Esbâb-ı nüzûl aynı zamanda tefsir metodolojisinin temel direklerinden biri olarak kabul edilmiştir. Müfessirler sebep-i nüzûlü bilmenin vahyin manası ve hükümlerin hikmetini anlamayı kolaylaştırmanın yanı sıra yanlış anlama ve genellemelere de mâni olduğu noktasında birtakım faydaları olduğunu belirtmişlerdir. Esbâb-ı nüzûlü bilmenin ilgili bölümün tespit edilmesi ve ezberlenmesi konusunda da yararlı olduğunu dile getirmişlerdir (Cerrahoğlu, 1997, s. 116). Bu mühim konumu itibariyle âyetlerin nüzûl sebepleri hakkındaki açıklamaları barındıran rivayetler aynı

zamanda genellikle âyet ve sûrelerin nüzûl dönemine de işaret ettiklerinden vahyin tarihlendirilmesinde kaynak olarak kabul edilmiştir.

Özellikle de hüküm ifade eden âyetler hakkındaki esbâb-ı nüzûl rivayetlerinin nasıl anlaşılması gerektiği konusu, ayrı bir mesele olarak uzun uzadıya incelenmiştir. Bunun yanında aynı âyet veya sûre hakkındaki müteaddit sebab-i nüzûl rivayetlerinden hangisinin daha makbul olduğuna dair kriterlere ilişkin değerlendirmeler de yapılmıştır. Bu anlamda tarihlendirmeye işaret eden veriler açısından hangi rivayetlerin daha sahih olduğu hangilerinin zayıf veya uydurma olduğunun bilinmesi ehemmiyet arz etmektedir. Zira tarihlendirme girişimi vahyin zamanını tespit etmeye odaklanmıştır. Rivayet malzemesi referansı ile yapılacak tarihlendirmelerin sahih ve güvenilir nakilleri esas alması gerçeğe yakın bir tarihlendirmenin ön koşullarından biridir. Bu sebeple vahiylerin nüzûl tarihinin tespiti faaliyetini yürütecek araştırmacıların güvenilir rivayet kaynaklarını, rivayetlerin sıhhat şartları ve hadis usulü ile cerh ve tadil ilimlerini bilmeleri gerekmektedir (Kattân, 2000, s. 82).

Rivayetin sıhhati veya tarihlendirmeye olanak tanınması noktasındaki zorluklar bir tarafa Kur'an'daki âyetlerin çoğunun nüzûlü hakkında herhangi bir sebebe işaret eden rivayet de bulunmamaktadır. Nitekim Kur'an'da sadece altı yüz civarında âyet hakkında esbâb-ı nüzûl rivayeti bulunduğunu belirtilmiştir (Hilâlî, 2014, s. 5).

Tüm çabalara rağmen esbâb-ı nüzûl rivayetlerinin tarihlendirme için sağlıklı veriler arz etmediği durumlar muhakkak olacaktır. Bu durumda Câbirî'nin de önerdiği üzere vahyin, beşerin hayatıyla buluştuğu vasatı dikkate almanın (Câbirî, 2014, s. 37) nüzûl tarihini tespit için kolaylıklar sağlayacağı göz önünde bulundurulmalıdır.

4.6.3. Nâsîh Mensûh İlmi

Vahyin tarihlendirilmesinde yol gösterici kaynaklardan biri olarak kabul edilen nesh olgusu, sınırlı sayıdaki bazı âyetlerin tarihini tespit için ipucu niteliğinde bilgiler barındırmaktadır (Çetin, 2006, s. 579). Neshte daha önce vaz edilmiş bir hükümde değişiklik yapılarak yeni bir hüküm ihdas edilmesi söz konusu olduğu için kronolojik bir süreç takip edilmiştir.

Nâsîh ve mensûhu bilmenin öncelikli yolu peygambere isnat edilen rivayetler ile sahâbe ve tâbiîn tarafından nakledilen görüşlerdir (Süyûtî, 1987, s. 698). Ancak

neshe konu olan âyetler, emir ve yasakları içerdiğinden nâsîh ve mensûh sadece hüküm bildiren âyetlerin kronolojisi hakkında ipucu verebilirler (Gözeler, 2016, s. 119). İslâmî ilimler geleneğinde en başından beri Kur'an âyetlerinin kronolojisini bilmeye en çok ihtiyaç hissettiren konu olan nesh için âyetlerin hangisinin önce hangisinin sonra indiğini bilmek gerekmektedir (Süyûtî, 1987, s. 32).

Süyûtî, İslâm âlimlerinin Kur'an vahyi hususunda neshin geçerli olduğu, nâsîh ve mensûhu bilmeden tefsir yapılamayacağı ve bu ilmi bilmeyenlerin yetkin kabul edilemeyeceği noktasında icma ettiklerini belirtmiştir (Süyûtî, 1987, s. 700). Her ne kadar gelenek Kur'an'da neshin varlığı konusunu tartışmaya açmamışsa da İslâm dünyasında bu konuda ilk asırlardaki zayıf kalan muhalefete oranla günümüzde bazı ilim adamları tarafından aykırı görüşler kaleme alınmaya başlamıştır. Neshe yönelik ilk eleştiri hicri dördüncü yüzyılda, mu'tezilî olan Ebû Müslim el-İsfahânî'den (ö. 322/934) gelmiştir. El-İsfahânî neshi, eski kitaplarda var olan bir olgu olarak ve Kur'an'ın önceki dinleri nesh etmesi bağlamında kabul etmekle beraber Kur'an'ın kendi içinde nesh olmayacağını ileri sürmüştür. Günümüzde bazı ilim adamları da bu görüşü sahiplenerek savunmuşlardır (Râzî, 1981, s. 246).

Nesh olgusu nüzûl sürecini ifade etmesi yönüyle kronolojiye dair açık tarihi veriler içermektedir. Bununla birlikte bu târihi verileri elde edebilmek için nâsîh ve mensûh olan âyetlerin birbirlerinin ardılı olduklarının takip edilebilmesi gerekir. Bu anlamda aynı sûrede gerçekleşen nesh olayını kronolojik açıdan takip edebilmek kolay iken farklı sûrelerde hele de nüzûl yeri ve zamanı hakkında ittifak ya da bilgi olmayan âyetler için kronolojik takip zorlaşacaktır (Gözeler, 2016, s. 119).

4.7. Kur'an Vahyini Tarihlendirme Çalışmaları

Kur'an, vahyin insanlara ulaştırılmasında Hz. Peygamber'e verilen bir vazife olarak âyetlerde geçen "Onu, insanlara ağır ağır okuman için, okuma parçalarına ayırdık ve onu azar azar indirdik" (İsrâ 17/106) şeklinde bir defada değil peyderpey bir süreç olarak indirilmiştir. Bu yönü ile diğer ilahî kitaplar gibi bir defada indirilmesini bekleyen Yahudi, Müşrik ve bunların dışındakilerin isteklerini reddetmektedir. Ayrıca âyet âyet nâzil olmasının hikmetinin, Hz. Peygamber'in kalbinin kararlaştırmak olduğuna işaret edilmektedir: "İnkâr edenler: 'Kur'an ona bir defada indirilmeli değil miydi? dediler. Biz onunla senin kalbini sağlamlaştırmak için

onu böyle (parça parça indirdik) ve onu ağır ağır okuduk” (Furkân 25/32). Bu şekilde azar azar okumayla Hz. Peygamber’in kalbinde onun yerleşmesini sağladığı belirtilmiştir (Mukâtil 2003, s. 436). “Onu, insanlara ağır ağır okuman için, okuma parçalarına ayırdık ve onu azar azar indirdik” (İsrâ 17/106) buyrulmuştur.

4.7.1. Kur’an’ın Metinleşme Süreci

Hz. Peygamber Kur’an’ın indirilmeye başladığı süreçten itibaren, nâzil olan âyetleri unuttur veya eksiltme kaygısıyla sürekli olarak tekrar ettiği, bu konuda “endişeye kapılmaması gerektiği” (Kıyâme 75/16-19; Tâhâ 20/114), “onu unutturmayacak” (A’lâ 87/6) ve “muhafaza edecek olanın Allah olduğu” (Hicr 15/9) Kur’an’ın açıklamasıdır. Nâzil olan âyet veya sûrenin nereye konulacağı Hz. Peygamber’in; “Bu âyet/âyetler veya sûreyi, şu âyet veya sûrenin öncesine/sonrasına koyun” (Zarzûr, 1981, s. 72) işaretiyle tertip ediliyordu.

Zerkeşî, nâzil olduktan sonra vahyin yazılmasını, hangi âyet ve sûrenin mushafta nereye konulacağını Cebrâil’in Hz. Peygamber’e, O’nun da sahâbeye kendisinin bizzat bildirdiğini, yani tevkîfi olduğunu belirtmektedir (Zerkeşî, tarihsiz, s. 38). Hatta bu yazım işlemi için Hz. Peygamber’in sayıları kırkı bulan vahiy kâtibi edindiği de bilinmektedir (Demirci, 2009, s. 78).

Kur’an’ın Hz. Peygamber’in Mekke sürecinde yazılmadığına dair görüşler ve çoğunlukla müsteşrikler tarafından yapılan eleştiriler mevcuttur. Fakat Hz. Ömer’in müslüman oluşu hadisesinde, kız kardeşinin elinde Tâhâ sûresinin yazılı olduğu bir sayfa bulunduğuna dair rivayet, hicretten bir kaç yıl önce müslüman olmak için Medine’den Mekke’ye gelen Râfi’ b. Mâlik’e müslüman olunca o zamana kadar inen âyet ve sûrelerden oluşan bir Kur’an metni verildiğine onun da yazılı metni Medine’ye götürüp kendi evinde halka okumaya başladığına dair bir rivayet (Askalânî, h. 1412, s. 444) ile Kur’ân-ı Kerîm âyetlerinde (Furkân 25/5; Vâkıa 56/79; Beyyine 98/2) ve diğer hadis kaynaklarında, vahyin sayfalarda yazılı olduğuna vurgu yapan ifadeler, vahyin Mekke döneminde yazıldığını göstermesi açısından önemlidir.

Hz. Ebû Bekir hilâfeti döneminde zorunlu birtakım sebeplerle Kur’an nüshaları cem edilerek tek nüsha halinde yeniden yazılmıştır (Hamîdullah, 2000, s. 46). Mushaf ismi verilen bu nüsha Hz. Ebû Bekir’in vefatının ardından halife Hz. Ömer’e onun vefatından sonra da kızı ve Hz. Peygamber’in hanımı Hafsa’ya intikal etmiştir. Hz.

Osman döneminde Kur'an bu nüsha temelinde çoğaltılmış, bugünkü haliyle, Fâtiha'dan başlayıp Nâs sûresi ile biten sıralamaya göre cem edilmiş ve bu tertip "mushaf tertibi" olarak ifade edilmiştir (Maşalı, 2006, s. 242). Âyet tertibinin tevkîfi olduğu konusunda ihtilâfa rastlanmazken sûrelerin tertibinin tevkîfi mi yoksa ictihadî mi olduğu tartışmalıdır (Süyûtî, 1987, s. 211).

Hz. Osman'dan sonra yapılan teksir faaliyetlerinde de belirlenen bu mushaf tertibine uyulmuştur. Âyet ve sûrelerin tefsirine yönelik yapılan çalışmalarda da bu mushaf tertibine riâyet söz konusudur. Sahâbe ve tâbiîn döneminde Kur'an'ın baştan sona tefsir edilmiş bir nüshası günümüze ulaşmış değildir. Bunun ilk örneği tâbiîn dönemi sonrası hicri ikinci yüzyılda vefat eden Mukâtil b. Süleyman'ın, Hz. Ebû Bekir'in cem ettirdiği Hz. Osman'ın istinsah ve teksir ettirdiği mushaftaki tertibi esas alarak yazdığı ve Kur'an-ı Kerim'in tüm âyetlerini tefsir ettiği eseridir. Yine aynı dönemlerde yaşamış olan Ali b. Ebî Talhâ, Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) ve Yahya b. Sellâm'a (ö. 200/815) ait tefsir çalışmaları bulunmaktadır. Ancak bu eserler bütün olarak günümüze ulaşmamıştır. Daha sonra Ebû Ubeyde (ö. 210/825), İbn Cerîr et Taberî (ö. 310/922) ve İbn Ebî Hâtim (ö. 327/939) gibi müfessirlerin tefsirleri gelmektedir ve bahsedilen bu tefsirlerde de aynı şekilde imam mushafında yer alan tertip temel alınmıştır (Okumuş, 2007, s. 91). Günümüze kadar yapılan Kur'an tefsirlerinin çoğu da bu sıralamaya göre yapılmıştır. Birçok tefsirde, sûre girişlerinde o sûrenin nüzûlüne dair bilgilere rastlamak mümkün olmakla beraber son dönemlerde sûrelerin, elimizdeki bazı nüzûl sıralamalarını esas alarak yapılmış tefsir örnekleri ortaya konmaya başlanmıştır.

Kur'an'ın nüzûl sırasına göre tefsirinin yapılması, nüzûl süreci boyunca Kur'an'ın geçirdiği aşamaları bilip sûrelerin üslûp ve içeriklerini bu doğrultuda anlamaya çalışmaktır. Bu aşamaların tespiti ve değerlendirilmesindeki ana gaye ise Kur'an'ın indiği dönemdeki konumunu ve günümüze katkısının ne olabileceğini ortaya koymaktır (Öztürk, 2004, s. 63).

4.7.2. İslam Dünyasında İlk Nüzûl Sıralaması Çalışmaları

Nüzûl kronolojisiyle erken dönemlerden itibaren ilgilenen müslümanlar bunu merkezî bir konu üzerinden ve kendi başına ele almamışlar önce siyer metinlerinde mesela İbn Hişâm (ö. 218/833), el-Vâkıdî (ö. 207/823) ve İbn İshak (ö. 151/768) gibi

erken tarihçilerin eserlerinde ve Taberî ve İbn Kesîr gibi sonrakilerin çalışmalarında, müstakil veya konuların arasında âyet gruplarına değinildiği, doğrudan olmadan âyetlerin nüzûl kronolojisine dair bilgi verildiği görülmektedir. Bu durum siyer alanıyla sınırlı olup Kur'an metninin gerek âyetler ve sûre bazında gerekse siyer çerçevesinde bütününe yönelik düzenli veriler içerdiği söylenilememektedir (Türcan, 2017, s. 217).

Müslümanlar tarafından yapılan nüzûl tertibini belirlemeye yönelik çalışmaların farklı gerekçelere matuf olduğu temelinde müslümanların tasnifi olan hicret merkezli Mekkî ve Medenî ayrımı, 19. yüzyılda müsteşriklerin sûrelerin nüzûl tertibine göre yeniden sıralamalarıyla kronolojik yaklaşımla ele alınmıştır. Müsteşriklerin çalışmalarının farklılığı Mekke dönemini kendi içerisinde çeşitli periyotlara ayırması ve bazılarında Medine dönemi için de bu periyotların kullanılmasıdır. Gerek İslâmî kesim gerekse Batılı araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalarda, Mekkî sûreler çeşitli dönemlere ayrılırken, Medine dönemi tek olarak ifade edilmiştir. Elimizde Medine dönemine ait rivayetlerin çok olması, bu dönemi daha net anlama imkânı sunarken, Mekke dönemine ait rivayetler, aralarındaki boşluk ve tasnif dışı kalmaları sebebiyle bu dönemi anlamamızı zorlaştırmaktadır. Mekke döneminde yaşanan sıkıntılar ve özellikle peygamberliğin 4. yılından itibaren müşriklerin müslümanlar üzerindeki her geçen gün şiddetlenen baskıları, bu dönemi, Medine döneminden rivayetlerdeki azlık ve düzensizlik olarak, belirgin bir biçimde ayırmaktadır.

Kur'an üzerinde yapılan çalışmalarda, sûrelerin nüzûl sırası kısmen dikkate alınmakla beraber, genellikle sûreler mushaf tertibi esas alınarak incelenmiştir. Müslümanlarca Kur'an'ın 23 yıl gibi kısa bir zaman zarfında bir toplumu nasıl inşa ettiği sorusuna cevap bulmak için kronolojik yöntemle vahyi incelemek en iyi yöntem kabul edilmiştir. Sahâbe mushaflarından Abdullah b. Mes'ûd ve Übey b. Kâ'b'ın nüzûl sırasını değil, zâhiren sûrelerin uzunluklarını temel alan mushaf tertiplerinin olduğu görülmektedir. Yalnızca Ali b. Ebî Tâlib ve öğrencisi Abdullah b. Abbâs'a atfedilen mushafların nüzûl sırasına göre bir dizimi vardır. Hatta Abdullah b. Abbâs'ın kronolojik mushaf tertibini eksiksiz olarak farklı râvîlerden nakleden farklı kaynaklar bulunmaktadır (Şehristânî, 2008, s. 19-23).

Şîa kaynaklarının önem addettiği bir rivayette: "Hz. Ali'nin kendi cem ettiği mushafın sûrelerinin nüzûl kronolojisine uygun olduğu ve bu mushafın bir süre

korunabildiği” ifade edilir (Zencânî, 1969, s. 69). Öte yandan Hz. Ali’nin yanında Câfer es-Sâdık’a ve İbn Abbas’a da böyle kronolojik mushaf lar nispet edilmiştir. Mushaf tertibi sonrası sûrelerin nüzûl tertibine de birçok kaynakta yer verilmiştir.

İslâm dünyasına baktığımızda bir tarihçi olan İzzet Derveze’nin (ö.1984) Kur’an’ın nüzûl tertibine ilgi gösterdiği ve ardından bu usulle bir tefsir yazımına başladığı görülmektedir. Bazı araştırmacılara göre İslâm dünyasında tefsir sürecinde Muhammed İzzet Derveze *et-Tefsîru’l-hadîs* adlı eseri ile Kur’ân-ı Kerîm’i ilk kez nüzûl tertibine göre sıralayarak tefsir etmiştir (Okumuş, 2009, s. 23).

İslâm dünyasının hali hazırda yaşadıkları sorunları çözmeye katkı amacıyla nüzûl sıralaması yöntemini benimseyen Derveze, bu yöntemin en verimli yöntem olduğuna inanmıştır. Müellif, “kendileriyle İslâm’ın kutsal kitabı arasındaki bağın kopmasına yol açan, gençlerimizden birçoğunun hissettiği inanç ve itikat buhranına dair ihtiyaca cevap vermek, tenzilin hikmetini, genel olarak Kur’an’ın prensiplerini ve ele aldığı konuları, yeni bir yöntemle geliştireceğimiz kapsamlı bir tefsir yazma düşüncesi bizde hâsıl oldu” sözleriyle tefsir yazmasına gerekçe olarak gençleri gösterdiğini ifade etmektedir (Derveze, h. 1383, s. 1).

Ülkemizde nüzûl sırasına göre Kur’an’ı tefsir etme düşüncesinden hareketle, Prof. Dr. M. Zeki Duman nüzûl sırasını esas alarak *Beyânü’l-hak* isimli üç ciltlik bir eser yazmıştır. Tercih ettiği usûlü müellif şu sözleriyle ifade etmektedir: “Biz 114 sûrenin dizilişinde, şu yaşamakta olduğumuz yirmi birinci asrın başındaki inanan inanmayan bütün insanların ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak, sahâbenin tebliğinin sonunda eriştiği düzeyli hayat tarzını esas alan Kur’an tanzimini değil; nüzûlde onların başlangıçtaki bilgisiz ve eğitimsiz durumlarını göz önünde bulundurarak indirilen kronolojik sıralamayı esas aldık. İstedik ki, henüz Kur’an’a aşına olmamış her okuyucu, Kur’an’ın eğitim-öğretim sürecini başından itibaren peyderpey özümseyerek, mümin kimlik ve kişiliğini kademe kademe inşa edip hakiki imana ulaşsın. İslâm’ın ahlâkî, hukûkî ve sosyal hükümlerini yadsımadan uygulamaya hazır hale gelsin (Duman, 2006, s. 16).”

Kaynaklık etmesi bakımından İslâmî gelenekte Kur’an’ın nüzûl sistematigi üzerine eğilen ve tarihsel zeminle paralellik gösteren iki önemli çalışma daha mevcuttur. Muhammed Âbid el-Câbirî’nin *Fehmü’l-Kur’âni’l-hakîm: Tefsîrû’l-vâdih hasebi tertibi’n-nüzûl* ve Ebu’l-A’lâ el-Mevdûdî’nin *Tefhîmu’l-Kur’ân* isimli bu iki

çalışma sûrelerin arka planında yer alan hâdiselerin değerlendirildiği alana dair büyük öneme hâizdir.

Mevdûdî, sûrelerin tefsirine geçmeden önce o sûrenin ismine, nüzûl zamanına, konusuna ve tarihsel arka planına dair bilgiler verir. Risaletin Mekke yıllarını dönemlere bölerek, sûrelerin iniş zamanını bu dönemlere göre izah etme yöntemi, Mevdûdî'nin de kullandığı bir yaklaşımdır. Mekke dönemini 4 safhaya ayırarak sûrelerin bu dönemlerden hangisinde indirildiğini tespit etmeye çalışır. Ancak, sûrelerin ne zaman indirildiğini dönemleri esas alarak belirtir. Sûreleri bu dönemlere yerleştirirken öncelikle rivayetlere bakar; ancak sahîh bir rivayet bulamadığında ya da sûre ile ilgili hiçbir rivayet olmadığı durumda, âyetlerin üslûp ve konularını esas alır (Mevdûdî, 1990, s. 300).

Mevdûdî, Hz. Peygamber'in misyonunun tarihini esas alarak dört döneme ayırdığı Mekke devrinin, Mekkî sûrelerin nüzûl zamanını tespit etmeyi kolaylaştırdığını söyler. Ancak Mevdûdî, bu periyotlara göre sûrelerin tasnifini yapma işine girişmemiştir. Medine dönemini ise bir bütün halinde incelemiştir (Mevdûdî, 1990, s. 135).

Mevdûdî'nin dört aşamada incelediği Mekke'nin ilk dönemi, Hz. Peygamber'in risâlet vazifesiyle başlar ve üç yıl sonra peygamberliğini ilan etmesiyle nihâyete erer. Mevdûdî bu ilk dönemin özelliğinin, mesajın gizlice bazı seçkin kişilere götürülüp, Mekke halkının bundan habersiz bırakılması olduğunu söyler. Ona göre ikinci dönem, risâletin ilanı akabinde iki yıl sürer. Müşriklerin tavırları bireysel muhalefetten; düşmanlık, suçlama ve kötü sözlere varan propagandaya dönüşür. Hatta sonraları zayıf müslümanlara işkence edilir.

Mevdûdî'nin tasnifinde üçüncü dönem, işkencelerin başlangıcından bi'setin onuncu yılına yani Ebû Tâlib ve Hz. Hatice'nin ölümüne kadar geçen zaman dilimidir. İşkenceler oldukça şiddetlenir ve müslümanlar çareyi Habeşistan'a hicret etmekte bulur. Ayrıca bu dönemde inananlara sosyal ve ekonomik boykot uygulanır. Dördüncü döneme gelince, Mevdûdî bunun bi'setin 10. yılından 13. yılına kadar olan zaman dilimini kapsadığını belirtir. Bu dönem, müslümanlar açısından zorlu bir sınavın verildiği işkence dönemidir. Mekke dışında bile sığınılacak bir yer gözükmeyiz. Ancak Hz. Peygamber (s.a.v.) hacca gelenlerle görüşmeyi kesmez ve Yesrib ehli ile anlaşır (Mevdûdî, 1990, s. 462).

Mevdûdî'ye göre Medine döneminde, müslümanlar bağımsız bir devlet kurma imkânı kazanır. Müslümanlar, Yahudi ve Hıristiyanlarla yüz yüze gelmeye başlar, ayrıca münafıklık hareketiyle mücadeleleri başlar. Bu dönemde inen âyetler, müslümanları terbiye etme esasına dayanıp, Allah yolunda savaşımaya teşvik eder. Ayrıca, müslümanların izlemeleri gereken yollar hakkında olaylara uygun biçimde dersler verir. Müslümanlar ahlâkî bir terbiyeden geçirilirler. Bunlara ek olarak bu âyetler gerçek imandan uzak olan kâfir, Ehl-i kitap, münafık ve müşrikleri muhatap olarak hayra çağırır (Dumlu, 2010, s. 167).

Mevdûdî Kur'an tertibi konusundaki düşüncelerini ortaya koymasından oldukça nettir. Kendisi Kur'an tertibinin anlam açısından karışık görülüp yeniden tertip edilmesi fikrine karşıdır. Bununla birlikte, tefsirinde her sûrenin nüzûl zamanına dair bilgiler vermiştir. Sûreleri pasajlara ayırırken ve sûrelere nüzûl zamanı tahsis ederken genellikle sûre ve âyetlerin üslûp ve konu özellikleri ile rivayetleri dikkate almaktadır. Bununla birlikte Mevdûdî'nin rivayetin olmadığı ya da rivayetlerin çeliştiği durumlarda, üslûp ve muhtevaya başvurduğunu söyleyebiliriz. Mevdûdî bazı sûrelerin indiriliş zamanı için sadece bir dönem vermekle yetinir. Mesela Yûnus sûresinin nüzûl zamanı ile ilgili bir rivayete sahip olunmadığını ancak konusunun Mekke'nin son dönemini yansıttığını söyler. Çünkü ona göre Resûl'ün, gönderildiği kavme yaptığı son uyarılar bunu göstermektedir. Aynı şekilde o, Yûsuf sûresinin, Resûlullah'ın (s.a.v.) Mekke'deki son döneminde nâzil olduğunu; İbrâhîm sûresinin de üslûbu ve ihtivâ ettiği konular itibarıyla Mekke Dönemi'nin sonlarında indiğini tespit eder. Hicr sûresi de bu sûrelerle aynı zamanda inmiştir. Müellif nüzûl zamanıyla ilgili sûreler arası atıflardan da birtakım çıkarımlarda bulunmuştur (Mevdûdî, 1990, s. 9).

Mevdûdî, sûrenin nüzûlü hakkında bazen târihî verilerle, bazen de sûrenin muhtevasıyla çelişen rivayetlerden kaynaklanan ihtilâfları gidermeye çalışır. Söz gelimi Tebbet sûresinde akıl yürütmeye dayanarak ihtilâfı çözüp sûrenin nüzûl dönemini tespit etmektedir. Ona göre, Ebû Leheb sınırı aşmadıkça Hz. Muhammed'in amcası için kötü sözler sarf etmesi münasip değildir. Bu nedenle Ebû Leheb boykot döneminde kendi kabilesini terk edip diğerleriyle iş birliği yaptığında böyle bir sûrenin nâzil olduğunu söylemenin daha doğru olacağı sonucuna varır. Hedefi sûrelerin nüzûl zamanına dair genel bir çerçeve çizmek ve bu şekilde sûrelerin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır. Nitekim "İndiği dönemi

tespit ettikten sonra, sûrenin gerisinde yatan gerçeği görmek kolaydır (Mevdûdî, 1990, s. 461)” diyerek bu hedefini ortaya koyar. Esas aldığı kıstaslara rağmen Mevdûdî, bazı Mekkî sûrelerin bu dört dönemden hangisinde inceleneceği hususunda tercihte bulunmaz.

Mekkî veya Medenî olduğu ihtilâflı olan İhlâs, Felak ve Nâs sûreleri için ise Mevdûdî şöyle der: “Bir sûre veya âyetin filan yerde, filan olay üzerine nâzil olduğu söylenmişse bunun anlamı, o sûre veya âyetin o anda ilk defa nâzil olduğu değildir. Bazen daha önce nâzil olmuş bir sûre veya âyet muhataplara cevap olarak tekrar okunduğundan bu âyet veya sûrenin o anda yeni nâzil oldukları zannedilir”. Zaten Mevdûdî muhtevaları dikkate alındığında bu sûrelerin açıkça Mekkî olduklarının görülebileceğini ifade eder (Mevdûdî, 1990, s. 311).

Mekke’yi dört devre olarak sınıflandıran Mevdûdî açık davetin başlamasıyla sözlü muhalefet anlamında iki yıllık bir dönemin olduğunu zikretmiş ve daha sonra müşriklerin şiddet ve baskı araçlarını kullanarak mücadeleyi sertleştirdikleri yılların 5. yıl ile başlayan ve hüznün yılına kadar süren ayrı bir dönem olduğunu belirtmiştir. Hicret öncesi 3 yılı da son dönem olarak ele alırken bi’setin başından itibaren doğrusal olarak okuduğu sürecin bu son yıllarını; tartışmaların en geniş muhtevaya sahip olduğu ve baskının, şiddetin en çok olduğu bir dönem olarak sınıflandırmıştır. Dolayısıyla Hûd, En’âm, Yûnus, A’râf, Yûsuf gibi nüzûl sıralamasında ortalarda bulunan sûreleri son dönemin içine dahil etmiştir.

Batılı oryantalistlerde görmeye alışkın olunan Mekke’yi dönemlere ayırma tercihi, Mevdûdî tarafından ciddi bir şekilde korunarak, dönemin tarih ayağını belirgin bir eğilimin içerisine almış ilk 3 yılı gizli davet, sonraki 2 yılı açık davetin başlangıcı olarak belirlemiştir (Gözeler, 2010, s. 299). Mekke dönemini çeşitli aşamalara ayırarak incelemiş, tefsirinde sûre başlarında verdiği bilgilerde hangi dönemde nâzil olduklarına dikkat çekmiştir. Aynı sûrenin nüzûl zamanına dair farklı rivayetlerle karşılaştığında sûrenin muhtevasıyla Hz. Peygamber’in yaşadığı dönemi karşılaştırarak zamanı tespit etme yoluna gitmiştir. İşkencelerin başlamasını bir dönüm başlangıcı olarak alan Mevdûdî 5. yıl ile Ebû Tâlib’in vefatıyla Hz. Peygamber’in Arap kabilelerden destek talebinde bulunduğu son 3 yılı ise Hz. Peygamber için suikast planlarının yapıldığı bir dönem ve hicrete hazırlık olarak ayırmıştır. Ayrıca sûrelerin nüzûl zamanları ile ilgili yaptığı değerlendirmelerde bu yılları Mekke’nin en sıkıntılı

dönemi olarak vasıflandırarak içeriğinde sert üslubu olan ve ağır şartlara hitap ettiği fikrini oluşturan sûreleri bu döneme yerleştirmiştir (Mevdûdî, 1990, s. 462).

Vahyi tarihlendirmede Câbirî öncelikle sûreleri Mekkî ve Medenî olmak üzere iki kısma ayırmaktadır. Eserinin ilk iki cildini Mekkî sûrelere ayıran müellif, toplam 90 sûreden oluşan Mekkî sûreleri de şu altı aşamada işlemiştir:

Birinci Aşama; Nübüvvet, Rubûbiyet ve Ulûhiyet

İkinci Aşama; Yeniden Diriliş, Hesapların Görülmesi ve Kıyamet Sahneleri

Üçüncü Aşama; Şirk'in ve Putperestliğin Eleştirilmesi

Dördüncü Aşama; İslâm'a Davette Yeni Aşama, Civar Kabilelerle İlişkiler

Beşinci Aşama; Muhasara Dönemi ve Müslümanların Habeşistan'a Hicreti

Altıncı Aşama; Kuşatma Sonrası Dönem: Civar Kabilelerle İlişkiler ve Medine'ye Hicret İçin Hazırlıklar

Medenî Dönem: Devlet Kitabı

Câbirî her sûrenin başında sûreyi o sıraya yerleştirmesindeki tercihinin sebebini açıklar. Kendisi, esbâb-ı nüzûl rivayetleri, siyer bilgisi, sûrelerin birbiriyle bağlam ve konu birliği açısından uyumuna göre sıralamasını yapar. Câbirî, üçüncü aşama olan şirk eleştirisini “putlara saldırı aşaması” şeklinde tanımlamasını tefsir kitaplarından aldığı ifade eder (Câbirî, 2014, s. 14).

Câbirî'de aşamalar, zaman vurgusundan çok muhteva ön plana alınarak yapılmıştır. Sûrelerin başında hangi yılda indirilmiş olduğu bilgisini verme işine hiç girmemiştir. Ancak yer yer verdiği bilgiler de bu hususa son derece önem verdiği, bilhassa aşamalar arasındaki zaman farklarına vurgu yaptığı görülmektedir (Câbirî, 2014, s. 351).

Câbirî'nin nüzûl sırasını oluştururken kullandığı kaynaklar:

1. Mevcut nüzûl sıralama listesi

2. Esbâb-ı nüzûl ile ilgili rivayetler

3. Sûrelerin kendi iç bağlamlarından ve birbirleriyle olan ilişkilerinden edildiği fikirlere (Câbirî, 2014, s. 145).

Bir ve ikinci maddelerden istifade etse de Câbirî Mekke dönemini ayırdığı altı başlıktan da anlaşılacağı üzere üçüncü maddeyi kullanmayı daha çok tercih etmiştir. Müellif sûreleri zamanla bağlantılı olarak ele alıp, her aşamada üzerinde yoğunlaşılacak çeşitli konuları tespit ederek tasnifini yapar (Câbirî, 2014, s. 39).

Câbirî'nin "İniş sıralamasına göre ilk kez" diye başlayan cümleleri önemlidir. Ancak nüzûl tertibi kendi ictihadına göre olduğu için "ilk" diye ifade ettikleri, diğer tertiplerden farklılık gösterebilir. Ona göre, ilk kez Asr sûresinde "iman edenler", Burûc'da "müminler" kelimesi kullanılmaktadır. İniş sırasına göre doğrudan putları hedef alan ilk sûrenin Mekke'nin birinci aşamasında olup 22. sıraya yerleştirdiği Necm sûresi olduğunu söyler (Câbirî, 2014, s. 113) Ayrıca ikinci aşamanın son sûresi olan Kamer sûresinde, Hz. Peygamber'in ilk kez Kureyşlilerden yüz çevirmesi gerektiğinin ifade edildiğini söyler. Üçüncü aşamanın ilk sûresi olan Sâd sûresinde ve bütün bu aşamadaki sûrelerde ağırlıklı olarak tevhid vurgusunun yer aldığını, aynı zamanda putlara ve putperestlere bir saldırıyı içerdiğini söyler (Câbirî, 2014, s. 243). Bu örnekler aşamaların birbirleriyle iç içe olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu sebeplerden dolayı Medine dönemini bir bütün olarak incelediğini ifade eden Câbirî, karışıklığı çözmek adına tefsirinde 3. cildin, yani Medenî sûrelere ayırdığı son cildin, giriş bölümünde Medine dönemini özetler.

Câbirî'ye göre Alak sûresinin 1-5. âyetleri ile Müddessir sûresinin 1-10. âyetleri Mekke döneminin birinci aşamasında, kalan âyetler ise aynı dönemin ikinci aşamasında indirilmiştir. Pasajların üslûplarının son derece farklı olması ve bu yöndeki rivayetler de bunu kanıtlar. Ancak Câbirî, âyetlerin dizimi tevkîfî olduğu için ve sûre içi bütünlüğü de bozmamak adına, bu iki sûrenin tamamını hem birinci hem de ikinci aşamada zikreder (Câbirî, 2014, s. 21). İkinci aşamada peş peşe zikrettiği Alak ve Müddessir sûresine nüzûl tertibinde yeni bir sıra vermez. 34. sıraya koyduğu Beled sûresi ile 35. sıraya koyduğu Kalem sûresi arasında bu iki sûreye 34. sıradaymış gibi yer verir. Câbirî böyle bir ayrımı, Kur'an'ın diğer sûreleri için yapmamıştır.

Fehmü'l-Kur'an'daki önemli hususlardan biri de, her sûreyi kendi içinde konu bütünlüğüne göre bölümlere ayırmasıdır. 21. sırada zikrettiği Rahmân sûresinden itibaren ise, sûre içindeki bölümlerden ilk âyet grubuna "mukaddime" son âyet grubuna ise "sonuç" şeklinde konu başlığını koyarak, birçok sûrede, başlangıç ve sonuç arasında düşünce açısından bir uyum olduğunu söyler. Yani sûredeki konu bütünlüğü hiç bozulmaz, düşünceler birbirleriyle sıkıca bağlıdır (Câbirî, 2014, s. 105).

Bir diğerk önemli husus, her bir aşama öncesi takdim, bir nevi tanıtım yapması ve bu aşamalardaki sûrelerin incelenmesi bittikten sonra da, yaptığı genel değerlendirmelerde önemli gördüğü konulara dikkat çekmesidir. Birinci aşama ile ilgili esmâ-i hüsnâdan olan Rab, Allah, Rahmân ismine; ikinci aşamada ahiret inancına, üçüncü aşamada tevhit, putlar ve tasvir mevzusuna değinir. Her daim güncelliğini koruyan bu konularda kendi fikirlerini de beyan ederek, konulara farklı bir boyut kazandırır. Mevcut bilgileri derleyerek, her zaman derinlemesine olmasa da muhakkak sûreyi niçin o sıraya koyduğına dair beyanda bulunmak sûretiyle bir nüzûl sıralaması oluşturur (Câbirî, 2014, s. 145).

Âyetlere anlam verirken genel kabul görmüş anlamlara, sûre içi bağlamdan yola çıkarak reddiyede bulunur. Müddessir sûresinde geçen rucz (رجز) kelimesine “sıkıntı” anlamı vermesi bu kabildendir. Müfessirlerin çoğunun bu kelimeye put anlamı verdiğini oysa kelime manası olan sıkıntı ve ızdırabın kullanılmasının daha doğru olacağını söyler. Hicr sûresi, 9. âyetteki zamiri ise müfessirlerin çoğunun tercih ettiğı Kur’an’ı değil, Hz. Peygamber’i mecnun olmaktan korumak olarak anlamlandırır (Câbirî, 2014, s. 32).

Câbirî’nin kronoloji metodu, Hz. Peygamber’in sûreti ile Kur’an’ın tenzîli bağlamındaki uyuma dikkat çekmesi açısından incelediğimiz diğerk kronolojilerden farklıdır. Mekke’yi 6 döneme ayırıp, her aşamanın öncesi ve sonrasında verdiği bilgilerle, âyetleri anlamlandırırken tarihi süreci göz önüne alması, onun kronolojik yaklaşımla tefsir yazmadaki hedefini gerçekleştirdiğini göstermektedir. Nüzûl sırasına göre yazılmış diğerk tefsirlerde, nüzûl sıralaması Kur’an’ın iniş süreci üzerine bir tasavvur inşa etmek, Hz. Peygamber’in sûreti ile Kur’an’ı anlamak üzere kullanılmış değildir.

Bu bilgiler ışığında gerek genel kabul gören nüzûl sıralamasına ve gerekse yukarıda zikrettiğimiz çalışmalara göre, sıralamalarda farklılık olsa da peygamberliğin başladığı miladi 610 yılı Ramazan’ından, boykot sonlarına kadar indirildiğı konusunda büyük oranda ittifak edilen sûrelerden bahsedilebilir. Aynı şekilde 25 sûrenin Medine döneminde indirildiğı konusunda genel bir kabul söz konusudur. Toplam 114 sûrenin, bu saydıklarımız dışında kalan otuz altısı hakkında, boykotun bitimi ile hicret arasında indiğıne dair deliller sunulmuş ve ilgili sebab-i nüzûl rivayetleri bu doğrultuda değerlendirilmiştir.

Âyet ve sûrelerle ilgili rivayet edilen birden fazla nüzûl sebebi vardır. Bu çok sayıda rivayet, bazen bir âyet veya sûrenin birden fazla nüzûlü ile bazen de benzer olayların meydana gelmesi sonucunda sûrenin tekrar gündeme getirilmesi şeklinde izah edilmiştir. Bir sûrenin iki defa nâzil olması her ne kadar makul görünmese de her rivayeti ayrı bir sebab-i nüzûl olarak algılama sonucunda, aynı sûrenin Mekke ilk döneminde indirildiğini savunanlar olduğu gibi, Mekke son döneminde indirildiğini savunanlar da olmuştur. Aynı şekilde hem Mekke hem de Medine döneminde indirildiğine dair rivayet bulunan sûreler, kimileri tarafından Mekkî, kimileri tarafından da Medenî olarak gösterilmiştir.

Araştırmacılar (özellikle Mevdûdî) indiği döneme ait net bir sebab-i nüzûl rivayeti bulunmayan sûreleri dönemlere yerleştirirken, sûre ister boykot öncesi ister boykot zamanı isterse boykot sonrası olsun, genellikle sûrenin işkence ve sıkıntıları konu aldığını ve ilgili dönemde inmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Yani sûre hangi döneme yerleştirilirse yerleştirilsin aynı gerekçe öne sürülmektedir. Örneğin Mevdûdî, Mü'min ve Şûrâ sûrelerini boykotun yaşandığı 3. döneme yerleştirmiş ve artan işkence ve baskıları buna sebep göstermiştir (Mevdûdî, 1990, s. 125).

4.7.3. Batı'da Yapılan Nüzûl Sıralaması Çalışmaları

Batılı araştırmacıların Kur'an-ı Kerim ve İslâm dini üzerine yaptığı çalışmalar oldukça fazladır. İslâmî ilimlerin neredeyse tamamını kapsayan çalışma alanlarında Kur'an'ın tarihi ve mahiyeti en çok yoğunlaşılacak alanlardan birisi olmuştur. Sahâbeden sonra Kur'an'ın nüzûl tertibi rivayetlerin aktarımıyla sınırlı kalmış, sûrelerin nüzûl zamanı ile ilgili konular tartışılacak da yeni bir nüzûl tertibi oluşturma ihtiyacı hissedilmemiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde Kur'an üzerine yapılan çalışmalar hız kazanmış, farklı ülkelerde farklı araştırmacılar Kur'an sûrelerinin ve âyetlerinin nüzûl zamanı üzerine yoğunlaşmıştır. Bunun sonucunda Kur'an'ın mushaf tertibinden ziyade nüzûl tertibine göre okunması fikri ortaya atılmıştır. Batılı araştırmacıların yoğun çalışmaları Kur'an'ın tefsir, meal ve çeşitli ilimlerine kronolojik olarak yaklaşma şeklinde yeni bir boyut getirmiştir. Kur'an'ın nüzûl kronolojisine ilişkin modern çalışmaların öncelikle ve daha çok batıda gündeme geldiğini söylemek mümkündür. Oryantalist bakışta Kur'an Hz. Muhammed'in ürünüdür ve aynı zamanda onunla ilgili her şeyin en sağlam kanıtıdır. O yüzden

âyetlerin sûreler içerisindeki düzeni, tarihî süreci kavramamızda olayların kronolojisini yansıtacak şekilde Kur'an pasajlarının kronolojisini bilmek hayatî öneme haizdir (Türcan, 2018, s. 214).

Kur'an kronolojisi üzerine Batı'da yapılan çalışmalarda Gustav Weil, Theodor Nöldeke (ö. 1930), J. Meadows Rodwell (ö. 1900), Régis Blachère, J. William Muir (ö. 1905), Hartwig Hirschfeld (ö. 1954), Richard Bell (ö. 1952) ve W. Montgomery Watt'ın (ö. 2006) isimleri öne çıkmaktadır. Bu isimler, Kur'an kronolojisi konusunda müstakil eserler kaleme almışlar ve her biri kendisine ait bir Kur'an tertibi veya Mekkî Medenî ayrımı önermiştir (Gözeler, 2010, s. 295).

Batılı çalışmalarda nüzûl kronolojisinin ele alındığı çalışmalar Hz. Peygamber'in hayatından ziyade Kur'an'ın bizzat muhtevasını ve metinleşme sürecini merkeze alan bir çizgide olmuştur. Kur'an sûre ve pasajlarını tarihlendirirken, batılı çalışmaları kronolojiye esas kabul ettikleri özelliklere göre sıralamak da mümkündür. Bunlardan bir kısmı Kur'an sûrelerinin içerdiği âyet ya da pasajların üslubundan hareket etmektedir. Mesela Nöldeke, "Kur'an üslûbunun Mekkî sûrelerden Medenî sûrelere doğru ilerledikçe kısa ve şiirsel bir üslûptan uzun âyetli nesir üslubuna geçişini" esas alır. Mekkî sûreler de aynı esasa dayalı olarak üç döneme ayrılmıştır. Onun bölümlenmesi üsluba fazla yaslandığı için Bell tarafından eleştirilmiştir (Watt, 1998, s. 131). Kur'an muhtevasını ve sûrelerin içerdiği öğretileri esas alarak tarihlendirenler de olmuştur.

Batılılar Kur'an kronolojisini gerek Hz. Peygamber'in yapıp etmelerini ve hayatını okumanın bir yolu olarak değerlendirsinler gerekse Kur'an'ın metinleşme tarihinin açığa çıkarılmasında değerli bulsunlar fark etmez; onlar temel tarihî bir perspektifte kalmayı tercih etmişlerdir. Bunu yaparlarken sergiledikleri subjektif tutumları ayrı bir konudur (Türcan, 2018, s. 217).

Batı'da Kur'an vahyinin tarihlendirilmesi veya Kur'an kronolojisi denildiğinde en başta anılacak kişi Yahudi asıllı Alman oryantalist Gustav Weil olmuştur (Nöldeke, 1961, s. 72). Yine Weil'den hemen sonra Alman oryantalizm geleneğinin öncü isimlerinden sayılan Theodor Nöldeke, bu mevzuyu detaylı ve farklı yönleriyle ele alan ilk ve en yetkin oryantalist olarak kabul edilmiştir (Irwin, 2008, s. 199).

Kur'an tarihi alanında Nöldeke, oryantalist tasavvuru temsilen Batı'da kaleme alınmış en nitelikli kaynak addedilen *Geschichte des Qur'an / Kur'an Tarihi* adlı

eserinde, ihtivâ ettiği çok sayıda âyet grubuyla birlikte tüm Kur'an sûrelerini tarihlendirmeye ilişkin yaklaşımlar ve özgün görüşler sergilemiştir. Theodor Nöldeke sûrelerin kronolojik sıraya göre tertibi meselesinde Batı'da en etkili isim olduğu gibi, çalışması İslâm dünyasında da yankı bulmuştur. Weil'in *Tarihî Eleştiri Perspektifinden Kur'an'a Giriş* (Historisch-Kritische Einleitung in den Koran) ve Nöldeke'nin *Kur'an Tarihi* adlı eserleri (Geschichte des Qur'an) akademik manada yürütülen çalışmaların en güzel örneğini yansıtmaktadır. Her ne kadar Kur'ân-ı Kerîm'in haricinde İslâmî kaynakları ilk elden reddetmeseler de bu kaynaklara seçici ve çok dikkatli bir şekilde yaklaşan bu iki oryantalist Kur'an muhtevasının kronolojisini çıkarmak için vahiy sürecini çeşitli başlıklar altında toplamışlardır.

19. yüzyılın ikinci yarısında oryantalistler tarafından geliştirilen Kur'an kronolojileri, Weil ile başlamıştır. Ona göre Kur'an, kronoloji bakımından yararlanılması güç bir kitaptır ve Hz. Peygamber ve Kur'an metnini kitap haline getiren sahâbe Kur'an'a eklemelerde bulunmuşlar veya bazı konuları Kur'an'dan çıkarmışlardır (Gözeler, 2010, s. 300).

Weil'in Kur'an metnini tarihlendirmesinde temel aldığı mesele Mekkî ve Medenî ayırımına dayanmaktadır. Bu anlamda ilk kez Mekkî ve Medenî ayırımını kullanarak, Kur'an'a dair kronolojik çalışmaları başlatmıştır. Bu ana dönemler içerisinde Mekkî Dönem 3 merhale Medenî Dönem ise tek merhaleden ibarettir. Sûrelerin kronolojisi şu şekildedir (Weil, 1844, s. 55-80):

i. Mekkî Birinci Dönem: "96, 74, 73, 26, 106, 111, 81, 53, 15, 68, 87, 92, 89, 93, 94, 103, 100, 108, 102, 107, 109, 105, 113, 114, 112, 80, 97, 91, 85, 90, 95, 101, 75, 104, 77, 86, 70, 78, 79, 82, 84, 56, 88, 52, 69, 83, 99."

ii. İkinci Dönem: "1, 51, 36, 50, 54, 44, 19, 20, 21, 23, 25, 67, 37, 38, 43, 71, 55, 76."

iii. Son Dönem: "7, 72, 35, 27, 28, 17, 10, 11, 12, 6, 31, 34, 39, 40, 32, 42, 45, 46, 18, 16, 14, 41, 30, 29, 13, 64."

iv. Medenî Dönem: "2, 98, 62, 65, 22, 4, 8, 47, 57, 3, 59, 24, 63, 33, 48, 110, 61, 60, 58, 49, 66, 9, 5."

Weil'in Kur'an'ı dönemlere ayırmada başlıca kriterleri sûrelerin edebî özellikleri ve konular olmuştur. Genel olarak Mekkî sûrelerde Hz. Peygamber'in nübüvveti, Allah'a tevhit vurgusu ve ahiret konuları üzerinde durulmuştur. Bu

sûrelerde ayrıntılara yer verilmemiş, kısa âyetler ve şiirsel özellikler dikkat çekmiştir. Özellikle ikinci dönemde şiirsel bakımdan çok güçlü sûreler bulunmaktadır. Son dönem Mekkî kronoloji daha çok dil ve üslûp güzelliğini yansıtan fakat normal nesri aşan sûrelerdir. Medenî sûreler ise edebî vasıfları bakımından Mekkî sûrelerden farklı olarak uzun âyetlerden oluşmaktadır (Weil, 1844, s. 21).

Böylece onun tasnifine göre üç dönemde toplam 91 Mekkî sûre ve 23 Medenî sûre bulunmaktadır. Sûreleri bir bütün halinde inceleyen Weil, ilk nâzil olan sûrenin Alak sûresi olduğunu kabul eder. Onun Mekkî ve Medenî sûre tasnifi İslâm geleneğine uygundur. Zira Ra'd, Rahmân, Tegâbün, İnsân ve Zilzâl sûresinin nüzûl zamanı tartışmalıdır. Bu sûrelerin Medenî olduklarına dair rivayetler daha ön plana çıksa da Mekkî olduklarına dair de rivayet mevcuttur. Weil'in gayesi, sûrelerin Mekkî Medenî ayrımlarını, hassas şekilde çalışarak Kur'an'ı tarihsel kaynağına yerleştirmek olmuştur (Yaşar, 2006, s. 121).

Sir William Muir, *The Life of Mohammed* adlı eserinde ise, Hz. Peygamber'in hayatını İbn Hişâm, Taberî, Vâkidî gibi İslâm âlimlerinin eserlerinden yararlanarak anlatmıştır. Bu eser nüzûl sırasından bahsetmeyi hedeflememiş olsa da daha sonra yapmış olduğu nüzûl tertibi için bu eserin yardımcı olduğu söylenilebilmektedir.

Muir, sûrelerin kronolojik sıralaması üzerine çalışmış ve değerlendirmelerini yaklaşık olarak sunduğunu da ifade etmiştir. *The Coran* adlı eserinde, Kur'an sûrelerini 6 dönem içerisinde inceleyerek bu sûrelerin nâzil olduğu yaklaşık zaman dilimlerini vermeye çalışmıştır. Muir, 5 periyotta Mekke dönemini incelerken, Medine'yi tek periyoda sığdırmıştır. Yani müslümanların kullandığı Mekke Medine ayrımına temelde muhalefet etmemiştir. Muir, bu periyotları şu şekilde açıklamıştır:

Birinci periyotta sûrelerin hepsi kısa ve coşkuludur. Bazıları sadece bir veya iki satırdır. Hz. Muhammed ilâhî misyon görevini veya direkt cennetten ona iletişim kurduran vahyi ifade etmeden önce bu sûreler oluşturulmuş olabilir. Bunlardan hiçbiri İlah'tan alınmış bir mesaj formunda değildir (Muir, 1878, s. 43).

İkinci periyot, Hz. Muhammed'in hizmetinin başlangıcıdır. 96. sûre "recite in the name of the Lord", "Rabbinin adıyla oku!" emrini içerir.

Üçüncü periyot, Hz. Muhammed'in halkı imana davetinin başlangıcından Habeşistan göçüne kadar olan dönemdir. Bunlar Kureyş'in gelişen muhalefetine atfen başlıca kıyamet, cennet ve cehennem tanımlarından oluşan sûrelerdir.

Dördüncü periyot, Hz. Muhammed'in hizmetinin 6. ile 10. yıllarını kapsar. Bu periyotla birlikte yahudilerin kutsal kitapları, hahamların ve arapların efsaneleri anlatılmaya başlanır. Putperestlerle geçici uzlaşma Necm sûresi ile kurulur.

Beşinci periyot, Hz. Muhammed'in davetinin (ministry) 10. yılından Medine'ye hicrete kadar olan dönemdir. Muir, Hz. Peygamber'in ve müslümanların Medine'ye hicretini Medine'ye kaçış olarak ele almıştır. Muir, bunu yasağın kaldırılması periyodu olarak nitelendirir. Muir'in iddiasına göre bu periyodun sûreleri İncil'den bazı rivayetler taşır. Hac ibadeti emredilir. Kureyş'in itirazları çürütülür; Tanrı'nın tek oluşu, gücü ve takdiri ispatlanarak, kıyamet ve yargılama günü ile cennet cehennem canlı sahnelerinin tasviri verilir.

Muir altıncı ve son periyotta ise Medine'de vahyedilen sûreleri ele alır. Onun tertibine göre son 5 sûre olan Feth, Mümtetine, Tahrîm, Hucurât ve Tevbe sûreleri, Hz. Muhammed'in hayatının son 5 yılına aittir (Muir, 1878, s. 43-47).

Muir'e göre Hz. Muhammed zamanında sûreleri bir kitapta toplamak için hiçbir çaba harcanmamıştır. Sadece gelen vahiyler çeşitli malzemeler üzerine yazılmış, Hz. Peygamber âyetlerin nereye konacağına işaret etmiştir. Ona göre her sûrenin parçaları zaman ya da konu açısından bütünlüğe ihtiyaç duymaktadır. Çünkü sûreler veya pasajlar hiçbir kural olmaksızın birbiri ardınca sıralanmış gibi gözükmektedir. Ancak uzunluk özelliği bundan hariç tutulabilir. Zira uzun olan sûreler önce, kısa olanlar sonra gelmekte ve en kısa sûrelerle de kitap bitmektedir.

Muir'in tertibi şu şekildedir (Muir, 1878, s. 38):

Mekkî Sûreler:

1. Aşama: 103, 100, 99, 91, 106, 1, 101, 95, 102, 104, 82, 92, 105, 89, 90, 93, 94, 108.

2. Aşama: 96, 113, 74, 111.

3. Aşama: 87, 97, 88, 80, 81, 84, 86, 110, 85, 83, 78, 77, 76, 75, 70, 109, 107, 55, 56.

4. Aşama: 67, 53, 32, 39, 73, 79, 54, 34, 31, 69, 68, 41, 71, 52, 50, 45, 44, 37, 30, 26, 15, 51.

5. Aşama: 46, 72, 35, 36, 19, 18, 27, 42, 40, 38, 25, 20, 43, 12, 11, 10, 14, 6, 64, 28, 23, 22, 21, 17, 16, 13, 29, 7, 113, 114.

Medenî Sûreler: 98, 2, 3, 8, 47, 62, 5, 59, 4, 58, 65, 63, 24, 33, 57, 37, 48, 60, 66, 49, 9.

Onun tertibiyle ilgili bazı hususlar dikkat çekmektedir. Muir'in beşinci periyotta Felak ve Nâs sûreleri için "belirsizdir" şeklinde belirtmesine rağmen, 2. Periyotta Felak sûresini bir açıklama yapmaksızın eklemesi ilk göze çarpan hususlardandır. Ancak 2. periyotta geçen bu Felak sûresi sehven yazılmış olup, muhtemelen bu listenin başka yerinde zikredilmeyen İhlâs sûresidir. Beşinci periyotta hac emrinin farz kılındığını zikretmesi, elimizdeki verilerle çelişmektedir. Bu düşüncesinin tek kabulü, 5. periyottaki sûrelere sıkıştırılan Medenî âyetlerden varsayarak hac emrinin bu dönemde farz kılındığını söylemesi olabilir ki kendisi böyle bir açıklamada bulunmamıştır. Muir, putperestlerle geçici uzlaşmanın Necm sûresi ile yapıldığını söyleyerek de Garanik hadisesine îmâda bulunmak istemiştir.

Weil'in belirlediği formatı olduğu gibi kabul eden Theodor Nöldeke'ye göre sûrelerin nüzûl tertibi şu şekildedir:

Mekkî Sûreler:

1.Aşama: "96, 74, 111, 106, 108, 104, 107, 102, 105, 92, 90, 94, 93, 97, 86, 91, 80, 68, 87, 95, 103, 85, 73, 101, 99, 82, 81, 53, 84, 100, 79, 77, 78, 88, 89, 75, 83, 69, 51, 52, 56, 70, 55, 112, 109, 113, 114, 1."

2.Aşama: "54, 37, 71, 76, 44, 50, 20, 26, 15, 19, 38, 36, 43, 72, 67, 23, 21, 25, 17, 27, 18."

3.Aşama: "32, 41, 45, 16, 30, 11, 14, 12, 40, 28, 39, 29, 31, 42, 10, 34, 35, 7, 46, 6, 13."

Medenî Sûreler:

“2, 98, 64, 62, 8, 47, 3, 61, 57, 4, 65, 59, 33, 63, 24, 58, 22, 48, 66, 60, 110, 49, 9, 5 (Nöldeke, 1961, s. 72).”

Nöldeke sûreleri bütün halinde ve üslûp özellikleriyle dikkate almıştır. Coğunluğu Mekke’de veya Medine’de indirilen sûreleri İslâmî gelenekte olduğu gibi Mekkî ve Medenî ayrımını esas alarak tasnif etmiş, biraz daha farklı olarak Mekkî dönemi üçe ayırmıştır (Görgün, 2007, s. 217). Böylece Kur’an’ın nüzûl tarihini, Mekke dönemi üç safha olmak üzere, Medine dönemi ile birlikte toplam dört safhada incelemiştir. Nöldeke’nin Mekke dönemini üç döneme ayırmasında temel etken üslûp olmuşsa da bundan daha çok dikkat ettiği husus, âyetlerin uzunluk kısalığı olmuştur (Gözeler, 2010, s. 304).

Nöldeke, Hz. Ali gibi Hz. Peygamber’e yakın bazı kişilerin, sûreleri kronolojik bir sıraya göre sıralamış olduğu yolundaki geleneği oldukça şaşkıncu bulur; çünkü ona göre böyle bir sıralama, şerh için uzun bir bilimsel çalışmayı gerektirir ve pratik değildir. Ayrıca, Hz. Muhammed vahiyleri yazdırırken önceden indirilmiş âyetleri yenilerle bağlantılı duruma getirmiştir. Bu nedenle sahâbeye atfedilen kronolojik listenin, isnatların kabul ettirmek istediği zamandan çok daha sonrasına ait olduğunu söyler. Üstelik böyle bir çalışma var olmuşsa bile, *el-İtkân*’da Hz. Ali’nin kronolojik mushafında ilk altı sûrenin 96, 74, 68, 73, 111, 81. sûreler şeklinde sıralandığının ileri sürüldüğüne, bunun da diğer kronolojik listelere uymadığına işaret eder. Diğer kaynaklarda 68. ve 73. sûreler, 74. sûreden önce gelmektedir (Şehristânî, 2008, s. 19). İşte tüm bu nedenlerle Nöldeke şöyle bir sonuca ulaşır:

“Herhalde Hz. Ali böyle bir edisyonla uğraşmamıştır. Hz. Peygamber’in çağdaşı birinden böylesine bilgince ve tarihsel olarak yönlendirilmiş bir düzenleme beklememizin, Hz. Ali’yi Kur’an toplayıcısı veya redaktörü olarak gösteren bütün geleneklerin Şiî uydurması olduğu kuşkusundan arınmadığı da gözden uzak tutulamaz. Dolayısıyla Hz. Ali’nin kendisine ait bir Kur’an’ı olduğu söylenemez” (Nöldeke ve Schwally, 1970, s. 59).

Nöldeke’ye göre Hz. Osman’dan sonra Kur’an eksiksiz bir şekilde muhafaza edilmiş olup, karışıklığın sebebi Hz. Ebû Bekir dönemindeki cem’ faaliyetinde

Zeyd'in âyet parçalarını ayrılmayacak şekilde birbirine karıştırmış olmasıdır; dolayısıyla da sûrelerin sıralanmasında geriye uzunluk veya kısalık ölçütü en makul seçim olarak kalmıştır. Nöldeke Tevbe sûresinin Enfâl sûresinden ayrı bir sûre olup olmadığı ve besmelesiz yazılması hakkında ashabın tereddüdünü anlaşılmaz bulur; çünkü ona göre her iki sûrenin içeriği ve âyetlerinin nüzûl zamanı birbirinden çok ayrıdır ve Tevbe sûresinin birinci âyetinin yeni bir bölümün başlangıcı olduğu bellidir (Nöldeke, 1961, s. 96).

Nöldeke nüzûl zamanına bizzat şâhit olan sahâbenin sanki bilgileri dâhilinde olmadan bir tartışmaya girmiş olduğu imasında bulunur. Ancak Enfâl ve Tevbe sûresinin nüzûl zamanı açısından farklılıklarını zaten Hz. Osman'ın belirttiğine dair bir rivayet vardır. Bu rivayette Hz. Peygamber'in Tevbe sûresi için yer belirtmediğini “yani başı ve sonuyla 8. sûreden ayrı olduğunu da ifade eder.” Bunun için Hz. Osman'ın diğer sûrelerde Hz. Peygamber'in uygulamasını takip ederek aralarında konu benzerliği bulunan Enfâl sûresinden sonra Berâe sûresini yerleştirdiği kaydedilir (Sicistânî, 2011, s. 39). Yani Hz. Osman nüzûl zamanının ayrı olduğunu zaten bilmesine rağmen, bu iki sûrenin konu benzerliklerinin bulunmasına dikkat çekmiştir.

Nöldeke'nin tasnifinde Medenî sûrelerde ise münafıklardan bahsedilmekte ve daha çok hukuki âyetler yer almaktadır. Son dönem Mekkî sûrelerle Medenî sûreler arasındaki geçişi bir süreç olarak kabul ederek Hz. Peygamber'in sistematik bir düşünür değil, daha çok ufku açık bir doğulu olduğunu dile getirir. Bunun anlamı şudur: Kur'an kompozisyonunda Hz. Peygamber dikkatli davranmamıştır. Özellikle Medenî sûrelerin büyük bir bölümünü oluşturan âyet ve âyet gruplarının çoğunun şu anki buldukları yerlere ait olmadığına inanmaktadır (Nöldeke, 1961, s. 4).

Sûre içindeki âyetlerin ya da âyet gruplarının tertibiyle ilgili en fazla uğraşan İskoçyalı oryantalist Richard Bell ise Kur'an sûrelerinden çok, sûre içindeki âyet gruplarının nüzûl zamanını esas almıştır. Bell, Kur'an'ın vahiy birimi olduğunu ifade ettiği kısa pasajları üç dönemde incelemektedir. Bunlardan ilki olan işaret (sign) döneminde Allah'a ibadet etmeyi teşvik eden erken dönem âyetler mevcuttur. Kur'an dönemi diye isimlendirdiği ikinci dönem, ilk dönemin haricinde kalan Mekke dönemi ve Medine'nin ilk iki yılındaki pasajları içermektedir. Bell'e göre Hz. Muhammed, bu dönemde Arapça bir Kur'an üretmektedir. Son dönem olan kitap (book) dönemi ise, Hz. Muhammed'in yazılı metin oluşturma sürecini kapsar (Bell, 1953, s. 90).

Bell, Kur'an tercümesinde sûreleri mushaf tertibine uygun olarak sıralamıştır. Ancak sûrelerin ve bazı âyet gruplarının başında Mekkî veya Medenî olduğu hakkında bilgi vermiştir. Bell, tercümesinde sûreleri mushaf tertibine göre sıralamış olsa da her sûreyi âyet gruplarına muhakkak ayırmış, vahyin nüzûl zamanını pasajlar bazında incelemiştir.

Nüzûl zamanında esas aldığı zaman dilimleri, erken Mekkî, Mekkî, geç Mekkî, erken Medenî ve Medenî şeklinde beş başlıkta olmuştur. Ancak bu beş başlığın, hangi zaman dilimlerini kapsadığı çok da net değildir. Özellikle Mekkî ve Medenî diye ifade ettiği iki başlığı hangi zaman dilimi için kullandığı açık değildir. Muhtemelen Mekkî ve Medenî erken veya geç dönemdeki vahyi tespit edemediği durumda kullandığı iki başlık olmuştur. Bell'in "tarihi belirsiz, sûre içerisindeki yeri siyak sibakla bağlantısız, buraya eklenmiş" şeklinde nitelediği bazı âyetler de söz konusudur (Bell, 1953, s. 291):

1) İşaret pasajları dediği âyet grupları; "Allah'ın evrende gücünü ve kudretini gösteren alâmetleri ve Allah'ın kullarına karşı gösterdiği lütufları içerir. Ayrıca bu âyetler, yaratıcının kullarına yaptığı tavsiyeleri konu edinen ilk vahiy pasajlarıdır."

2. Kur'an dönemi ki, "Hz. Peygamber'in (s.a.v.) açıkça tebliğde bulunduğu Mekke döneminden başlar, Bedir Savaşı'na kadar devam eden süredir." Mekkî ve Medenî sûrelerin bir bölümünü içeren bu dönem Bell'e göre, namazın farz kılınmasıyla başlayıp Medine'de kıblenin Kâbe'ye çevrilmesiyle son bulmaktadır.

3. Kitap dönemi ise "Hicrî 2. yıldan Hz. Muhammed'in yazılı metin formülasyonunu oluşturma sürecini" kapsamaktadır. Kur'an döneminde okuma ön plandayken bu dönemde artık Kur'ân-ı Kerîm yazılmakta ve bir kitap haline getirilmektedir. Bell, bu dönemde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ilk gelen âyetleri tekrar edisyona tabi tuttuğunu, işaret pasajlarıyla birlikte dünyevî ceza âyetlerinin bir kısmını da ikinci bölüme eklediğini savunmaktadır.

Batılıların Kur'an'ın menşei bulmaya yönelik bir yöntem olarak belirlediği vahyin kronolojisini çıkarma girişimi; İslâm dünyasına, İslâm tarihi ile Kur'an tarihini anlama, vahyi indirildiği zaman ve olay ışığında daha iyi anlama ve günümüz insanına vahiy sürecini tedricen öğretip ashâbın gelişimini sağlayan süreci yeniden başlatarak, müslümanları daha iyiye yönlendirme isteğine dönüşmüştür (Demir, 2015, s. 2).

Bir iddiaya göre de çağdaş İslâm dünyasında nüzûl sıralaması çalışmaları ilk etapta müsteşriklere bir cevap ve daha ziyade tepki anlamında ortaya çıkmıştır. Bu çalışmayı yapanlar arasında Sait Yakup Han (ö. 1940), Mirza Ebû'l-Fazl (ö. 1956), Haşim Emir Ali (ö. 1987) ve Ebû'l-Kasım Azad'ın sekreteri olan, *Tertîbü nüzûli'l-Kur'âni'l-mecîd* isimli eserin müellifi Muhammed Ecmel Han (ö. 1927) gibi isimler bulunmaktadır. Uygulamalı çalışmalar kapsamında ise *Tefsîrû'l-Beyâni'l-Meânî* adlı eseriyle Abdulkadir Molla Huveyş Ali Gazi el-Furâtî ed-Deyrezûrî, *et-Tefsîrû'l-hadîs* adlı eseriyle İzzet Derveze, *el-Medhal ile'l-Kur'ân* ve *Fehmü'l-Kur'ân'il-hakîm: et-Tefsîru'l-vâdih hasebe tertibi'n-nüzûl* adlı eseriyle Muhammed Âbid el-Câbirî ve ülkemizde *Beyânu'l-hak* adlı tefsiriyle M. Zeki Duman gibi müfessirler zikredilebilir (Dumlu, 2010, s. 164). Ayrıca Abdurrahman Habenneke el-Meydânî'nin 15 ciltlik *Meâricu't-tefekkür ve Dekâiku't-tedebbür* adlı tefsiri de bu yöntemle yazılmış tefsirlere dendir.

Sahâbeye atfedilen Abdullah b. Mes'ûd ve Übey b. Kâ'b'ın mushaf tertibi nüzûl tertibini esas almamaktadır. Hz. Osman'ın mushaf tertibinden de farklı olan bu iki tertip sûrelerin uzundan kısaya doğru dizilmiş görüntüsü vermesi itibariyle bu mushafa daha yakındır. Hz. Ali'ye nispet edilen iki tertipten biri nüzûl tertibini esas almakta, diğeri bütün tertiplerden farklılık arz etmektedir. Nüzûl tertibine göre olup da 114 sûreyi de sıralamaya yerleştiren tertip Abdullah b. Abbâs'a ait olup farklı kaynaklarda bununla ilgili bilgi vardır. Bu yönüyle nüzûl tertibi konusunda en çok yararlanılabilecek olan rivayetler, Abdullah b. Abbâs'a atfedilenlerdir.

Sahâbenin mushaf tertiplerinden sonra 19. yüzyılda müsteşrikler tarafından Kur'an'ı kronolojik okumaya yönelik çalışmalar üzerinde Gustav Weil, Sir William Muir ve Theodor Nöldeke'nin çalışmaları sûrelerin kronolojik şekilde incelenmesi ve Mekke döneminin kendi içerisinde dönemlere ayrılarak sûrelerin bu dönemlerin içerisine yerleştirilmesi açısından benzerlik göstermekte ve bu konudaki ilk çalışmalar olma özelliğini taşımaktadırlar. Müsteşrikler tarafından Kur'an tercümesine de önem verilip, mushaf tertibini esas alan tercümelerde sûrelerin nüzûl zamanına da dikkat çekilmektedir.

Müslümanların tefsir çalışması haricinde gerek meal gerek yöneme dayalı çalışmalarda, sûrelerin nüzûl tertibinin rivayet, üslûp ve muhtevayı esas alarak yapılması birbirinden farklı tertipleri doğurmuştur. Abdülmüteâl es-Saîdî, (ö. 1966) Mehdi Bâzergan'ın (ö. 1995) oluşturdukları tertipler bunlar arasındadır. Mehdi

Bâzergan'ın çalışması sûre ve âyetlerin tertibinde istatistiksel hesaplamaları kullanması yönünden bütün çalışmalar içerisinde en farklı olanıdır. Ayrıca nüzûl gruplarını esas alarak küçük çaplı bir tefsir kaleme alması da onu diğerlerinden farklı kılmaktadır.

Sûrelerin Mekkî veya Medenî oluşlarını tercihte ve müstesna âyetleri tespitte rivayetlerle sınırlı kalındığını, farklı rivayetler arasında tercihlerde bulunduğu görüldü. Genelde Mekkî ve Medenî olduğu tartışmalı sûreler sınırlı sayıda olup, incelediğimiz tefsirlerde şu sûrelerde ihtilâf edilmiştir: “Fâtîha 1; Yûnus 10; Ra'd 13; Nahl 16; Hac 22; Ankebût 29; Rahmân 55; Vâkıa 56; Hadîd 57; Mücâdile 58; Saf 61; Teğâbün 64; İnsân 76; Mutaffifîn 83; Beled 90; Kadr 97; Beyyine 98; Âdiyât 100; Kâria 101; Tekâsür 102; Asr 103; Kureyş 106; Mâûn 107; Kevser 108; Kâfirûn 109; Nasr 110; İhlâs 112; Felak 113 ve Nâs 114.” Nüzûl zamanı konusunda ihtilâf edilenler bu 29 sûredir. Ancak bunlardan 1, 10, 13, 16, 22, 55, 90, 100, 101, 102, 106, 107, 112, 113, 114 çoğunlukla Mekkî kabul edilirken; 56, 57, 58, 61, 64, 98, 103, 110 Medenî kabul edilmiştir. Tefsir müellifatında ilk inen ve son inen vahiy haricinde nüzûl kronolojisinin tespitinin ön plana çıkmadığı göze çarpmaktadır.

Mekkî ve Medenî sûrelerin çeşitli aşamalara ayrılarak incelenmesinin, nüzul sırasına göre yazılan tefsirlerde Câbirî'nin *Fehmü'l-Kur'an'ı* haricinde kullanılmadığını görmekteyiz. Yine bu tefsir dışında nüzûl tertibine göre yazılmış tefsirlerde, mushaf tertibi dışında bir tefsir yazımını görememekteyiz. Müfessirler arasında gerek sıralaması gerek Mekkî dönemi üç aşama halinde incelemesi açısından en özgün çalışmayı yapan isim, Muhammed Âbid el-Câbirî olmuştur. Ayrıca siyer ile Kur'an'ı mezcetmesi açısından eseri önemlidir.

Ayrıca 2019 yılında konu ile alakalı editörlüğünü Ali Rıza Gül ve Yunus Emre Gördük'ün yaptığı kolektif bir yazar ekibinden oluşan “Tefsir” (Sûrelerin Nüzûl Sırasına Göre Analizi) isimli bir eser daha bu alana kazandırılmıştır. Mezkûr eserde bugüne kadar takip edilen metotlardan farklı olarak Kur'an'ın dönemsel nüzûl sıralaması esas alınarak İslâm tarihinde ilk defa sûreler bu esasa göre sınıflandırılmıştır. Bu çalışmada dönemlerin en önemli özellikleri sûre gruplarına ortak isim verilmiş, daha sonra da bu gruplar içerisinde yer alan sûreler özet olarak tefsir edilmiştir (Gül ve Gördük, 2019, s. 4).

Bir sûre veya âyetin nüzûl sebebini kavramanın, o âyeti anlamayı kolaylaştıracağı ve farklı açılımlar sunacağı aşikârdır. Aynı zamanda âyetin nüzûl sebebi, bize iniş tarihi ile ilgili tam olmasa da yaklaşık bir zaman fikri verecektir. Fakat bir âyet veya sûrenin herhangi bir olay veya kişi için indirilmiş olması, âyetin manasının sadece o kişi veya olaya hasredilmesini gerektirmediği gibi, bir olay üzerine nâzil olan âyet veya sûrenin daha sonra benzer olaylarda tekrar gündeme getirilmiş olması da ihtimal dâhilindedir. Sebeb-i nüzûle dair rivayetlere sûre kronolojisi açısından bakıldığında; bu tür çalışmaların âyet kronolojisi belirlemeden daha zor olduğu, ilgili rivayetlerin bu çalışmalara kaynaklık etmede yetersiz kalacağı gerçeğinden hareketle bu tür çalışmalarda rivayetler içerisinden tercih yapmanın ve sûre üslûp ve içerikleriyle desteklenmesinin gerekliliği açıktır.

Kur'an'da yer alan Allah'ın isimleriyle ilgili kronolojik tasnifi benimseyip isimleri mekkî ve medenî sûrelerde geçtiği üzere tasnif edenler de vardır (Yurdagür, 1984, s. 56). Esmâ-i hüsnâ farklı şekillerde tasnif etmek mümkündür. Nitekim Allah'ın isimlerini O'nun sıfatlarına irca edenler bulunduğu gibi bu isimleri anlamlarına ya da delaletlerine göre sınıflandıranlar da bulunmaktadır. İsimlerin farklı algılanması neticesinde bu tür tasniflerin ortaya çıktığı söylenebilir. Yine Kur'an bağlamında Allah'ın isimlerini ele alırken sûrelerin nüzûl sırası esas alınarak bir sıralamaya gidildiği belirtilmelidir. (Zerkeşî, tarihsiz, s. 186).

Nüzûl tertibi üzerine çalışan müfessirlerin ve müsteşriklerin kabul etmekten geri durmadığı husus, sûreleri kesin bir nüzûl sırasına sokmanın zorluğudur. Araştırmacıların nüzûl tertibine dair hazırladıkları çeşitli listelerde de bu zorluk daha iyi gözlemlenmektedir. Netice olarak nüzûl sırasını tespit etmeye yönelik çalışmaların ve nüzûl sırasını esas alan tefsirlerin Kur'an'ın nüzûl sürecini anlamaya yönelik çabalar olduğu göze çarpmaktadır. Bu çalışmaların Kur'an'ı tahrif etme gibi bir gayesinin olmadığı, zaten tüm İslâm dünyasında Kur'an'ın mahfuz olduğu bilinen bir gerçektir. Bu yönüyle Kur'an'ın günümüz tertibi dışında bir tertibi veya tasnifini esas alarak onu anlamayı hedefleyen çalışmalar gereklidir.

4.8. Âyetlerde Geçen Allah'ın İsimleri, Anlamları ve İlk Geçtiği Yerler

Allah (En özel isim), Alak 1/1

el-Afüv (affeden, bağışlayan), Hac 103/60

el-Âhir (varlığının sonu olmayan, ebedî), Hadîd 94/3
el-Akrab (insanlara en yakın olan), Kâf 34/16
el-A'lâ (en yüce), A'lâ 8/1
el-A'lem (her şeyi en iyi bilen), En'âm 55/58
el-Alî (şanı yüce olan), Lokmân 57/30
el-Âlim (bilen), Cin 40/26
el-Alîm (çok iyi bilen), A'râf 39/200
el-Azîm (pek ulu, büyük), Kalem 2/4
el-Azîz (üstün, güçlü), Burûc 27/8
el-Bâri' (yaratıcı, varlıkları icat eden), Haşr 101/24
el-Basîr (her şeyi gören), Furkân 42/20
el-Bâtın (akıl ile idrâk olunamayan, her şeyin iç yüzünü bilen), Hadîd 94/3
el-Bedî' (varlıkları eşi ve benzeri olmaksızın yaratan), En'âm 55/101
el-Berr (iyilik eden, lütufkâr), Tûr 76/28
el-Câmi' (toplayan, bir araya getiren), Âl-i İmrân 89/9
el-Cebbâr (istediğini yaptırabilen, zalimleri kahredici, yaraları saran), Haşr 101/23
el-Ehad (eşi ve benzeri bulunmayan), İhlâs 22/4
el-Evvel (öncesi olmayan, ezelî ve kadîm olan), Hadîd 94/3
el-Fâtır (yaratıp ortaya çıkaran), Fâtır 43/1
el-Fettâh (iyilik kapılarını açan), Sebe' 58/26
el-Gaffâr (çok affeden), Sâd 38/66
el-Gafûr (çok bağışlayan), Müzzemmil 3/20
el-Gâlib (üstünlük ve güç sahibi olan), Yûsuf 53/21
el-Ganî (zengin, muhtaç olmayan), Fâtır 43/15
el-Habîr (her şeyden haberdar olan), Âdiyât 4/11
el-Hâdi' (hile yapanları cezalandıran), Nisâ 92/142
el-Hâdî (hidâyet eden, doğru yolu gösteren), Furkân 42/31
el-Hafî (çok ikram eden, iyilik sahibi), Meryem 44/47
el-Hâfiz (koruyup gözetken), Yûsuf 53/64
el-Hafîz (koruyan, muhafaza eden), Hûd 52/57
el-Hakîm (hikmet sahibi, her işi yerli yerinde olan), Fâtır 43/2
el-Hâkim (hükmeden, karar veren), Tîn 28/8
el-Hakem (hüküm veren), En'âm 55/114

el-Hakk (varlığı, ilâh oluşu hak olan), Yûnus 51/32
el-Hâlik (yaratana), Sâd 38/71
el-Halîm (çok sakin, hemen öfkelenmeyen), Fâtır 43/41
el-Hallâk (mükemmel ve devamlı yaratana), Yâsîn 41/81
el-Hamîd (övgüye layık olan), Burûc 27/8
el-Hasîb (insanlara yeten, hesaba çeken), Ahzâb 90/39
el-Hâsib (insanları sorgulayan), En'âm 55/62
el-Hay (diri olan, yaşayan), Furkân 42/58
el-Hayr (hayırlı ve faydalı olan), A'râf 39/87
el-İlâh (ma'bûd, Tanrı), Müzzemmil 3/9
el-Kadîr (çok güçlü, istediğini yapabilen), Furkân 42/54
el-Kâdir (kuvvetli, gücü yeten), Kıyâme 31/4
el-Kâfi (kullarına yardım eden, vekil olan), Zümer 59/36
el-Kahhâr (yenilmeyen, daima galip gelen), Sâd 38/65
el-Kâhir (galip gelen, zelil eden), En'âm 55/18
el-Kâim (varlıkları görüp gözeten, yöneten), Ra'd 96/33
el-Karîb (kullarına yakın olan), Hûd 52/61
el-Kâşif (sıkıntıları gideren), Duhân 64/15
el-Kâtib (insanların yaptıklarını yazan), Enbiyâ 73/94
el-Kavî (kuvvetli, kudretli), Hûd 52/66
el-Kayyûm (zatı ile kaim olan, varlıkları yöneten), Tâhâ 45/111
el-Kebîr (pek yüce, ulu ve büyük), Lokmân 57/30
el-Kefil (kullarının işlerini üzerine alan), Nahl 70/91
el-Kerîm (şerefli, ihsanı bol olan), Neml 48/40
el-Kuddûs (her türlü noksanlıktan uzak), Haşr 101/23
el-Latîf (çok lütufkâr, gözle görülmeyen), Yûsuf 53/100
el-Mâlik (bütün varlıkların sahibi), Fâtîha 5/4
el-Mecîd (çok şerefli ve itibarlı), Hûd 52/73
el-Melik (bütün varlıkları yöneten, hükmeden), Nâs 21/2
el-Melîk (her şeyin sahibi ve maliki), Kamer 37/55
el-Metîn (çok dayanıklı, acizliği olmayan), Zâriyât 67/58
el-Mevlâ (dost, yardımcı), Yûnus 51/30
el-Mu'azzib (suç işleyenleri cezalandıran), A'râf 39/164

el-Muhric (açığa çıkaran, var eden), En'âm 55/95
el-Muhît (her şeyi kuşatan), Burûc 27/20
el-Muhyi (yaşatan, dirilten), Fussilet 61/39
el-Mukît (her şeye gücü yeten, rızık veren), Nisâ 92/85
el-Muktedir (güçlü, istediğini yapan), Kamer 37/42
el-Musavvir (yaratıklara şekil veren), Haşr 101/24
el-Mûsi (gökleri genişleten), Zâriyât 67/47
el-Mübîn (varlığı aşikâr olan, gerçeği beyan eden), Nûr 102/25
el-Mübrim (kötüleri bilen, kötülükleri boşa çıkaran), Zuhruf 63/79
el-Mübtelî (deneyen, imtihan eden), Mü'min 74/30
el-Mücîb (duaları kabul eden, ihtiyaçları karşılayan), Hûd 52/61
el-Müheymin (koruyan, görüp gözetten), Haşr 101/23
el-Mühlik (helâk eden), A'râf 39/164
el-Mü'min (güven veren), Haşr 101/23
el-Münezzil (nimet veren, indiren), Mâide 112/115
el-Münşi' (îcat eden, yaratan), Vâkıa 46/72
el-Müntekım (suçluları cezalandıran), Zuhruf 63/41
el-Münzil (indiren, nimet veren), Yâsîn 41/28
el-Münzir (uyaran, sakındıran), Duhân 64/3
el-Mürsil (gönderen), Kasas 49/45
el-Müste'ân (yardım istenen, sığınılan), Yûsuf 53/18
el-Müstemi (işiten, duyan), Şuarâ 47/15
el-Müte'âl (noksanlıklardan berî olan), Ra'd 96/9
el-Mütekebbir (eksikliklerden münezzeh, pek yüce), Haşr 101/23
el-Müteveffî (yaratıkların canlarını alan), Al-i İmrân 89/55
en-Nasîr (sürekli yardım eden), Furkân 42/31
en-Nûr (aydınlatan), Nûr 102/35
er-Rab (terbiye ve idare eden), Alak 1/2
er-Râfi' (artıran, yükselten), Âl-i İmrân 89/55
er-Rafi' (yücelten, yükselten), Mü'min 60/15
er-Rahîm (çok merhametli), Alak 1/1
er-Rahmân (çok merhametli), Alak 1/1
er-Rakîb (murakabe edip bilen), Kâf 34/18

er-Raûf (çok şefkatli, acıyan), Nahl 70/7
er-Rezzâk (bol nimet veren), Zâriyât 67/58
es-Sâdik (doğru olan, her sözünü yerine getiren), En'âm 55/146
es-Samed (her şeyin kendisine muhtaç olduğu, ihtiyacı olmayan), İhlâs 22/2
es-Selâm (kullarına güven veren), Haşr 101/23
es-Semî' (işiten, duyan), A'râf 39/200
eş-Şâhid (muttali olan, tanık), Enbiyâ 73/78
eş-Şâkir (şükreden ve çalışanı ödüllendiren), Bakara 87/158
eş-Şefî' (yardımcı ve koruyucu olan), Yûnus 51/3
eş-Şehîd (her şeye muttali olan, her yerde hazır olan), Burûc 27/9
eş-Şekûr (mükâfatları bolca veren, itaati ödüllendiren), Fâtır 43/30
et-Tevvâb (tövbeleri kabul eden), Bakara 87/37
el-Vâhid (eşi ve benzeri bulunmayan, tek olan), Sâd 38/5
el-Vâris (bütün varlıkların sahibi, bâkî olan), Kasas 49/58
el-Vâsi' (her şeyi kuşatan, ihsanı bol olan), Bakara 87/115
el-Vedûd (mü'minleri çok seven, çok sevilen), Burûc 27/14
el-Vehhâb (çok nimet veren, ihsanı bol), Sâd 38/9
el-Vekîl (güvenilen, her şeyin maliki ve yöneticisi olan), Müzzemmil 3/9
el-Velî (dost, seven), A'râf 39/155
ez-Zâhir (varlığı aşikâr olan), Hadîd 94/3
ez-Zâri' (ekinleri, bitkileri yetiştiren), Vâkıa 46/64

4.9. Allah'ın Bazı Örnek Sıfatlarının Geçtiği Âyetlerle Münasebeti

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Teâlâ, sadece Allah lafzı ile değil birçok sıfat ve isimle bizlere kendini tanıtmıştır. Âyet-i kerîmelerde esmâ-i hüsnâ ile dua edilmesi istenmiş, farklı şekillerde gelen "Allah'ın doksan dokuz -yüzden bir eksik- ismi vardır. Bunları ezberleyip benimseyen (ihsâ) cennete girer" hadîs-i şerifinde ise esmâ-i hüsnânın ezberlenip sayılması halinde cennete girileceği müjdesi verilmiştir (Tirmizî, "Daavât", 82, 3506). Bu müjdenin ardından doğal olarak esmâ-i hüsnânın mahiyeti, adedi, 99 sayısının dışına çıkılıp çıkılamayacağı, mevcut rivayetlerin kıyas ve tahlili, onu saymak ve ezberlemekten ne kastedildiği gibi mevzular tartışmaya açılmış ardından esmâ-i hüsnâ hakkında eserler telif edilmeye başlanmıştır.

Allah; O'nun zât ve özel ismidir. Diğer tüm isimlerin anlamlarını ihtiva ettiği kabul edilmiştir. Allah'ın zâtıyla ilgili "hay" ismi hayatını herhangi bir varlıktan almamak üzere, yaratıkların hayat bulması ve hayatta kalması O'nun emrine tâbidir. Yaşatan da öldüren de O olduğu için her şey O'na varacaktır (Yûnus 10/56; Kâf 50/43). Kur'an'da geçtiği bütün yerlerde zâtî bir isim olan "hay" ismi ile birlikte zikredilmiş olması dikkate alınarak "kayyûm" ismi ise "her varlığın yapıp ettiğini gözetleyip muhafaza eden" manasında Allah'ı nitelemektedir.

Allah'ın varlığının bilinmesi insan için zaruri bir ihtiyaçtır. Çünkü insan ancak onu yaratan Rabbi'nin varlığını kabul edip, ona yöneldiğinde, ona sevgi ve saygıyla tazimde bulunduğunda huzur bulur. Bunun için de insanın ilâh olarak kabul ettiği yüce varlığı gerçek anlamda tanınması ve bilmesi gerekir. İnsan fitratı inanmak, sevmek ve itaat etmek gibi eylemler üzerinedir. Allah'a inanmak, ona yönelmek ve onun buyruklarına uymak fitratın ve aynı zamanda dinin gereğidir. Bu sebeple ancak fitratı üzere yaşayan insan dünya saadetine vasil olur. Allah'a inanan ve onu yaratıcısı olarak kabul eden insan ona ulaşma çabası içindedir.

Allah Teâlâ güzel isimlerinin tecellilerini dünya hayatında; kullarına sonsuz merhameti, adaleti, ihsanı ve ikramıyla, dua ve isteklerine icabet edip, günahkâr kullarını bağışlamasıyla, zorlukları kolaylaştırıp, her sıkıntılarında onlara yardım eli uzatmasıyla, ayrıca inkârda aşırıya giden kulları cezalandırmasıyla, bilinen ve bilinmeyen bütün âlemlere hükmetmesiyle gözler önüne sermektedir. Bu tecellilere şahit olan insan, dünya hayatında Allah'a yakınlaşmak, onun sonsuz affına, merhametine, nimet ve ihsanına mazhar olmak ister. Bunun da Allah'ın ilâhî mesajı olan Kur'an-ı Kerîm'de kendini tanıttığı güzel isimlerinin manalarını kavrayarak ve yüce yaratıcısını bu isimlerle anarak mümkün olacağını düşünür. Nitekim Allah Teâlâ kullarından kendisine güzel isimleri ile dua etmelerini istemiştir. Her müslümandan duaların kabulünde önemli yeri olan esmâ-i hüsnâyı tefekkür ederek hayatının merkezine alması beklenir.

Kur'an-ı Kerîm'de dört âyette zikredilen "Allah'ın en güzel isimleri" anlamına gelen esmâ-i hüsnâ terkibi, A'râf sûresi 180. âyette: "En güzel isimler Allah'ındır. Ona güzel isimleriyle dua edin ve onun isimleri hakkında gerçeği çarpıtanları bırakın. Onlar yaptıklarının cezasına çarptırılacaklardır." şeklinde zikredilmiştir. Bundan başka İsrâ sûresi 110. âyette, Tâhâ sûresi 8. âyette ve Haşr sûresi 24. âyette aynı şekilde geçmektedir. Kur'an-ı Kerîm'de Allah'a nispet edilen isimlerin sayısı yüzü geçmekle

birlikte İslâm dünyasında meşhur olan doksan dokuz isim Hz. Peygamber'e isnat edilen Tirmizî rivayetinde zikredilmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm Allah'ın isimlerini bir tasnife tabi tutmaksızın bazen yakın anlamlarıyla bazen zıt anlamlarıyla kendi kompozisyonunda bize sunmaktadır. Allah'ın kendisini isimlendirdiği lafza-i celâl onun isimleri içinde içerik açısından en genel, kullanım açısından ise en özel olanıdır. Diğer bütün isimler lafza-i celâle isnad edilir ve Allah'ın isimleri olarak zikredilir. “Allah” ismi Kur'ân-ı Kerîm'de gramer kurallarına göre merfû, mansub ve mecrur olarak 2677 kere geçmektedir (Abdülbâki, 2007, s. 40).

“Allah” isminin etimolojik kökeni incelendiğinde bu konuda dil bilimcilerin ve İslâm âlimlerin görüş ayrılığına düştüğü görülmektedir. Dil bilimcileri arasındaki tartışma, lafzın mânaya delâleti ve kelimenin nereden türediği konusundadır. İslâm âlimlerinin ayrılığa düştüğü konu ise kelimenin müştak (türemiş) mı câmid (türememiş) mi olduğu konusudur. Bir grup bu ismin müştak olduğunu savunurken diğeri câmid olduğu kanaatindedirler. Câmid olduğunu düşünenler bu ismin yüce yaratıcının özel ismi olduğunu, Allah isminin herhangi bir mâna taşımadığını ve sözlükte bir mânası olmadığını, olsa bile zâtın özel ismi olduğu için bu manayı kaybettiğini savunmaktadırlar. Bu ismin dışındaki bütün isimler belli bir kökten türemiş olup belli mânalar ifade ettiği ve hatta bu mânalar zât-ı ilâhîye izâfe edildiği halde, Allah lafzı tüm bunların dışında tutulmuş câmid olduğu ve herhangi bir kökten türemediği kabul edilmiştir. Bu açıdan lafza-i celâl dışındaki isimlerin tamamı Allah ismini niteleyen sıfatlar konusundadır (Yılmaz, 2003, s. 203). Bu isim bütün sıfatların muhtevasını içermektedir. Bu nedenle Allah özel ismi tarih boyunca hiçbir varlığa ad olarak verilmemiştir. Bunun delili ise şu âyettir: “Hiç sen O'nun bir adaşı olduğunu biliyor musun?” (Meryem 19/65).

Mekkî ilk dönem sûrelerde Rab isminin en çok zikredilen isim olduğu görülmektedir. Kur'an'da Allah ismi 2697 kez, Rab ismi de 970 kez geçmesine rağmen, ilk indirilen 30 sûrede Rab ismi Allah isminin yaklaşık dört katıdır. Nâzil olan vahyin ilk beş âyetini incelendiğinde Mevdûdî “Rab” isminin ilim, yaratma, bilgi ve cömertlik ile zikredildiğini ifade etmektedir. İlk âyette geçen “Rab”, yaratma vasfı ile zikredilmiştir. Hz. Peygamber özelinde hem Mekke hem de civar bölgelerde insanlığın fitrata zıt olarak davranış ve inançlarda bulunduğu, vahdet akîdesinden uzaklaşıldığı

bir dönemde insanın yaratılışı ele alınarak tek olan Allah'a vurgu yapılmıştır (Mevdûdî, 1990, s. 14-16).

İlk vahyin ardından birkaç günden üç yıla kadar vahyin kesildiğine dair çeşitli rivayetlerle beraber, Hz. Peygamber tekrar vahiy ile muhatap olmak ümidiyle Hira dağına gidiyor ancak beklediği vahyi alamıyordu (Şulul, 2015, s. 287). Bu sırada vahiy nâzil olduğuna dair haberler Mekke'de duyulmuş ve vahyin kesilmesiyle onunla alay edenler olmuştur. Ardından da “Ey örtünüp bürünen (Peygamber!) Kalk da uyar. Rabbini yücelt. Elbiseni temiz tut. Pislikten uzak dur. Yaptığını çok görerek başa kakma. Rabbinin rızasına ermek için sabret. Sura üfürüldüğü zaman var ya; işte o gün çetin bir gündür. O gün kâfirler için hiç kolay değildir” (Müddessir 74/1-10) âyetleri nâzil olmuştur (Taberî, 2001, s. 400).

Vahyolunan ilk âyetlerde Rab ismi özelinde Hz. Peygamber'e hem sabretmesi hem de Rabbini yüceltmesi tavsiye edilmektedir. İnkarcılar henüz peygamberliğin başında isyanları sebebiyle âhiret ve kıyamet ile uyarılmıştır. Her ne kadar sûrede açıkça bir esmâ zikredilmese de Tebbet nüzûl sırasına göre, bir önceki sûre olan Müddessir sûresindeki “Rabbin için sabret.” âyetinin sebep ve sonucu mahiyetindedir. Daha önce geçen Rab, bu aşamadan sonraki sûrelerde geçecek olan “Habîr, Muhîr ve Alîm” gibi esmâ-i hüsnâ ile dolaylı bir şekilde işlenmiştir.

Bundan sonraki süreçte artık kıyamet, âhiret ve sonuçları ve Hz. Peygamber'in nübüvveti konu edinmeye başlanmıştır. Tekvîr sûresi ile çoğunluğu âhireti inkâr eden müşriklere âhirete giden adımların ilki olan kıyamet sahnesi, muhatapların zihninde tasvir edilerek bu hakikati idrak etmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Sabaha, akşama ve yıldızlara yemin edilerek Hz. Peygamber'in risâletinin doğruluğu vurgulanmıştır. Kur'an'ın Allah katından Cebrâil aracılığı ile indiği, şeytan sözü olmadığı, Hz. Peygamberin müşriklerin iddia ettiği gibi mecnun olmadığı, Cebrâil'i aslî hüviyetinde gördüğü, Kur'an'ın hidâyete ulaşmayı dileyen herkes için de bir rehber olduğu açıklanmıştır (Tekvîr 81/27-28).

Kıyametin kopması esnasında meydana gelecek olaylar üzerinden peygamberlik ispatlanmaya, akabinde de Kur'an'ın Allah katında itibarlı olduğu, Allah'ın âlemlerin Rabbi olduğu ve O dilemedikçe kimsenin bir şeyi dileyemeyeceği zikredilmiş, seçimin yalnızca Allah'ın elinde olduğunu vurgulamıştır (Tekvîr 81/27-28). “Âlemlerin Rabbi olan Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.” Bu şekilde de her

yönden delillerle kuşatılmış olan inkârcıların gerçeklerle karşı karşıya kaldıklarında hiçbir makul gerekçelerinin olmayacağı ve Allah'ın azameti dile getirilmektedir.

A'lâ sûresiyle de Allah, Hz. Peygamber özelinde muhataplara kendisini yüceltmesini emretmiştir. Resûlullah özelinde Mekkeli müşriklere, putlar zikredilmeden ve açık açık yerilmeyecek şekilde hakikatler gösterilmektedir. Bu hakikatler arasında, âhireti inkâr eden müşrikler için temsil yoluyla, zamanın ilerlemesiyle kuruyup rüzgârda savrulduğu ve bitkilerin yağmur suyu ile yeşillendiği, açıklanmaktadır. Toprak, yağmur, bitkiler ve insan örneğiyle “A'lâ olan Rabbin kudreti” gösterilmektedir. Putlar ise bu ulûhiyet vasıflarından âcizdir. Dolayısıyla ubûdiyet âciz olan put, melek, cin ve yıldız gibi sonradan yaratılanlara değil, A'lâ ve Rab olma kudretine mâlik olan Hâlık'a layıktır.

Peygamberlik ile birlikte çekilen maddî manevî sıkıntıların, nihâyetinde fetih ve İslâm'ın çağrısı ile kolaylaşacağı müjdelenmiş inkârcılara da aynı mesaj verilerek, zulmün sürekli olmayacağı, Allah'ın “Muhît” ismiyle müşrikleri yakalayacağı ve zulmün sonra ereceği, “Rahmân” sıfatıyla da müminleri koruyacağı ve muzaffer kılacağı açıklanmıştır (Elik ve Coşkun, 2016, s. 1435). Geçmişte helak olan Âd, Semûd kavimleri ile Firavun gibilerinin zalimliklerinden uzaklaşanlara, “Gafûr, Rahmân ve Rahîm” esmâsıyla ebedi saadet yurdu olan cennet vaat edilmiştir.

“Rabbin adına kurban kes” (Kevser 108/2) buyrulmuş, putlardan yüz çevrilerek sadece Allah adına kurban edilmesi emredilmiştir. Zihinlerde birlenmeye çalışılan inanç, kurban ve namazın sadece Rab olan Allah'a has kılınmasıyla yalnızca fikirde değil fiilde de tevhit inancına dönüşüm gerçekleştirilmiştir.

İlk dönem Mekkî sûrelerden olan Felak sûresinde kendisinden sığınılacak şeyleri, Nâs sûresinde ise kendisine sığınılacak “Rab, Melik ve İlâh'a” vurgu yapılmıştır. Felak sûresinde Felak'ın Rabbi'ne yani “gecenin zifiri karanlığını yırtıp gündüzü getiren, nimet verdiği kullarına huzur, rahatlık ve sakinet lütfeden, onları dert, tasa ve kederden kurtaran, eğiten ve gözeten Rabbe” sığınma vardır. Nâs sûresinde ise insanların “Rabbi, Melik'i ve İlâh'ına” sığınma mevcuttur. Rab Allah, burada Melik ve İlâh'tır, her şeye muktedirdir. İnsanların ve cinlerin vesvesesini yok etmeye kâdir olan tek mabuddur (Câbirî, 2014, s. 91).

İhlâs sûresinin nüzülü ile birlikte yeni bir merhaleye geçilmiştir. Dikkati çekilen müşrikler, Hz. Peygamber'e gelerek “Bize Rabbinizi tanıtır” sorusunu

yöneltiltiklerinde İhlâs sûresi vahyolunmuştur (Taberî, 2001, s. 727). Bu sürece kadar bildirilen Rab ismine ek olarak ilk kez bu sûrede “Allah”, “Ehad” ve “Samed” isimleri zikredilerek hafızalardaki Allah tasavvuru kararlaştırılmaya devam edilmiştir. Parçalanan ve dağılan Allah itikadı keskin ve kesin bir dil ile vahdâniyete dönüştürülmektedir. Zira Allah inancı müşriklerde mevcut bir durumdur (A’râf 7/28; Yûsuf 12/106; Ankebût 29/61, 63; Lokmân 31/25; Zümer 39/3,38). Ancak bu inançla birlikte putları O’na ortak koşmuş, melekleri de O’nun kızları addetmiş bulunmaktaydılar (Nahl 16/57; İsrâ 17/40; Zuhruf 43/19; Necm 53/19-20). Bu inançları çürütmek ve müşrik kimliğinde yer alan çoğulcu tanrı anlayışını reddetmek adına ilk âyette “Allah ve Ehad” isimleri zikredilmiştir. İlahlıkta ikincisinin olmadığı, benzersiz, zât, sıfat, fiil ve inançta asla paylaşımı ve ortağı kabul etmediğini, her durum ve mekânda bir, biricik olduğu belirtilmiştir.

“Samed” ismi ile de hiçbir şeye muhtaç olmadığı, eksiksiz, kusursuz olduğu, kendisine kimsenin nüfuz edemediği, O’nun ise her şeye nüfuz edebildiği, her şeyin ise O’na muhtaç olduğu hatırlatılmaktadır. “Doğmamış ve doğurmamıştır” (İhlâs 112/3) âyetiyle de müşriklerin melekleri, Hıristiyanların Mesih’i, Yahudiler’in de Uzeyr’i (Tevbe 9/30) Allah’ın çocukları olarak görme inanışları çürütülmüştür. Zikir, fikir ve fiilde mabud görülen hiçbir varlık Allah’ın benzeri değildir. O, putlar gibi bakıma ihtiyacı olmayandır. O, ezelden ebede, her yücelik makamında eşi olmayandır. İdrak edilen, edilmeyen, bilinen, bilinmeyen, kısaca bütün noksanlıktan münezzehtir. O’ndan başka ilâh olmadığı gibi O, Allah’tır tasavvuru yerleştirilmiştir.

Kur’an’ın özeti şeklinde yorumlayabileceğimiz Fâtiha sûresiyle hamdin sadece âlemlerin “Rabbi, Rahmân ve Rahîm, ahiretin Mâlik/Melik’i olan Allah’a” mahsus olduğu buyrulmakta, “Rahmân ve Rahîm” esmâsı da ilk kez kullanılarak yarattıklarına hayat bahşeden, merhamet eden, onlara, sağlık ve akıl veren, isyana bulaşmış kimselerin hidayeti için peygamberler ve kitaplar gönderenin Allah olduğu gerçeği bildirilmektedir. Din gününün “Mâlik’i” ile de âhiretin varlığına ve âhirette hükmün yalnızca Allah’a ait olduğu, hayatın yalnızca bu dünyadan ibaret olmayıp din gününde insanın yaptıklarının karşılığını eksiksiz göreceği zihinlere nakşedilmektedir. Bu gibi sıfatlar genelinde kul, yalnızca Rabb’ine ibadet etmeli yalnızca Rabbinden yardım dilemelidir. Dünyada ve âhirette yaşamın ve ölümün kaidelerini belirleyen de Allah’tır. O Mâlik’tir. Mâlik mülkünde istediği tasarruf hakkına sahiptir. Bu sebeple de kişi O’nun belirlediği sınırların dışına çıkmamalı, yalnız Allah’tan yardım istemeli

ve yalnız O'na kulluk etmelidir. Çünkü O'ndan başka yardım istenecek yaratıcı da yardım edecek kuvvet de yoktur (Elik, 2016, s. 35).

İhlâs ve Fâtiha sûrelerinde geçen isim ve sıfatlar ile Rabb'in güçlü ve hak oluşu, putların ise ilâhlık davasında âciz ve bâtil oluşu gözler önüne serilmiştir. Bu şekilde müşriklerden tevhid akîdesine dönmeleri istenmiş, mabudiyet ve yardım istemenin yalnızca tek ilâha yani Allah'a has kılınması emredilmektedir. Vahdâniyete dönüşün ardından, âlemlerin Rabbi kullarından “Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapkınlarınkine değil. (Âmin) (Fâtiha 1/5-7) diyerek dua etmelerini istemiştir.

Hz. Peygamber müşriklere “Rahmân'a” secde edilmesini dile getirince, müşrikler “Rahmân nedir? Biz Yemenli Rahman'dan (Müseylimetülkezzâb) başkasını tanımayız” diye cevap vermişler. Bu hadise üzerine Rahmân sûresi nâzil olmuştur (Mukâtil 2003, s. 191). Rab isminin mükerrer olarak “O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?” diye sorularak zikredildiği Rahmân sûresinde ilk defa ebedî saadet ve tasvirleri, müminlere çektikleri sıkıntılara karşı cennet ile müjde, müşriklere de zalimlikleri ve inkârı dolayısıyla ise açık bir şekilde cehennem ile tehdit vardır.

Sûrelerin peş peşe inmesiyle yeni sıfatlar gelmeye devam etmiştir. Burûc sûresi ile Allah'ın, “Gafûr, Vedûd” isimleri zikredilmiş, Semûd ve Firavun tekrar hatırlatılarak Allah'ı inkârlarından dolayı onları Muhît ismiyle arkalarından yakaladığı, kuşattığı bildirilmiştir.

Esmâ-i hüsnâ ile peygamberliğin genel esasları Tevhid, nübüvvet ve âhiret konuları ile birlikte işlenmiştir. Allah'ın varlığı ve birliği bilhassa “Rab ve Allah” ismiyle sağlanmaya çalışılmıştır. Rab ve Allah isimleri ile müminlere verilen nimetler, yoktan var edilme süreci, dünya hayatı, âhiretin varlığı, hesabın görüleceği, sonucunda da cennet ya da cehenneme girileceği hatırlatılarak melek, cin, put ve yıldız gibi mahlûklara nispet edilen ulûhiyet anlayışı yerilerek Tevhid akîdesi vurgulanmıştır. Bütün esmâ-i hüsnâyı içinde barındıran tek ismi olan “Allah” ilk dönem Mekkî sûrelerde Rab esmâsından sonra en çok zikredilen isim olmuş ve bazı âyetlerde iki defa olmak üzere toplam 22 defa kullanılmıştır (Alak 96/14; Müddessir 74/31,56; Tekvîr 81/29; A'lâ 87/7; Nâs 114/3; İhlâs 112/1-2; Fâtiha 1/1; Necm 53/23, 25, 26, 31, 58, 62; Şems 91/13; Burûc 85/8, 9, 20; Tîn 95/8).

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuç

Kur'an, ulûhiyetin nihayetsiz özelliklerini ortaya koyacak en güzel isimlerle Allah'ı anlatıp tanıtmaktadır. Bu ilâhî isimler vasıtasıyla insan, hayatının her anında Allah ile bir irtibat kurma imkânına kavuşur. Kur'an, insanlığa bildirdiği esmâ-i hüsnâ bağları ile şirk tezahürünün ayrı ayrı tanrılara dağıttığı birçok kavramı, Allah ile münasebete koyarak tevhit bağlamında insanın hayatını inşa ve ihya eder. Allah'a yaraşmayan isim ve sıfatlar vermek veya vaz ettiği bazı isimleri O'na vermemek, O'nun isimlerini putlar hakkında kullanmak yahut o isimleri te'villerle gerçeğinden saptırmak, Allah'ın isimleri konusunda vahdet telakkisi ile bağdaşmaz.

Mekke ve Medine dönemi olarak iki kısma ayrılan Kur'an vahyinin Mekke döneminde adeta bir bilinç inşası yapılmıştır. Bu dönemde vahiy yaklaşık olarak on yılı aşkın bir sürede gerçekleşmiştir. Burada olayların ruhuna uygun bir tarzda zihniyet inşası gerçekleşmiştir. Bu süreç içerisinde vahiy kimi zaman olaylara paralel şekilde gelmiş, kimi zaman sorulan sorulara cevap olarak gelmiş, kimi zamanda insanları yönlendirmek üzere gelmiştir. Mekke yıllarında yeni bir toplum inşa etme tam olarak gerçekleşmemiştir. Çünkü yaşanan ortam ve olaylar buna uygun değildir. Medine döneminde ise artık yeniden bir toplum inşa edilmeye başlanmıştır. Bundan dolayı Mekke yıllarının sonlarına doğru zihniyetin olgunlaşmasıyla Medine dönemine bir hazırlık yapılmıştır. Artık yeni bir sosyal düzenin oluşacağı, nâzil olan âyetlerden de anlaşılmaktadır. İlâhî vahyi hem geçmişe hem de nâzil olduğu dönemden geleceğe yönelik boyutlarıyla okumanın dönemler arasındaki bağlantıyı kurmada çok büyük katkısı olacaktır.

Çalışmamızda ele aldığımız Mekkî ve Medenî sûreler arasında üslûp ve içerik bakımından gözle görülür farklar bulunduğu âşikârdır. Genel anlamda vahiy ve olgular arasında bir paralelliğin olduğu da görülmektedir. Her iki dönemde inen ve çalışmamızda iniş sıralamasına göre tasnifi yapılan Allah'ın sıfatlarında da bu fark ve vahiy olgusu paralelliği vardır. Kur'an'da zikredilen isimlerin doğru bir şekilde

anlaşılmasında da rol oynayan siyak ve sibak bağlantısı azımsanmayacak bir öneme sahiptir. Zira Alak sûresi ile Tûr sûresi arasında inen Allah'ın sıfatları incelendiğinde konular Mekkî sûrelerin içeriği ile benzerlik arz etmektedir. Vahyin başlangıcından Medine'ye hicrete kadar inen bu sûrelerdeki Allah'ın sıfatlarında İslâm'a ilk çağrılar, tevhid hassasiyetini, câhiliye kimliğinin yerine İslâm kimliğinin geliştirilmesini, tarihi örnekleri, evrensel tebliği, açıktan daveti, işkence ve boykot yıllarında müminlerin birlik beraberliğini içeren isimler göze çarpmaktadır. Bakara sûresi ile başlayıp Mâide sûresi ile son bulan Medenî sûrelerde geçen Allah'ın sıfatlarında ise daha çok toplumsal konular, mücadele ve savaş hukuku, diğer toplumlarla birlikte yaşama ahlâkı, fert, aile ve toplumsal konuları içeren sıfatlar karşımıza çıkmaktadır.

Netice olarak vahiy ilâhî bir inşa anlamına geldiği gibi vahyin nüzûl sıralaması da bir ilahi inşa sürecidir. Allah esmâ-i hüsnâ ile bağlantılı olarak talim ve terbiyeyi de belli bir sürece bağlamıştır. Kur'an'ın nüzûl süreci Kur'an'ın anlaşılmasında hangi öneme sahip ise, Allah'ın sıfatlarının talim süreci de ilâhî esmâyı anlamada aynı öneme sahiptir. Başka bir ifadeyle Mekkî ve Medenî ayrımı ile bu dönemlerdeki sûrelerin üslûp ve içeriklerini bilmenin tefsir ilmine katkısı ne ise bu dönemlerde inen Allah'ın sıfatlarını ve iniş sıralamasını bilmenin tefsir ilmine bir o kadar katkısı olacaktır.

Allah'ın sıfatları daha önce muhtelif çalışmalarca çeşitli yönlerden ele alınmış fakat bu çalışmaların hiçbirinde bu sıfatlar iniş sıralamasına göre bir tasnife tabi tutulmamıştır. Kur'an'ın nüzûl sürecini tam ve doğru tespit edebilmekteki zorluk bu konudaki caydırıcı unsurların başında gelmektedir. Kur'an'ın nüzûl sıralaması hususunda son söz şimdiye kadar söylenememiştir, bundan böyle mümkün olması alanın uzmanlarının gayretli çalışmalarına bağlıdır.

Allah'ın sıfatları konulu çalışmamızın yöntemi tefsir ilmine farklı bir yönden katkı sağlayacaktır. İniş sıralamasına göre tasnif ettiğimiz Allah'ın her bir sıfatı indiği ortam, zaman ve bağlam ile birlikte daha detaylı incelediğinde bu katkı daha da bariz bir şekilde ortaya çıkacaktır. Bizim çalışmamızdan sonra da bu konu daha etraflıca çalışılmaya devam edilmelidir. Allah'ın Kur'an'da geçen sıfatlarının nüzûl sırasına göre incelenmesi şeklinde sınırları çizilen tezimizden başka bahsi geçen sıfatlar yine nüzûl sırasına göre sûre sûre işlense, her bir sıfattan önceki ve sonraki âyetler siyak ve sibak bağlamında değerlendirilse, mezkûr sıfatların anlamları ilk dönem sözlükler

üzerinden irdelense buna göre de her bir sıfat ile ilgili çıkarımda bulunulsa böyle bir çalışmanın tefsir alanına değerli katkılar sunacağı aşikardır.

Kanaatimizce Kur'an'ın mûcizevî üslubuna yönelik bu tarz çalışmalar hem muhataplarının Kur'an anlayışlarını hem de ona olan bağlılıklarını arttıracaktır. Bu çalışma, Allah'ın sıfatlarının nüzûl sürecine ilişkin incelemesi ile sınırlı tutulmuştur. Bu sebeple Kur'an'da bulunan Allah'ın esmâ ve sıfatlarını da içine alacak daha geniş kapsamlı yeni çalışmalar alana önemli bir katkı sağlayacaktır. Şu da bir vâkıdır ki tezimizde ele aldığımız Allah'ın sıfatları ile yegâne kutsal varlık tanımlanmaya çalışıldığı için meramın en iyi anlaşıldığı yerde bile ifademiz eksik kalacak izahta mutlaka noksanlıklar olacaktır.

5.2. Analiz

Allah'ın varlığının bilinmesi insan için zaruri bir ihtiyaçtır. Çünkü insan ancak onu yaratan Rabbi'nin varlığını kabul edip, ona yöneldiğinde, ona sevgi ve saygıyla tâzimde bulunduğu huzur bulur. Bunun için de insanın ilah olarak kabul ettiği yüce varlığı gerçek anlamda tanınması ve bilmesi gerekir.

Allah'a inanan ve onu yaratıcısı olarak kabul eden insan ona ulaşma çabası içindedir. Bu aşamada Allah'ın sıfatları Allah-insan ilişkisi inşasında çok önemli bir yere sahiptir. Onun sıfatlarını tanıdıkça yaşadığı evreni, tabiatı ve Allah-âlem ilişkisini daha sağlam temellere dayandıran insan, her şeyin yegâne sahibi olan Allah karşısında acizliğini kabullenecektir.

Allah Teâlâ sıfatlarının tecellilerini dünya hayatında; kullarına sonsuz merhameti, adaleti, ihsanı ve ikramıyla, dua ve isteklerine icabet edip, günahkâr kullarını bağışlamasıyla, zorlukları kolaylaştırıp her sıkıntılarında onlara yardım eli uzatmasıyla, ayrıca inkârda aşırıya giden kulları cezalandırmasıyla, bilinen ve bilinmeyen bütün âlemlere hükmetmesiyle gözler önüne sermektedir. Bu tecellilere şahit olan insan, dünya hayatında Allah'a yakınlaşmak, onun sonsuz affına, merhametine, nimet ve ihsanına mazhar olmak ister. Bunun da Allah'ın ilâhî mesajı olan Kur'an-ı Kerim'de kendini tanıttığı sıfat ve isimlerinin manalarını kavrayarak ve yüce yaratıcısını anarak mümkün olacağını düşünür. Nitekim Allah Teâlâ kullarından, kendisine güzel isimleri ile dua etmelerini istemiştir. Duâların kabulünde önemli yeri

olan esmâ-i hüsnâyı tefekkür ederek hayatın merkezine almak her müslümanın görevidir.

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'a nispet edilen isimlerin sayısı yüzü geçmekle birlikte İslâm dünyasında meşhur olan doksan dokuz isim Hz. Peygamber'e isnad edilen Tirmîzî rivayetinde zikredilmektedir. İnsan Allah'a yakın olduğu takdirde yaratılış gayesini ve ilâhî mesajın maksudını doğru çözümleyerek Allah'ın sıfatları ve isimleri rehberliğinde, O'nu daha yakından tanıma ve daha iyi anlama çabası içerisinde olur.

Vahyin doğru anlaşılması, indiği dönemin ve o dönemde vahye muhatap olanların içinde bulunduğu şartların anlaşılmasına bağlıdır. Bu anlama faaliyeti, vahiyle olgu arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak suretiyle sağlanabilir. İlgili bağlantı ise vahyin, dönemin olaylarına paralel bir kronolojisini oluşturmaya bağlıdır. Âyet veya sûrelerin kronolojisi bugüne kadar net bir şekilde ortaya konulamamıştır. Öteden beri kullanılan esbâb-ı nüzûl, Mekkî ve Medenî gibi konular net bir kronoloji oluşturmak için yeterli bilgi sunmasa da kronoloji oluşturma konusunda araştırmacıyı yönlendirebilecek tarihi bilgiler içermesi açısından önem arz etmektedir. Bu türden çalışmalarda daha doğru sonuçlar elde edilmesi, tefsir kaynaklarının siyer kaynaklarıyla beraber okunmasını gerekli kılmaktadır.

Vahyin hangi sıra ile indirildiğine, zaman içerisinde içerik ve söylemde ne gibi değişimler olduğuna dair yaklaşık tespitler ortaya konabilir. Kronoloji oluşturmaya yönelik çalışmalarda farklı sonuçların çıkmasına ve herkesçe kabul edilebilecek bir nüzûl sıralaması oluşturmanın imkânsızlığına rağmen bu tür okumaların vahyin doğru anlaşılmasına yapmış olduğu katkı açıktır.

Kaynağı ve tespit yöntemi hakkında tartışmalar olsa da elimizde sûrelerin öteden beri kabul edilmiş bir nüzul sıralaması vardır. Bu sıralamanın tartışılıyor olmasının asıl nedenleri ise; ilgili sıralamadaki sûrelerin yerleri ile yaşanan olayların kronolojisi konusunda ortaya çıkan farklılık, sûrelerin sıralamadaki yerleri ile iniş zamanına işaret eden rivayetler arasındaki farklılık ve bazı sahâbîlere ait değişik nüzûl tertiplerinin varlığıdır. Buna aynı sûre hakkında birbiri ile çelişen rivayetler de eklendiğinde, sûre ve âyetlerin indiği tarihin net bir şekilde tespit edilmesi, istisnalar dışında pek mümkün gözükmemektedir. Yaptığımız inceleme ve değerlendirmeler, Kur'an'ı daha iyi anlamaya yönelik olarak ortaya konan kronolojik okumaların azımsanamayacak ölçüde zorlukları olduğunu ortaya çıkarmıştır. Buna rağmen gerek

sûre içerikleri gerekse sûreler ve içerdiği âyetlerin bazıları hakkında nakledilen sebeb-i nüzûl rivayetleri dikkate alınarak, ilgili sûreyi birtakım önemli olaylarla ilişkilendirmek ve yaklaşık bir zaman tespiti yapmak mümkündür.

Sûrelerin dönemseller tespitine yönelik yapılan çalışmalarda, eldeki bilgilerin farklı yorumlandığını gördük. Bu çalışmalarda bizim incelediğimiz döneme hangi araştırmacının hangi sûreleri yerleştirdiğini ve bunun gerekçelerini irdeleyerek tercihlerde bulunduk. Daha sonra gerek bu tercihleri ve sıralamaları, sebeb-i nüzûle dair rivayetleri ve sûre içeriklerini dikkate alarak inmesi muhtemel sûreleri tespit ettik.

Tezimizde oryantalistlerin görüşlerine yer vermemizin nedeni nüzûl sıralaması konusunu ilk onların gündeme getirmiş olmasıdır. İslam tarihinde mevcut mushaf tertibi konusunda bir icmâ söz konusu olup mushafın kutsiyetine halel getirmemek için sûrelerin ayrıca nüzûl sıralamasına göre incelenmesi gibi bir ihtiyaç hasıl olmamıştır. Nüzûl sıralaması konusunu ilk olarak oryantalistlerin gündeme getirmiş olması bu alanda kendilerinden önce hiçbir çalışmanın olmadığı anlamına gelmez. Bilakis İslam dünyasında sahabeden itibaren mushaf tertibinin dışında farklı tertipler de ele alınmış olup aslında oryantalistlerin bu söz konusu çalışmalardan ilham aldığı ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- Abdulhamid, İ. (1983). *İslâm 'da itikadî mezhepler ve akaid esasları*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Abdülbâkî, M. F. (2007). *El- mu'cemü'l- müfehres li- elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Dâr'ul-Hadîs.
- Akpınar, A. (2013). Mekkî âyetlerde müminlere yönelik hitaplar. *Kur'an Nüzûlünün Mekke Dönemi Sempozyumu*, Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, ss. 278-302.
- Albayrak, H. (2018). *Kur'an'ın bütünlüğü üzerine*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Âlûsî, Ş. M. (tarihsiz). *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî.
- Askalânî, E. Ş. A. (h. 14012). *El-isâbe fî temyîzi's-sahâbe*. Beyrut: Dâru'l-Cil.
- Bağdâdî, A. (2007) *El-fark beyne'l-firak*. Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs.
- Bâkılânî, K. E. B. (2001). *Kitâbü'l-intisâr li'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru İbn Hazm.
- Bell, R. (1953). *Introduction to the Qur'an*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Biçer, R. (1999). *Ebû Bekr ibnü'l-Arabî ve el-emedü'l-aksâ*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bilgin, A. (2018). *Kur'an'ı tanımak*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- Buhârî, M. İ. (tarihsiz). *El-câmi'u's-sahîh*. Beyrut: Merkezü'r-Risâleti li'd-Dirâseti ve Tahkîki't-Türâs.
- Câbirî, M. A. (2014). *Siyer eşliğinde Kur'an'ı anlamak fehmü'l-Kur'an nüzûl sırasına göre tefsir*. 3 Cilt. İstanbul: Mana Yayınları.
- Cerrahoğlu, İ. (1997). *Tefsir usulü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çelebi, İ. (2009). Sıfat. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 37, 100-106.
- Çetin, A. (2006). Nesih. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 32, 579-581.
- Dağ, M. (2013). *Tenzilden tezyine mushaf-ı şerif*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Demir, N. D. (2015). *Kur'an'ın kronolojik yaklaşımla tefsiri meselesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirci, M. (1997). *Kur'an tarihi*. İstanbul: İFAV Yayınları.
- Demirci, M. (2009). *Tefsir usulü*. İstanbul: İFAV Yayınları.
- Derveze, M. İ. (h. 1383). *Et-tefsîrü'l-hadîs*. Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye.

- Derveze, M. İ. (2008). *Kur'an'ı anlamada usul*. İstanbul: Ekin Yayınları.
- Dirâz, M. A. (1993). *Kur'an ahlâkı*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Dirâz, M. A. (1997). Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûl sırasına göre tertip edilmesi teklifine edebi eleştirisi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1), 245-263.
- Dirâz, M. A. (2006). *Kur'an'a giriş*. Ankara: Kitabiyat Yayınları.
- Duman, M. Z. (2006). *Beyânü'l-hak (Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûl sırasına göre tefsiri)*. Ankara: Fecr Yayınevi.
- Dumlu, Ö. ve Savaş, R. (2010). Nüzûl sırasına göre âyet âyet Kur'an'ın yorumu. *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar*. (2), 164-180.
- Ebû Hanîfe, N. S. (2017). *El-fikhü'l-ekber*. İstanbul: Akasya Yayıncılık.
- Elik, H. ve Coşkun M. (2016). *İndirildiği dönemin ışığında Kur'an tefsiri tevhit mesajı*. İstanbul: İFAV Yayınları.
- Ersöz, İ. (1996). *Kur'an tarihi*. İstanbul: Ravza Yayınları.
- Eş'arî, E. H. (1952). *El-lüma' fi'r-red alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bida*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Fadl, H. A. (1991). *İ'câzü'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Ammân: Dâru'l-Beşîr.
- Gazzâlî, M. T. (1982). *El-maksadü'l-esnâ fi şerhi esmâillâhi'l-hüsnâ*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Gölcük, Ş. ve Toprak S. (2015). *Kelâm tarih-ekoller-problemler*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Görgün, H. (2007). Theodor Nöldeke. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 33, 217-218.
- Gözeler, E. (2010). Kur'an âyetlerinin tarihlendirilmesinde batılı yaklaşım. *AÜİF Dergisi*. Cilt 51 (2), ss. 295-326.
- Gözeler, E. (2016). *Kur'an âyetlerinin tarihlendirilmesi*. İstanbul: Kuramer Yayınları.
- Gül, A. R. ve Gördük, Y. E. (2019). *Tefsir (Sûrelerin nüzûl sırasına göre analizi)*. İstanbul: Lisans Yayınları.
- Hamîdullah, M. (2000). *Kur'ân-ı Kerîm târihi*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Hanbel, A. M. (1995). *El-müsned*. 1. Baskı. Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî.
- Hasnâvî, M. (2000). *El-fâsıla fi'l-Kur'ân*. 2. Baskı. Ummân: Dâru Ammâr.
- Hilâlî, S. M. (2014). *El-istiâb fi beyâni'l-esbâb*. 3 Cilt. Demmam: Dâru İbni'l-Cevzî.
- Irwin, R. (2008). *Oryantalistler ve düşmanları*. İstanbul: YKY Yayınları.
- İsfahânî, R. (1961). *El-müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. 4 Cilt. Kahire: Müessesetü'r-Risâle.
- Izutsu, T. (2012). *Kur'an'da tanrı ve insan*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- İbn Atıyye, E. (1993). *El-muharrerü'l-vecîz fi tefsiri'l-kitâbi'l-azîz*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Fûrek, (1987). *Mücerredü makâlâti's-şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.

- İbn Hazm, M. A. (1982). *El-fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*. Riyad: Dâru't-Tayyibe.
- İbn Hişâm, M H. (tarihsiz). *Es-sîretü'n-nebeviyye*. Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- İbn Kayyim, C. (1995). *El-kavâidü't-tayyibât fi'l-esmâ ve's-sıfât*. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd.
- İbn Manzûr, E. F. (2005). *Lisânü'l-Arab*. 4 Cilt. Tunus: Dâru't Tunûsiyye.
- İbn Teymiyye, E. A. (1980). *Mukaddimetün fi usûli't-tefsîr*. Beyrût: Dâru Mektebeti'l-Hayât.
- Kattân, M. H. (2000). *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Mektebetü'l- Maârif.
- Koçyiğit, H. (2013). *Mekkî âyetlerde sosyolojik unsurlar*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Kurtubî, E. A. (2006). *El-câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. 22 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l Arabî.
- Kutub, S. (2019). *Kur'an'da edebi tasvir*. İstanbul: Beka Yayıncılık.
- Maşalı, M. E. (2006). Mushaf. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 31, 242-248.
- Mevdûdî, E. A. (1990). *Tefhîmü'l-Kur'ân*. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Mevdûdî, E. A. (1990). *Kurân-ı Kerîm'de Dört Terim*. İstanbul: Seçkin Yayıncılık
- Meydânî, A. H. (2018). *Kur'an'ı anlamının kaideleri*. İstanbul: Yarın Yayınları.
- Muir, S. W. (1987). *The Corân*. London: Society for Promoting.
- Muir, S. W. (1923) *The life of Mohammed*. Edinburgh.
- Mukâtil, b. Süleyman. (2003). *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Nevevî, E. Z. (1972). *El-minhâc fi şerhi sahîhi müslim b. el-haccâc*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye
- Nöldeke, T. (1961). *Geschichte des Qorans* Hildesheim: Georg Olms Yayınları.
- Nöldeke, T. ve Friedrich S. (1970). *Kur'an tarihi*, İstanbul: İlke Yayınevi.
- Okumuş, M. (2007). Kur'ân-ı Kerîm'in kronolojik okunuşunun muhasebesi. *I. Kur'an Sempozyumu*, Çorum: ss. 91-109.
- Okumuş, M. (2009). *Kur'an'ın kronolojik okunuşu Muhammed İzzet Derveze örneği*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- Özler, M. (1997). İlahi isim ve sıfatları tespit yöntemi. *EKEV Akademi Dergisi*. Cilt 1 (1), 65-79.
- Öztürk, H. (2011). *Ebedi mucize Kur'an*. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Öztürk, M. (2004). *Kur'an'ı kendi tarihinde okumak -tefsîrde anakronizme ret yazıları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Polater, K. (2007). Kur'an'daki esmâü'l-hüsnâ ve tenâsüb. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*. (1), ss. 43-63.
- Râzî, F. (1981). *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- Sâlih, S. (1990). *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-İlm lil-Melâyîn.

- Savaş, R. ve Dumlu Ö. (2010). Nüzûl sırasına göre âyet âyet Kur'an'ın yorumu tarihten günümüze Kur'an'a yaklaşımlar. *İlim Yayma Vakfı*. İstanbul: ss. 163-180.
- Serinsu, A. N. (2012). *Kur'an ve bağlam*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Sinanoğlu, A. (2005). *Kelam tarihinde tanrı tasavvurları*. Ankara: Avrasya Yayınları.
- Sipahioğlu, A. (2015). *Vahiy ve muhasara boykot dönemi nâzil olan sûrelerin tespiti*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Süyûtî, C. (1987). *El-itkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. (Çev: S. Yıldız ve H. A. Çelik). 2 Cilt. İstanbul: Hikmet Neşriyat.
- Süyûtî, C. (1954). *El-câmi'u's-sağır*. Mısır: El-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Küttâb.
- Şehristânî, M. (1975). *El-milel ve'n-nihal*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Şehristânî, M. (2008). *Mefâtihu'l-esrâr ve mesâbîhu'l-ebrâr*. Tahran: Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsât li't-Türâs.
- Sicistânî, E. H. (2011). *Kitâbü'l-mesâhif*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Şulul, K. (2015). *İlk kaynaklara göre Hz. Peygamber devri kronolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Taberî, M. C. (2001). *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. 25 Cilt. Kâhire: Müessesetü'r-Risâle.
- Topaloğlu, B. (1995). Esmâ-i hüsnâ. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 11, 404-418.
- Türcan, S. (2017). *Neshin problematik tarihi*. İstanbul: Otto Yayınları.
- Türcan, S. (2018). Tefsirde bir yöntem esası olarak Kur'an kronolojisi meselesi. *Kur'an Nüzûlünün Mekke Dönemi Sempozyumu*. Çorum: ss. 213-228.
- Ünsal, H. (2016). *Erken dönem Mekkî sûrelerin tahlili*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Ünver, M. (1998). *Tefsir usûlünde Mekkî-Medenî ilmi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun.
- Watt, W. M. (1988). *Kur'an'a giriş*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Weil, G. (1844). "Der Koran," *Historisch-Kritische Einleitung in den Koran*. Bielefeld.
- Yargıcı, A. (2004). Mekkî ve Medenî sûrelerin ana mesajları açısından değerlendirilmesi. *İslâmî Araştırmalar Dergisi*. Cilt 17 (4), 281-294.
- Yaşar, H. (2006). Aydınlanma döneminde batıda Kur'an algısı. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (24), 105-126.
- Yılmaz, A. (2003). "Hat sanatında hareke ve noktalamanın tarihî seyri (Kur'ân-ı Kerîm'in harekelenmesi ve noktalanması). *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (19), 43-80.
- Yılmaz, H. (2014). *Kur'an'ın konu tertibi ve içerik tahlili*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Yılmaz, S. (2003). Arapça'da Allah isminin etimolojisi ve O'nunla yapılan deyimlerin filolojik yapısı. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt 4 (2), 201-208.

- Yurdagür, M. (1984). *Allah'ın sıfatları el-esmâü'l-hüsnâ*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Yurdagür, M. (2006). *Âyet ve hadislerde el-esmâü'l-hüsnâ, Allah'ın Güzel İsimleri*. İstanbul: Marifet Yayınevi.
- Zarzûr, A. M. (1981). *Ulûmü'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Zeccâcî, E. K. (1986). *İştikâku esmâillâh*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Zencânî, E. A. (1969). *Târihü'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetü'l-âlemî.
- Zerkeşî, B. M. (tarihsiz). *El-burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*. 4 Cilt. Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye.
- Zürkânî, M. A. (2003). *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

EKLER

Ek 1: Allah'ın Sıfatlarının Nüzûl Sıralaması

Sıra No	İsim	İlk geçtiği yer
1)	Allah	Alak 1/1
2)	Rahmân	Alak 1/1
3)	Rahîm	Alak 1/1
4)	Rab	Alak 1/2
5)	Azîm	Kalem 2/4
6)	Vekîl	Müzzemmil 3/9
7)	İlâh	Müzzemmil 3/9
8)	Gafûr	Müzzemmil 3/20
9)	Mâlik	Fâtiha 5/4
10)	A'lâ	A'lâ 8/1
11)	Habîr	Âdiyât 14/11
12)	Melik	Nâs 21/2
13)	Samed	İhlâs 22/2
14)	Ehad	İhlâs 22/4
15)	Azîz	Burûc 27/8
16)	Hamîd	Burûc 27/8
17)	Şehîd	Burûc 27/9
18)	Vedûd	Burûc 27/14
19)	Muhît	Burûc 27/20
20)	Hâkim	Tîn 28/8
21)	Kâdir	Kıyâme 31/4
22)	Akrab	Kâf 34/16
23)	Rakîb	Kâf 34/18

24)	Muktedir	Kamer 37/42
25)	Melik	Kamer 37/55
26)	Vâhid	Sâd 38/5
27)	Vehhâb	Sâd 38/9
28)	Kahhâr	Sâd 38/65
29)	Gaffâr	Sâd 38/66
30)	Hâlik	Sâd 38/71
31)	Hayr	A'râf 39/87
32)	Veli	A'râf 39/155
33)	Mühlik	A'râf 39/164
34)	Mu'azzib(în)	A'râf 39/164
35)	Semî'	A'râf 39/200
36)	Alîm	A'râf 39/200
37)	Âlim	Cin 40/26
38)	Münzil(în)	Yâsîn 41/28
39)	Hallâk	Yâsîn 41/81
40)	Basîr	Furkân 42/20
41)	Hâdî	Furkân 42/31
42)	Nasîr	Furkân 42/31
43)	Kadîr	Furkân 42/54
44)	Hay	Furkân 42/58
45)	Fâtır	Fâtır 43/1
46)	Hakîm	Fâtır 43/2
47)	Ganî	Fâtır 43/15
48)	Şekûr	Fâtır 43/30
49)	Halîm	Fâtır 43/41

50)	Hafî	Meryem 44/47
51)	Kayyûm	Tâhâ 45/111
52)	Zâri'(ûn)	Vâkıa 46/64
53)	Münşi'(ûn)	Vâkıa 46/72
54)	Müstemi(ûn)	Şuarâ 47/15
55)	Kerîm	Neml 48/40
56)	Mürsil(în)	Kasas 49/45
57)	Vâris	Kasas 49/58
58)	Şefî'	Yûnus 51/3
59)	Mevlâ	Yûnus 51/30
60)	Hakk	Yûnus 51/32
61)	Hafîz	Hûd 52/57
62)	Karîb	Hûd 52/61
63)	Mücîb	Hûd 52/61
64)	Kavî	Hûd 52/66
65)	Mecîd	Hûd 52/73
66)	Müste'ân	Yûsuf 53/18
67)	Gâlib	Yûsuf 53/21
68)	Hâfîz(ûn)	Yûsuf 53/64
69)	Latîf	Yûsuf 53/100
70)	Kâhir	En'âm 55/18
71)	A'lem	En'âm 55/58
72)	Hâsib(în)	En'âm 55/62
73)	Muhric	En'âm 55/95
74)	Bedî'	En'âm 55/101
75)	Hakem	En'âm 55/114

76)	Sâdık(ûn)	En'âm 55/146
77)	Alî	Lokmân 57/30
78)	Kebîr	Lokmân 57/30
79)	Fettâh	Sebe' 58/26
80)	Kâfî	Zümer 59/36
81)	Rafî'	Mü'min 60/15
82)	Muhyî	Fussilet 61/39
83)	Müntekım(ûn)	Zuhruf 63/41
84)	Mübrim(ûn)	Zuhruf 63/79
85)	Münzir(în)	Duhân 64/3
86)	Kâşif	Duhân 64/15
87)	Mûsi('ûn)	Zâriyât 67/47
88)	Rezzâk	Zâriyât 67/58
89)	Metîn	Zâriyât 67/58
90)	Raûf	Nahl 70/7
91)	Kefil	Nahl 70/91
92)	Şâhid(în)	Enbiyâ 73/78
93)	Kâtib(ûn)	Enbiyâ 73/94
94)	Mübtelî(n)	Mü'min 74/30
95)	Berr	Tûr 76/28
96)	Tevvâb	Bakara 87/37
97)	Vâsi'	Bakara 87/115
98)	Şâkir	Bakara 87/158
99)	Câmi'	Âl-i İmrân 89/9
100)	Müteveffî	Âl-i İmrân 89/55
101)	Râfi'	Âl-i İmrân 89/55

102)	Hasîb	Ahzâb 90/39
103)	Mukîr	Nisâ 92/85
104)	Hâdi'	Nisâ 92/142
105)	Evvel	Hadîd 94/3
106)	Âhir	Hadîd 94/3
107)	Zâhir	Hadîd 94/3
108)	Bâtin	Hadîd 94/3
109)	Müte'âl	Ra'd 96/9
110)	Kâim	Ra'd 96/33
111)	Kuddûs	Haşr 101/23
112)	Selâm	Haşr 101/23
113)	Mü'min	Haşr 101/23
114)	Müheymin	Haşr 101/23
115)	Cebbâr	Haşr 101/23
116)	Mütekebbir	Haşr 101/23
117)	Bâri'	Haşr 101/24
118)	Musavvir	Haşr 101/24
119)	Mübîn	Nûr 102/25
120)	Nûr	Nûr 102/35
121)	Afüv	Hac 103/60
122)	Münezzil	Mâide 112/115

Ek: 2: Kur'an Sûrelerinin Resmî Sıralaması ve İniş Sıralaması

KUR'AN SÛRELERİNİN RESMÎ VE İNİŞ SIRALAMASI						
GÜNÜMÜZDE RESMÎ SIRALAMA				YAYGIN İNİŞ SIRALAMASI OSMAN BİN AFFÂN		
SûreNo	Sûre Adı	Nüzûl Sırası	Âyet Sayısı	Nüzûl Sırası	Sûre No	Sûre Adı
1	Fâtiha	5	7	1	96	Alak
2	Bakara	87	286	2	68	Kalem
3	Âl-i İmrân	89	200	3	73	Müzzemmil
4	Nisâ	92	176	4	74	Müddesir
5	Mâide	112	120	5	1	Fâtiha
6	En'âm	55	165	6	111	Tebbet
7	A'râf	39	206	7	81	Tekvîr
8	Enfâl	88	75	8	78	A'lâ
9	Tevbe	113	129	9	92	Leyl
10	Yûnus	51	109	10	89	Fecr
11	Hûd	52	123	11	93	Duhâ
12	Yûsuf	53	111	12	94	İnşirâh
13	Ra'd	96	43	13	103	Asr
14	İbrâhîm	72	52	14	100	Âdiyât
15	Hicr	54	99	15	108	Kevser
16	Nahl	70	128	16	102	Tekâstür
17	İsrâ	50	111	17	107	Mâûn
18	Kehf	69	110	18	109	Kâfirun
19	Meryem	44	98	19	105	Fil
20	Tâhâ	45	135	20	113	Felak
21	Enbiyâ	73	112	21	114	Nâs
22	Hac	103	78	22	112	İhlâs
23	Mü'minûn	74	118	23	53	Necm
24	Nûr	102	64	24	80	Abese
25	Furkân	42	77	25	97	Kadr
26	Şuarâ	47	227	26	91	Şems
27	Neml	48	93	27	85	Burûc
28	Kasas	49	88	28	95	Tin
29	Ankebût	85	69	29	106	Kureyş
30	Rûm	84	60	30	101	Kâria
31	Lokmân	57	34	31	75	Kiyâmet
32	Secde	75	30	32	104	Hümeze
33	Ahzâp	90	73	33	77	Mürselât
34	Sebe'	58	54	34	50	Kâf
35	Fâtır	43	45	35	90	Beled
36	Yâsîn	41	83	36	86	Târk
37	Sâffât	56	182	37	54	Kamer
38	Sâd	38	88	38	38	Sâd
39	Zümer	59	75	39	7	A'râf

40	Mü'min	60	85
41	Fussilet	61	54
42	Şûrâ	62	53
43	Zuhruf	63	89
44	Duhân	64	59
45	Câsiye	65	37
46	Ahkâf	66	35
47	Muhammed	95	38
48	Feth	111	29
49	Hucurât	106	18
50	Kâf	34	45
51	Zâriyât	67	60
52	Tûr	76	49
53	Necm	23	62
54	Kamer	37	55
55	Rahmân	97	78
56	Vâkıa	46	96
57	Hadîd	94	29
58	Mücâdile	105	22
59	Haşr	101	24
60	Mümtehine	91	13
61	Saf	109	14
62	Cum'a	110	11
63	Münafikûn	104	11
64	Tegâbûn	108	18
65	Talâk	99	12
66	Tahrîm	107	12
67	Mülk	77	30
68	Kalem	2	52
69	Hâkka	78	52
70	Meâric	79	44
71	Nûh	71	28
72	Cin	40	28
73	Müzzemmil	3	20
74	Müddessir	4	56
75	Kıyâme	31	40
76	İnsân	98	31
77	Mürselât	33	50
78	Nebe'	80	40
79	Nâziât	81	46
80	Abese	24	42
81	Tekvîr	7	29
82	İnfitâr	82	19
83	Mutaffifin	86	36
84	İnşikâk	83	25
85	Bürüc	27	22
86	Târık	36	17
87	A'lâ	8	19

40	72	Cin
41	36	Yâsîn
42	25	Furkân
43	35	Fâtr
44	19	Meryem
45	20	Tâhâ
46	56	Vâkıa
47	26	Şuarâ
48	27	Neml
49	28	Kasas
50	17	İsrâ
51	10	Yûnus
52	11	Hûd
53	12	Yûsuf
54	15	Hicr
55	6	En'âm
56	37	Sâffat
57	31	Lokmân
58	34	Sebe'
59	39	Zümer
60	40	Mü'min
61	41	Fussilet
62	42	Şûrâ
63	43	Zuhruf
64	44	Duhân
65	45	Câsiye
66	46	Ahkâf
67	51	Zâriyât
68	88	Gâşiye
69	18	Kehf
70	16	Nahl
71	71	Nûh
72	14	İbrâhîm
73	21	Enbiyâ
74	23	Mü'minûn
75	32	Secde
76	52	Tûr
77	67	Mülk
78	69	Hâkka
79	70	Meâric
80	78	Nebe'
81	79	Nâziât
82	82	İnfitâr
83	84	İnşikâk
84	30	Rûm
85	29	Ankebût
86	83	Mutaffifin
87	2	Bakara

88	Gāşiye	68	26
89	Fecr	10	30
90	Beled	35	20
91	Şems	26	15
92	Leyl	9	21
93	Duhâ	11	11
94	İnşirâh	12	8
95	Tin	28	8
96	Alak	1	19
97	Kadr	25	5
98	Beyyine	100	8
99	Zilzâl	93	8
100	Âdiyât	14	11
101	Kâria	30	11
102	Tekâsür	16	8
103	Asr	13	3
104	Hümeze	32	9
105	Fil	19	5
106	Kureyş	29	4
107	Mâûn	17	7
108	Kevser	15	3
109	Kâfirûn	18	6
110	Nasr	114	3
111	Tebbet	6	5
112	İhlâs	22	4
113	Felak	20	5
114	Nâs	21	6

88	8	Enfâl
89	3	Al-i İmrân
90	33	Ahzâb
91	60	Mümtehine
92	4	Nisâ
93	99	Zilzâl
94	57	Hadîd
95	47	Muhammed
96	13	Ra'd
97	55	Rahmân
98	76	İnsân
99	65	Talâk
100	98	Beyyine
101	59	Haşr
102	24	Nûr
103	22	Hac
104	63	Münafikûn
105	58	Mücâdile
106	49	Hucurât
107	66	Tahrîm
108	64	Tegâbûn
109	61	Saf
110	62	Cum'a
111	48	Feth
112	5	Mâide
113	9	Tevbe
114	110	Nasr

Ek 3: Muhammed Âbid el-Câbirî'nin Nüzûl Tertibi

Mekkî Sûreler								Medenî Sûreler	
1. Aşama		2. Aşama		4. Aşama		6. Aşama		Tek Dönem	
1	96/Alak	28	101/Kāria	53	15/Hicr	66	71/Nüh	91	2/Bakara
2	74/Müddessir	29	99/Zilzâl	54	6/En'am	67	51/Zāriyât	92	97/Kadr
3	111/Tebbet	30	75/Kıyâme	55	37/Sâffât	68	88/Gāşiye	93	8/Enfâl
4	81/Tekvîr	31	104/Hümeze	56	31/Lokmân	69	76/İnsân	94	3/Âl-i İmrân
5	87/ A'lâ	32	77/Mürselât	57	34/Sebe'	70	18/Kehf	95	33/Ahzâb
6	92/Leyl	33	50/Kâf	5. Aşama		71	16/Nahl	96	60/Mümtehine
7	89/Fecr	34	90/Beled	58	39/Zümer	72	14/İbrâhîm	97	4/Nisâ
8	93/Duhâ	34	96/Alak devamı	59	40/Gâfir	73	21/Enbiyâ	98	57/Hadîd
9	94/İnşirâh	34	74/Müddessir devamı	60	41/Fussilet	74	23/Mü'minûn	99	47/Muhammed
10	103/Asr	35	68/Kalem	61	42/Şûrâ	75	32/Secde	100	65/Talâk
11	100/Âdiyât	36	86/Târik	62	43/Zuhruf	76	52/Tûr	101	98/Beyyine
12	108/Kevser	37	54/Kamer	63	44/Duhân	77	67/Mülk	102	59/Haşr
13	102/Tekâsür	3. Aşama		64	45/Câsiye	78	69/Hâkka	103	24/Nûr
14	107/Mâûn	38	38/Sâd	65	46/ Ahkâf	79	70/Meâric	104	63/Münâfikûn
15	109/Kâfirûn	39	7/A'râf			80	78/Nebe'	105	58/Mücâdile
16	105/Fîl	40	72/Cin			81	79/Nâziât	106	49/Hucurât
17	113/Felak	41	36/Yâsîn			82	82/İnfitâr	107	66/Tahrîm
18	114/Nâs	42	25/ Furkân			83	84/İnşikâk	108	64/Tegâbûn
19	112/İhlâs	43	35/Fâtır			84	73/Müzemmil	109	61/Saf
20	1/Fâtiha	44	19/Meryem			85	13/Ra'd	110	62/Cum'a
21	55/Rahmân	45	20/Tâhâ			86	17/İsrâ	111	48/Feth
22	53/Necm	46	56/Vâkıa			87	30/Rûm	112	5/Mâide
23	80/Abese	47	26/Şuarâ			88	29/Ankebût	113	9/Tevbe
24	91/Şems	48	27/Neml			89	83/Mutaffifin	114	110/Nasr
25	85/Burûc	49	28/Kasas			90	22/Hac		
26	95/Tîn	50	10/Yûnus						
27	106/Kureyş	51	11/Hûd						
		52	12/Yûsuf						

Ek 4: Mevdûdî'nin Nüzûl Tertibi

Mekkî Sûreler						Medenî Sûreler	
Birinci Dönem		İkinci Dönem		Üçüncü Dönem			
1	1/Fâtiha	37	23/Mü'minûn	65	6/En'am	91	2/Bakara
2	34/Sebe' (/2.Dönem)	38	25/Furkân	66	7/A'râf	92	3/Âli İmran
3	67/Mülk	39	26/Şuarâ	67	10/Yûnus	93	4/Nisâ
4	68/Kalem	40	27/Neml	68	11/Hûd	94	5/Mâide
5	69/Hâkka	41	28/Kasas	69	12/Yûsuf	95	8/Enfâl
6	70/Meâric	42	31/Lokmân	70	13/Ra'd	96	9/Tevbe
7	71/Nüh	43	32/Secde	71	14/İbrâhîm		Hac 25-78. âyetler
8	72/Cin	44	35/Fâtır	72	15/Hicr	97	24/Nür
9	73/Müzzemmil	45	36/Yâsîn (/3. Dönem)	73	16/Nahl	98	33/Ahzâb
10	74/Müddessir	46	37/Sâffât (/3. Dönem)	74	17/İsrâ	99	47/Muhammed
11	75/Kıyâme	47	38/Sâd	75	18/Kehf	100	48/Feth
12	76/İnsân	48	39/Zümer	76	19/Meryem	101	49/Hucurât
13	77/Mürselât	49	40/Mü'min	77	20/Tâhâ	102	57/Hadîd
14	78/Nebe'	50	41/Fussilet	78	21/Enbiyâ	103	58/Mücâdile
15	79/Nâziât	51	42/Şûrâ	79	22/Hac 1-24. âyetler	104	59/Haşr
16	80/Abese	52	43/Zuhruf	80	46/Ahkâf	105	60/Mümtehine
17	81/Tekvir	53	44/Duhân	81	54/Kamer	106	61/Saf
18	82/İnfitâr	54	45/Câsiye	82	55/Rahmân	107	62/Cum'a
19	83/Mutaffifîn	55	50/Kâf	83	29/Ankebût	108	63/Münâfikûn
20	84/İnşikâk	56	51/Zâriyât	84	30/Rûm	109	64/Tegâbûn
21	86/Târık	57	52/Tûr	85	111/Tebbet	110	65/Talâk
22	87/A'lâ	58	53/Necm	Dönemsiz Mekkî Sûreler		111	66/Tahrîm
23	88/Gâşiye	59	56/Vâkıa	86	97/Kadr	112	107/Mâûn
24	93/Duhâ	60	85/Burûc	87	108/Kevser	113	110/Nasr
25	94/İnşirâh	61	89/Fecr	88	109/Kâfirûn	İhtilâfı	
26	95/Tin	62	90/Beled	89	113/Felak	114	98/Beyyine
27	96/Alak	63	91/Şems	90	114/Nâs		
28	99/Zilzâl	64	92/Leyl				
29	100/Âdiyât						
30	101/Kâria						
31	102/Tekâsür						
32	103/Asr						
33	104/Hümeze						
34	105/Fil						
35	106/Kureyş						
36	İhlâs						

Ek 5: Muhammed İzzet Derveze'nin Nüzûl Tertibi

Mekkî Sûreler					Medenî Sûreler		
1	96/Alak	39	7/A'râf	77	67/Mülk	87	2/Bakara
2	68/Kalem	40	72/Cin	78	69/Hâkka	88	8/Enfâl
3	73/Müzzemmil	41	36/Yâsîn	79	70/Meâric	89	3/Âli İmran
4	74/Müddessir	42	25/ Furkân	80	78/Nebe	90	33/Ahzâb
5	1/Fâtiha	43	35/Fâtır	81	79/Nâziât	91	60/Mümtehine
6	111/Tebbet	44	19/Meryem	82	82/İnfitâr	92	4/Nisâ
7	81/Tekvîr	45	20/Tâhâ	83	84/İnşikâk	93	99/Zilzâl
8	87/A'lâ	46	56/Vâkıa	84	30/Rûm	94	57/Hadîd
9	92/Leyl	47	26/Şuarâ	85	29/Ankebût	95	47/Muhammed
10	89/Fecr	48	27/Neml	86	83/Mutaffifîn	96	13/Ra'd
11	93/Duhâ	49	28/Kasas			97	55/Rahmân
12	94/İnşirâh	50	17/İsrâ			98	76/İnsân
13	103/Asr	51	10/Yûnus			99	65/Talâk
14	100/Âdiyât	52	11/Hûd			100	98/Beyyine
15	108/Kevser	53	12/Yûsuf			101	59/Haşr
16	102/Tekâsür	54	15/Hicr			102	24/Nûr
17	107/Mâûn	55	6/En'am			103	22/Hac
18	109/Kâfirûn	56	37/Sâffât			104	63/Münâfıkûn
19	105/Fil	57	31/Lokmân			105	58/Mücâdile
20	113/Felak	58	34/Sebe'			106	59/Hucurât
21	114/Nâs	59	39/Zümer			107	66/Tahrîm
22	112/İhlâs	60	40/ Ğâfir			108	64/Tegâbûn
23	53/Necm	61	41/Fussilet			109	61/Saf
24	80/Abese	62	42/Şûrâ			110	62/Cum'a
25	97/Kadr	63	43/Zuhruf			111	48/Feth
26	91/Şems	64	44/Duhân			112	5/Mâide
27	85/Burûc	65	45/Câsiye			113	9/Tevbe
28	95/Tin	66	46/ Ahkâf			114	110/Nasr
29	106/Kureyş	67	51/Zâriyât				
30	101/Kâria	68	88/Ğâşiye				
31	75/Kıyâme	69	18/Kehf				
32	104/Hümeze	70	16/Nahl				
33	77/Mürselât	71	71/Nüh				
34	50/Kâf	72	14/İbrâhîm				
35	90/Beled	73	21/Enbiyâ				
36	86/Târik	74	23/Mü'minûn				
37	54/Kamer	75	32/Secde				

Ek 6: Mehdi Bâzergan'ın Nüzûl Tertibi

Mekkî Sûreler					Medenî Sûreler		
1	96/Alak	39	105/Fil	77	11/Hûd	90	2/Bakara
2	74/Müddessir	40	89/Fecr	78	41/Fussilet	91	35/Fâtr
3	103/Asr	41	99/Zilzâl	79	30/Rûm	92	47/Muhammed
4	52/Tür	42	101/Kâria	80	7/A'râf	93	8/Enfâl
5	112/İhlâs	43	37/Sâffât	81	6/En'am	94	61/Saf
6	86/Târık	44	70/Meâric	82	29/Ankebût	95	46/Ahkâf
7	82/İnfitâr	45		83	34/Sebe'	96	62/Cum'a
8	91/Şems	46		84	10/Yûnus	97	3/Âl-i İmrân
9	108/Kevser	47	51/Zâriyât	85	12/Yûsuf	98	63/Münâfikûn
10	87/A'lâ	48	54/Kamer	86	28/Kasas	99	22/Hac
11	85/Burûc	49	68/Kalem	87	40/Mü'min	100	59/Haşr
12	81/Tekvîr	50	44/Duhân	88	31/Lokmân	101	57/Hadîd
13	94/İnşirâh	51	71/Nûh	89	42/Şûrâ	102	33/Ahzâb
14	93/Duhâ	52	73/Müzzemmil			103	4/Nisâ
15	114/Nâs	53	20/Tâhâ			104	13/Ra'd
16	79/Nâziât	54	15/Hicr			105	24/Nûr
17	92/Leyl	55	26/Şuarâ			106	48/Feth
18	107/Mâûn	56	76/İnsân			107	65/Talâk
19	77/Mürselât	57	38/Sâd			108	49/Hucurât
20	78/Nebe'	58	50/Kâf			109	9/Tevbe
21	106/Kureyş	59	36/Yâsîn			110	110/Nasr
22	53/Necm	60	23/Mü'minûn			111	58/Mücâdile
23	84/İnşikâk	61	43/Zuhruf			112	60/Mümtehine
24	80/Abese	62	21/Enbiyâ			113	66/Tahrîm
25	104/Hümeze	63	72/Cin			114	5/Mâide
26	109/Kâfirûn	64	19/Meryem				
27	88/Gâşiye	65	98/Beyyine				
28	75/Kiyâme	66	25/Furkân				
29	95/Tin	67	67/Mülk				
30	56/Vâkıa	68	14/İbrâhîm				
31	55/Rahmân	69	16/Nahl				
32	1/Fâtiha	70	18/Kehf				
33	100/Âdiyât	71	32/Secde				
34	69/Hâkka	72	17/İsrâ				
35	111/Tebbet	73	27/Neml				
36	113/Felak	74	39/Zümer				
37	90/Beled	75	45/Câsiye				
38	102/Tekâsür	76	64/Teğâbûn				

Ek 7: Theodor Nöldeke'nin Nüzûl Tertibi

Mekki Süreler						Medeni Süreler	
1. Aşama		2. Aşama		3. Aşama		1. Aşama	
1	96/Alak	49	54/Kamer	70	32/Secde	91	2/Bakara
2	74/Müddessir	50	37/Sâffât	71	41/Fussilet	92	98/Beyyine
3	111/Tebbet	51	71/Nüh	72	45/Câsiye	93	64/Teğâbün
4	106/Kureyş	52	76/İnsân	73	16/Nahl	94	62/Cum'a
5	108/Kevser	53	44/Duhân	74	30/Rûm	95	8/Enfâl
6	104/Hümeze	54	50/Kâf	75	11/Hûd	96	47/Muhammed
7	107/Mâün	55	20/Tâhâ	76	14/İbrâhîm	97	3/Âl-i İmrân
8	102/Tekâsür	56	26/Şuarâ	77	12/Yûsuf	98	61/Saf
9	105/Fil	57	15/Hicr	78	40/Mü'min	99	57/Hadid
10	92/Leyl	58	19/Meryem	79	28/Kasas	100	4/Nisâ
11	90/Beled	59	38/Sâd	80	39/Zümer	101	65/Talâk
12	94/İnşirâh	60	36/Yâsîn	81	29/Ankebût	102	59/Haşr
13	93/Duhâ	61	43/Zuhruf	82	31/Lokmân	103	33/Ahzâb
14	97/Kadr	62	72/Cin	83	42/Şûrâ	104	63/Münâfikûn
15	86/Târık	63	67/Mülk	84	10/Yûnus	105	24/Nûr
16	91/Şems	64	23/Mü'minûn	85	34/Sebe'	106	58/Mücâdile
17	80/Abese	65	21/Enbiyâ	86	35/Fâtur	107	22/Hac
18	68/Kalem	66	25/Furkân	87	7/A'râf	108	48/Feth
19	87/A'lâ	67	17/İsrâ	88	46/Ahkâf	109	66/Tahrîm
20	95/Tin	68	27/Neml	89	6/En'am	110	60/Mümtehine
21	103/Asr	69	18/Kehf	90	13/Rad	111	110/Nasr
22	85/Burûc					112	49/Hucurât
23	73/Müzzemmil					113	9/Tevbe
24	101/Kâria					114	5/Mâide
25	99/Zilzâl						
26	82/İnfitâr						
27	81/Tekvîr						
28	53/Necm						
29	84/İnşikâk						
30	100/Âdiyât						
31	79/Nâziât						
32	77/Mürselât						
33	78/Nebe'						
34	88/Gâşiye						
35	89/Fecr						
36	75/Kiyâme						
37	83/Mutaffifin						
38	69/Hâkka						
39	51/Zâriyât						
40	52/Tûr						
41	56/Vâkia						
42	70/Meâric						
43	55/Rahmân						
44	112/İhlâs						
45	109/Kâfirûn						
46	113/Felak						
47	114/Nâs						
48	1/Fâtîha						

Ek 8: Sir William Muir'in Nüzûl Tertibi

Mekkî Sûreler								Medenî Sûreler	
1. Aşama		2. Aşama		4. Aşama		5. Aşama		6. Aşama	
1	103/Asr	19	96/Alak	42	67/Mülk	64	46/Ahkâf	94	98/Beyyine
2	100/Âdiyât	20	113/Felak	43	53/Necm	65	72/Cin	95	2/Bakara
3	99/Zilzâl	21	74/Müddessir	44	32/Secde	66	35/Fâtr	96	3/Âl-i İmrân
4	91/Şems	22	111/Tebbet	45	39/Zümer	67	36/Yâsîn	97	8/Enfâl
5	106/Kureyş	3. Aşama		46	73/Müzzemmil	68	19/Meryem	98	47/Muhammed
6	1/Fâtiha	23	87/A'lâ	47	79/Nâziât	69	18/Kehf	99	62/Cum'a
7	101/Kâria	24	97/Kadr	48	54/Kamer	70	27/Neml	100	5/Mâide
8	95/Tin	25	88/Gâşiye	49	34/Sebe'	71	42/Şûrâ	101	59/Haşr
9	102/Tekâsür	26	80/Abese	50	31/Lokmân	72	40/Mü'min	102	4/Nisâ
10	104/Hümeze	27	81/Tekvîr	51	69/Hâkka	73	38/Sâd	103	58/Mücâdile
11	82/İnfitâr	28	84/İnşikâk	52	68/Kalem	74	25/Furkân	104	65/Talak
12	92/Leyl	29	86/Tânk	53	41/Fussilet	75	20/Tâhâ	105	63/Münâfikûn
13	105/Fil	30	110/Nasr	54	71/Nüh	76	43/Zuhruf	106	24/Nûr
14	89/Fecr	31	85/Burûc	55	52/Tûr	77	12/Yûsuf	107	33/Ahzâb
15	90/Beled	32	83/Mutaffifin	56	50/Kâf	78	11/Hûd	108	57/Hadîd
16	93/Duhâ	33	78/Nebe'	57	45/Câsiye	79	10/Yûnus	109	37/Sâffât
17	94/İnşirâh	34	77/Müselât	58	44/Duhân	80	14/İbrâhîm	110	48/Feth
18	108/Kevser	35	76/İnsân	59	37/Sâffât	81	6/En'am	111	60/Mümtehine
		36	75/Kiyâme	60	30/Rûm	82	64/Teğâbûn	112	66/Tahrîm
		37	70/Meâric	61	26/Şuarâ	83	28/Kasas	113	49/Hucurât
		38	109/Kâfirûn	62	15/Hicr	84	23/Mü'minûn	114	9/Tevbe
		39	107/Mâûn	63	51/Zâriyât	85	22/Hac		
		40	55/Rahmân			86	21/Enbiyâ		
		41	56/Vâkia			87	17/İsrâ		
						88	16/Nahl		
						89	13/Ra'd		
						90	29/Ankebût		
						91	7/A'râf		
						92	113/Felak		
						93	114/Nâs		

Ek 9: Gustav Weil'in Nüzûl Tertibi

Mekki Süreler						Medeni Süreler	
1. Aşama		2. Aşama		3. Aşama		1. Aşama	
1	96/Alak	48	1/Fâtiha	66	7/A'râf	92	2/Bakara
2	74/Müddessir	49	51/Zâriyât	67	72/Cin	93	98/Beyyine
3	73/Müzzemmil	50	36/Yâsîn	68	35/Fâtır	94	62/Cum'a
4	26/Şuarâ	51	50/Kâf	69	27/Neml	95	65/Talâk
5	106/Kureyş	52	54/Kamer	70	28/Kasas	96	22/Hac
6	111/Tebbet	53	44/Duhân	71	17/İsrâ	97	4/Nisâ
7	81/Tekvîr	54	19/Meryem	72	10/Yûnus	98	8/Enfâl
8	53/Necm	55	20/Tâhâ	73	11/Hûd	99	47/Muhammed
9	15/Hicr	56	21/Enbiyâ	74	12/Yûsuf	100	57/Hadîd
10	68/Kalem	57	23/Mü'minûn	75	6/En'am	101	3/Âl-i İmrân
11	87/A'lâ	58	25/Furkân	76	31/Lokmân	102	59/Haşr
12	92/Leyl	59	67/Mülk	77	34/Sebe'	103	24/Nûr
13	89/Fecr	60	37/Sâffât	78	39/Zümer	104	63/Münâfikûn
14	93/Duhâ	61	38/Sâd	79	40/Mü'min	105	33/Ahzâb
15	94/İnşirâh	62	43/Zuhruf	80	32/Secde	106	48/Feth
16	103/Asr	63	71/Nûh	81	42/Şûrâ	107	110/Nasr
17	100/Âdiyât	64	55/Rahmân	82	45/Câsiye	108	61/Saf
18	108/Kevser	65	76/İnsân	83	46/Ahkâf	109	60/Mümtehine
19	102/Tekâstür			84	18/Kehf	110	58/Mücâdile
20	107/Mâûn			85	16/Nahl	111	49/Hucurât
21	109/Kâfirûn			86	14/İbrâhîm	112	66/Tahrîm
22	105/Fil			87	41/Fussilet	113	9/Tevbe
23	113/Felak					114	5/Mâide
24	114/Nâs						
25	112/İhlâs						
26	80/Abese						
27	97/Kadr						
28	91/Şems						
29	85/Burûc						
30	90/Beled						
31	95/Tin						
32	101/Kâria						
33	75/Kıyâme						
34	104/Hümeze						
35	77/Mürselât						
36	86/Târık						
37	70/Meâric						
38	78/Nebe'						
39	79/Nâziât						
40	82/İnfitâr						
41	84/İnşikâk						
42	56/Vâkıa						
43	88/Gâşi						
44	52/Tûr						
45	69/Hâkka						
46	83/Mutaffifin						
47	99/Zilzâl						

